

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

РАДОМСЬКА ЛЮДМИЛА АНАТОЛІЇВНА

УДК 81'373.611:81'367.622

**СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ
ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Лариса Євстахіївна Азарова

ВІННИЦЯ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ-ЮКСТАПОЗИТІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	11
1.1. Проблема складних іменників у сучасному мовознавстві.....	11
1.1.1. Основні підходи до потрактування складних іменників в українському мовознавстві.....	11
1.1.2. Вивчення складних іменників у русистиці.....	19
1.1.3. Найважливіші здобутки західної славістики в дослідженні словотвору складних слів.....	26
1.2. Визначення обсягу поняття «юкстапозит».....	33
1.3. Проблема статусу запозичень із дефісним правописом: юкстапозит чи непохідне слово в українській мові.....	42
1.4. Диференційні та спільні ознаки складних слів і словосполучень.....	49
1.5. Іменники-юкстапозити як самостійні лексико-граматичні одиниці.....	53
1.5.1. Іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями.....	54
1.5.2. Іменники-юкстапозити із семантично рівноправними відношеннями.....	57
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	61
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ ЗІ ЗНАЧЕННЯМИ НЕРІВНОПРАВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ.....	63
2.1. Гіперо-гіпоніміїні відношення як основний тип семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників- юкстапозитів.....	63
2.1.1 Гіперо-гіпоніміїні відношення як теоретико-методологічна	63

засада дослідження термінологічної лексики.....	
2.1.2. Гіперо-гіпонімійні відношення як семантична основа формування іменників-юкстапозитів.....	71
2.1.3. Лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями.....	77
2.1.4. Кількісно-якісні та мотиваційні характеристики структури гіперо-гіпонімних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів.....	97
2.1.4.1. Привативні та еквіполентні опозиції гіпонімів.....	97
2.1.4.2. Формально-семантичні і власне семантичні зв'язки в родо-видових мікрогрупах.....	101
2.1.4.3. Гіпонімійно сильні та слабкі компоненти-гіпероніми в родо-видових мікрогрупах.....	102
2.1.4.4. Правильні та неправильні гіперо-гіпонімні мікрогрупи..	106
2.1.5. Позиції гіпероніма в структурі іменників-юкстапозитів.....	108
2.2. Відношення подібності як семантична мотивація термінологічних іменників-юкстапозитів.....	111
2.2.1. Теоретичні засади термінологічної номінації на основі відношень подібності.....	111
2.2.2. Семантична структура термінологічних іменників-юкстапозитів із відношеннями подібності між компонентами.....	120
2.2.3. Типові вияви відношень подібності між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів.....	125
2.2.3.1. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі зовнішньої подібності.....	125
2.2.3.2. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі функціональної подібності.....	130
2.2.3.3. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі функціональної та зовнішньої подібності.....	135
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	137

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В	
ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ ЗІ	
ЗНАЧЕННЯМИ РІВНОПРАВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ.....	139
3.1. Неоднорідність семантичної мотивації іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами.....	139
3.2. Семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів, утворених зі словосполучень із сурядним зв'язком.....	144
3.2.1. Сутність явища антонімії в термінології.....	144
3.2.2. Антоніміїні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів.....	150
3.3. Семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів, утворених за словотвірною моделлю сурядного типу.....	154
3.3.1. Термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями.....	154
3.3.2. Термінологічні іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями.....	158
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	166
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	211

ВСТУП

Актуальним завданням сучасних мовознавчих досліджень є поглиблене вивчення української термінології. Виникнення нових наукових напрямів і концепцій спричинює формування нових понять і відношень між ними, для номінації яких уводять нові терміни. Тому важливо, як зазначають дослідники, на кожному новому етапі розвитку мови переглядати кількісний і якісний склад окремих терміносистем із погляду адекватності термінів суті позначуваних ними понять, виявляти активні моделі термінотворення, встановлювати наявні між термінами зв'язки (І. А. Ярошевич [332: 1]). Комплексне дослідження термінологічної лексики, з'ясування особливостей структури і семантики її одиниць, вивчення системних відношень між ними перебуває в колі актуальних лінгвістичних проблем.

Одним із основних аспектів дослідження науковці вважають проблему словотворення термінів (Т. Р. Кияк [119], І. М. Кочан [147], Г. П. Мацюк, Т. І. Панько [226], В. І. Пілецький [228: 25], Л. О. Симоненко [264 – 267] та ін.). У студіях із термінології окремішньо розглядають осново- і словоскладання як одні з найпоширеніших способів творення термінів (М. О. Гонтар [65], Т. В. Лепеха [166], А. О. Ніколаєва [214 – 215], І. Р. Процик [234], О. М. Тур [298], Л. М. Філюк [307], О. В. Чорна [316], Д. П. Шапран [322] та ін.). Юкстапозиція (словоскладання) – активний спосіб творення компактних за структурою лексичних одиниць, зокрема термінів, – не була об'єктом окремого спеціального дослідження. Водночас науковці акцентують на збільшенні словотворчого потенціалу юкстапозитів, пов'язуючи це з поглибленням інтелектуалізації української літературної мови (Н. Ф. Клименко [121: 151]) та з тенденцією до розвитку аналітизму, економності і сконденсованості в українському словотворенні (О. А. Стишов [283: 152]).

На сьогодні вивчення юкстапозитів проводили лише в певних аспектах. У працях мовознавців основну увагу було зосереджено на теоретичних засадах формування складних слів (Л. А. Булаховський [157], Є. О. Василевська [40 – 41], В. В. Виноградов [45], В. О. Горпинич [76 – 78], Н. С. Родзевич [244], Н. Ф. Клименко [120 – 127], М. Я. Плющ [229], Г. М. Віняр [48], А. М. Нелюба [204 – 205] та ін.); обґрунтовано механізм побудови складних слів із погляду семантичного синтаксису (К. Г. Городенська [72]); проаналізовано гармонійну побудову складних слів у контексті теорії «золотої» пропорції (Л. Є. Азарова [6; 10 – 13]); схарактеризовано словоскладання як спосіб номінації і предикації (Т. І. Кочеткова [151]); досліджено виражальні можливості складних іменників у мові українських газет (І. Я. Мислива-Бунько [191]).

Актуальність вибору об'єктом дослідження термінологічних іменників-юкстапозитів пов'язана з потребою комплексного аналізу структури та семантики цих особливих лексичних одиниць, з'ясуванням широкого спектру семантичних відношень між їхніми компонентами, пізнанням специфіки цих відношень на тлі зв'язків між самостійними однослівними термінами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота розкриває один із аспектів наукових тем кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету «Рівнева структура національно-когнітивної і національно-мовної картин світу: теоретичний і прикладний вияви» (номер держреєстрації 0100U001961 (2010 – 2014 рр.), «Категорійно-лексикографічна і трансформаційно-аналогійна граматики службовості» (номер держреєстрації 0112U002706 (2011 – 2014 рр.), науковий керівник – д. філол. н., проф., чл.-кор. НАН України А. П. Загнітко. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донецького національного університету (протокол № 4 від 24 квітня 2015 року).

Мета дослідження – визначити та систематизувати семантичні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів,

з'ясувати їхню специфіку порівняно з виявами семантичних відношень між однослівними термінами.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

– узагальнити теоретичні засади лінгвістичного трактування поняття «юкстапозит»;

– визначити спільні та відмінні ознаки складних слів, утворених словоскладанням, і словосполучень; установити критерії виокремлення іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць;

– схарактеризувати основні структурно-семантичні моделі термінологічних іменників-юкстапозитів зі значеннєво нерівноправними компонентами;

– з'ясувати особливості вияву гіперо-гіпоніміїчних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів, виокремити основні лексико-семантичні групи таких іменників-юкстапозитів;

– установити специфіку вияву відношень подібності між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів;

– визначити та проаналізувати всі вияви семантичних відношень у термінологічних іменниках-юкстапозитах зі значеннєво рівноправними компонентами.

Об'єктом дослідження є термінологічні іменники-юкстапозити сучасної української літературної мови.

Предметом дослідження є різні вияви семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів.

Джерельною базою роботи слугували термінологічні іменники-юкстапозити, дібрані із загальнонаукових, науково-технічних та галузевих термінологічних словників сучасної української мови, а також деривати з наукової, науково-популярної та навчальної фахової літератур і видань Інтернету. Укладена картотека налічує понад 1700 іменників-юкстапозитів із різних терміносистем, зокрема природничих (астрономії, фізики, хімії, біології, геології, гірничої справи, медицини та ін.), суспільних (економіки та

фінансів, юриспруденції та права, криміналістики, політології, соціології, психології, менеджменту, мистецтва й ін.) та технічних наук (машинобудування, літакобудування, енергетики, електроніки, автоматики, математики, інформатики, програмування, обчислювальної техніки, метрології, металургії, будівництва, архітектури тощо).

Методи дослідження. Основним є описовий метод, який використано для аналізу лінгвальної природи юкстапозитів та їхніх моделей і груп. Для визначення семантичної будови термінологічних іменників-юкстапозитів використано компонентний аналіз (розщеплення значення слова на його елементарні компоненти – семи). Він дав змогу описати значення іменників-юкстапозитів і виявити типи семантичних зв'язків між їхніми складниками. Застосовано також метод кількісних підрахунків та порівняльний метод для характеристики лексико-семантичних груп термінологічних іменників-юкстапозитів.

Наукова новизна виконаної роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено семантичні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів як цілісних номінативних одиниць. Проаналізовано основні вияви семантичних відношень між значеннєво нерівноправними (гіперо-гіпонімійні відношення, відношення подібності) та значеннєво рівноправними (співвідносні, синонімійні, антонімійні відношення) компонентами таких іменників. Схарактеризовано їхні лексико-семантичні групи, визначено основні критерії виокремлення іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць.

Теоретичне значення дисертаційної роботи визначає те, що її узагальнення поглиблюють теоретичні засади термінотворення, розширюють уявлення про способи формування термінів, сприяють увиразненню лінгвістичного трактування поняття «юкстапозит», розмежуванню одиниць суміжних мовних рівнів – лексичного і синтаксичного. Отримані результати

важливі для подальшого розвитку українського термінознавства, а також для розбудови теорії словоскладання.

Практична цінність результатів дослідження зумовлена можливістю використання їх для написання праць зі словотвору і термінології, а також у лінгводидактиці – для створення курсів і спецкурсів із термінознавства, словотвору, лексикології, для підготовки до лекційних і практичних занять студентів філологічних спеціальностей. Матеріали дослідження прислужаться в практиці укладання термінологічних і словотвірних словників.

Особистий внесок здобувача в роботах, виконаних у співавторстві: визначено лінгвальний статус, семантичні особливості іменників-юкстапозитів, запропоновано критерії розмежування цих складних слів і словосполучень (особистий внесок здобувача – 80 %) [5]; з'ясовано трактування природи іменників-юкстапозитів у вітчизняному мовознавстві, досліджено основні словотвірні тенденції, систематизовано підходи до статусу цих лексичних одиниць (внесок здобувача – 85 %) [4]; проаналізовано основні здобутки російських лінгвістів у вивченні складних слів, утворених словоскладанням (внесок здобувача – 85 %) [8]; з'ясовано суть гіперо-гіпонімійних відношень та їхнє значення для впорядкування і систематизації термінологічної лексики, досліджено особливості встановлення гіперо-гіпонімійних відношень між компонентами іменників-юкстапозитів української термінології, розроблено класифікацію лексико-семантичних груп термінологічних іменників-юкстапозитів (внесок здобувача – 90 %) [333]; запропоновано поділ іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними відношеннями на гіперо-гіпонімні мікрогрупи за особливостями семантичних зв'язків між компонентами юкстапозитів, видами опозицій та гіпонімійною активністю гіперонімів, схарактеризовано структуру гіперо-гіпонімних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів (внесок здобувача – 95 %) [9].

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та узагальнення дисертації обговорено на засіданнях кафедри мовознавства та секційних засіданнях щорічних науково-технічних конференцій професорсько-викладацького складу, співробітників і студентів Вінницького національного технічного університету (Вінниця, 2008 – 2015). Найважливіші здобутки роботи викладено в наукових доповідях на 8 міжнародних наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях, серед яких: IX Міжнародна науково-практична конференція «Гуманізм та освіта» (Вінниця, 2008); IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2010); Міжнародна наукова конференція «Системний аналіз функціонування мовних одиниць» (Київ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Проблеми регіональної лінгвістики» (Твер, 2013); II Міжнародна наукова конференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013); Міжнародна наукова конференція «Функціональна природа тексту як лінгвосеміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (Київ, 2014); VI Міжнародна науково-практична конференція «Мир языков: ракурс и перспектива» (Мінськ, 2015); Міжнародна науково-методична конференція «Сучасні технології викладання гуманітарних дисциплін: тенденції та перспективи» (Вінниця, 2015).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 10 публікаціях (5 – одноосібних, 5 – у співавторстві), 8 із яких надруковані у фахових виданнях України, 2 – за кордоном.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (425 позицій). Обсяг основного тексту дисертації становить 171 сторінку. Повний обсяг роботи – 214 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ-ЮКСТАПОЗИТІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Проблема складних іменників у сучасному мовознавстві

1.1.1. Основні підходи до потрактування складних іменників в українському мовознавстві

У вивченні складних слів українська дериватологія має давню традицію. До проблеми складних слів, утворених способом словоскладання, в українському мовознавстві зверталось багато дослідників (праці Л. А. Булаховського [157], В. О. Горпинича [75 – 78], Н. С. Родзевич [244], Н. Ф. Клименко [120 – 127], М. Я. Плющ [229], Г. М. Віняр [48], К. Г. Городенської [69 – 71], Л. Є. Азарової [6 – 14], А. М. Нелюби [204 – 205], І. Я. Мисливої-Бунько [191 – 193] та ін.).

У своїх працях лінгвісти по-різному трактували складні слова, обґрунтовували думки щодо статусу, способу творення, семантики та інших їхніх особливостей. Загалом в українському мовознавстві склалося декілька підходів до витлумачення складних іменників, утворених словоскладанням.

Перші наукові розвідки про складні слова [157; 244; 306; 255] послідовно кваліфікували результат словоскладання як **складні слова з компонентом-прикладкою** або **сполучення іменників за типом прикладок**. Зокрема, Л. А. Булаховський зараховував до складних «дуже поширені в художній літературі сполучення двох іменників, з яких один, власне, за походженням, є прикладка-епітет чи скорочене порівняння до другого: *хлопці-молодці, ніченька-чарівниченька, очі-зорі, гори-хвилі, вітри-голуби*, часто зіставлення двох синонімічних слів для підсилення

означуваного: *щастя-доля, доля-воля, стеблина-билина, мова-розмова*» [157: 422]. Дослідник зазначав, що у складних словах із двох іменникових основ «більш-менш чітко зберігається самостійне значення складових частин, тобто, створюючи одне поняття, ці іменники до деякої міри вносять двочленність у його значення, що має і формальний вияв у тому, що при відмінюванні такого слова здебільшого змінюються обидві його частини, напр.: *хата-читальня, робітник-ударник, залізничник-стахановець*; або з невідмінюваною першою частиною: *сон-трава, дизель-мотор, кіловат-година...*» [157: 422].

Такої ж думки дотримувалася й Н. С. Родзевич. Вона вказала на певний синтаксичний зв'язок між головним компонентом та прикладкою, що виражає переважно його якість або властивість і має у своїй основі порівняння або метафору: *сміх-дзвін, король-змій, батьківщина-мати, завод-велепень*. [244: 16 – 18]. Компонент-прикладка в препозиції (*мачуха-пурга, втіха-самосад, ветеран-вчитель, переможці-люди*) чи постпозиції (*тополі-сторожі, вітер-бурелом, мрія-казка*) певним чином характеризує, за твердженням дослідниці, головний компонент. Н. С. Родзевич назвала спосіб утворення таких слів **нейтральним словоскладанням**, що, на відміну від синтаксико-морфологічного, не має показників граматичного оформлення, самостійні компоненти складного слова перебувають між собою у співположенні. Характерно, що, крім сполучень із прикладкою, вона виокремила ті, де компоненти синонімічні (*бур'ян-будяк, шлях-дорога, спогади-думи*), або протилежні чи різні за значенням (*батько-матір, купівля-продаж* та ін.) [244: 16 – 18]. Уже згодом з'явилося твердження про сурядний та підрядний тип відношень між компонентами складних іменників.

Значно розширив теоретичне уявлення про складні утворення з прикладкою М. М. Фещенко, який назвав спосіб творення таких складних іменників словоскладанням і зазначив, що внаслідок нього створюються лексичні одиниці, до складу яких входять не морфеми, а самостійні слова, які до певної міри зберігають структурно-граматичне оформлення: *в'яз-трава,*

глід-колюх, п'ядич-плаун. Компонент-прикладка, за спостереженнями науковця, є переважно в постпозиції до головного слова, хоч може бути і в препозиції: *буркун-зілля, сон-квітка, мак-самосійка, чар-зілля* [306: 85 – 86]. Проаналізувавши утворення на зразок *тирса-трава, ромен-зілля* і под., М. М. Фещенко дійшов висновку, що другий компонент зазнає часткового або повного переосмислення. Часто він набуває узагальненого, розширеного значення, передає поняття ширше, ніж поняття, виражене всім словом загалом. Якщо складний іменник означає певне видове поняття, то його другий компонент виражає родове поняття щодо видового. У таких назвах, незважаючи на формальну самостійність окремих компонентів, унаслідок опущення чи заміни прикладки, що є невід'ємною складовою нового слова, втрачається або руйнується їхнє значення. Очевидно, тут ідеться про одну з диференційних ознак іменників-юкстапозитів – семантичну цілісність. Автор уже відзначав досить високу продуктивність таких складних слів серед новотворів [306: 85 – 86].

На противагу цим дослідникам, В. М. Русанівський у праці «Історична лексика в поезії Т. Г. Шевченка» конкретизував уявлення про семантичну структуру «сполучень іменників за типом прикладок», поділивши їх на чотири семантичні групи:

1) рівноправні, семантично не взаємопідпорядковані іменники, поєднані, щоб передати якийсь узагальнений символ: *правда-воля* (найвища справедливість), *друже-брате* (найдорожчий приятелю), *сірома-сирота* (найубогіша, безпритульна людина);

2) ті, у яких другий іменник підкреслює певну характеристичну ознаку в змісті першого: *князь-жених, діточки-дівчата, дитина-син, садок-райочок*;

3) ті, у яких перший іменник є означенням до другого: *сльози-слова, журба-мова, невольники-люди*;

4) іменники із семантикою особи, у яких другий іменник виділяє за певною ознакою перший: *цар-пророк, кесар-бог, учитель-дяк, плебей-гречкосії* [255: 8].

Крім того, автор праці відзначив, що «сполучення іменників за типом прикладок, поширене в давньоукраїнській поезії, Т. Г. Шевченко використовує дуже широко; при цьому він не обмежується традиційними сполуками типу *батько-атамане, пани-брати, ляхи-католики, срібло-злато, турки-яничари*, а й творить свої» [255: 3].

Другий піхід до вивчення складних слів пов'язаний із розмежуванням чи нерозмежуванням осново- і словоскладання. Є. М. Рудницький кваліфікував усі складні утворення з кількох слів чи основ **складеними словами**. Категорію «сполучених слів типу *бук-трава, буркун-зілля*» він розглядав як таку, що може варіювати в написанні – разом чи через дефіс [253: 157].

В. Т. Коломієць, на відміну від Є. М. Рудницького, дослідивши словотвір неологізмів у слов'янських мовах, поділила неологізми-іменники «в словотворчому відношенні на такі категорії: складені, складні, складноскорочені, афіксальні, безафіксні». Не зовсім зрозуміло, чому дослідниця не брала до уваги «вільні складення на зразок *кукурудзовод-механізатор*», а зважала лише на ті, що «близькі до складних слів», напр.: рос. *койко-место, мини-пальто, школа-интернат, поп-искусство*, укр. *школа-інтернат* тощо. Важливо, що вона звернула увагу на орфографічне оформлення компонентів таких одиниць. Основною ознакою складених іменників на письмі, на її думку, є поєднання їхніх частин за допомогою дефіса [139: 5].

Терміном «складені слова» послуговувалися й інші мовознавці [229: 21; 78: 128]. М. Я. Плющ послідовно у своїх працях розрізняла способи осново- і словоскладання, проте окремо словоскладання не аналізувала, а утворення на зразок *грам-молекула* кваліфікувала як складене слово – результат основоскладання, у якому основи поєднуються безпосередньо – нульовим інтерфіксом [229: 21].

Дещо ширше складені слова проаналізував В. О. Горпинич. До них він зарахував поєднання кількох слів в єдину лексичну одиницю: *хата-*

читальня, кабінет-аудиторія. На позначення способу творення складених слів дослідник послуговувався терміном «словоскладання». У своїх працях «Українська словотвірна дериватологія» (1998) [78] і «Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія» (1999) [77] він виділив чотири групи складних слів, що утворилися словоскладанням: 1) редуплікацію (*тихо-тихо, думав-думав, ледь-ледь*); 2) синонімічні єдності (*пане-брате, стежки-доріжки*); 3) семантичні єдності (*батько-мати, діди-прадіди, внуки-правнуки, хліб-сіль*); 4) прикладкові сполучення (*дівчина-смуглянка, хлопець-богатур, дівчина-красуня, вовк-жадняга*) [78: 126; 77: 128].

Третій підхід пов'язаний з уживанням терміна **«складноскладені слова»**. Цей термін, за нашими спостереженнями, в українському мовознавстві вживало небагато дослідників, зокрема, Н. І. Безбородько у праці «Композити в медичній термінології» [25: 128]. Він поширеніший у російському мовознавстві (детальніше про це йдеться в підрозділі 1.1.2). Поняття «складноскладені слова», на нашу думку, є вдаліше, тому що відображає особливості структури складних номенів, проте вже втратило актуальність і є застарілим.

Досить поширеним і чітко обґрунтованим є підхід до **складних слів як результату словоскладання**. Серед його авторів ті, що визнають два окремі способи творення складних слів – осново- і словоскладання, проте не послуговуються терміном «юкстапозит» на позначення складних слів, утворених словоскладанням [58; 51: 70; 288: 109; 234: 115 – 116 та ін]. Так кваліфікують названі одиниці, зокрема, автори «Словника лінгвістичних термінів» Д. І. Ганич та І. С. Олійник [58].

Автори посібника «Сучасна українська літературна мова» О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов слушно зауважували, що для творення складних іменників використовують «словоскладання, за допомогою якого утворюються складні слова, що поділяються не на морфемі, а на самостійні структурно оформлені одиниці: *фабрика-кухня, фільм-опера, літак-*

розвідник, ракета-носій» [51: 70]. Вони звернули також увагу на іменники, що постали внаслідок з б л и ж е н н я слів: *жар-птиця, душа-людина, сон-трава* [51: 72].

Крім основної ознаки словоскладання – використання окремих самостійних слів, – Є. А. Макаренко назвав й інші показники об'єднання слів в одне поняття: утворення їх без інтерфіксів, зафіксований порядок слів, логічне змістове поєднання слів: *фільм-опера, ракета-носій, матч-реванш, прес-центр, пілот-інструктор* [288: 109].

Аналізуючи фізичну термінологію, І. Р. Процик у своїй монографії також виділяє два типи деривації складних слів – осново- і словоскладання. Фізичних термінів, утворених словоскладанням, за спостереженням автора, невелика кількість. Їх поділено на три структурні різновиди: 1) деривати з двох чужомовних слів (яких найбільше): *вольт-кулон, грам-атом, квадрат-електрометр, мас-спектограф, флюкс-метр*; 2) терміни з двох українських слів: *дріт-держак, дріт-злучник, мах-одиниця*; 3) гібридні терміни, утворені з національного і запозиченого слова: *грам-сила, кровн-скло, свічка-метр, тон-складник*. Крім цього, виокремлено нову групу складних слів, утворених словоскладанням: «терміни-напівсимволи, у яких першим компонентом є грецькі літери алфавіту, наприклад, *α-еманація, β-проміння, γ-еманація*. Ці терміни є дублетами до спеціальних назв, утворених із двох слів способом словоскладання, наприклад: *альфа-еманація, бета-проміння, гамма-еманація*». Проте такий спосіб словотворення в досліджуваній автором період (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) був непродуктивним [234: 115 – 116].

Деякі дослідники, серед яких М. Я. Плющ, Т. П. Беценко та ін. [229; 30], послуговувалися терміном «**складні слова на основі зближення**». М. Я. Плющ окремо виділяє групу складних слів, похідних від прикладкових словосполучень: *сон-трава, ромен-зілля, хліб-сіль, батько-мати* та ін. Процес їх утворення вона схарактеризувала так: «Внаслідок семантичного з б л и ж е н н я слів синтаксичного словосполучення поступово виникає назва у формі складного слова, яке конденсує зміст словосполучення в єдине

ціле: *хліб-сіль* означає гостинність, *батько-мати* – батьки» [229: 22]. Зближення належить до лексико-синтаксичного способу словотворення. За ступенем злиття компонентів такі сполуки на другому місці після зрощень [229: 63]. Дослідниця зауважує, що «складні слова, утворені способом зближення, потрібно відрізнити від іменникових словосполучень на зразок: *народ-титан, червень-розмай, мачуха-пурга*» [229: 72]. Зазначимо, проте, що мовознавці переважно розглядають такі сполуки як складні слова, тобто одиниці лексичного рівня мови.

Подібні думки висловила Т. П. Беценко у своїй науковій розвідці – «Складні іменники в думках: структура, семантика, поетика». За її спостереженнями, зближення виявили високу продуктивність у фольклорних текстах. Це, наприклад, зближення родових і видових назв, де видова назва конкретизує значення родового поняття: *лебідь-птиця, щука-риба, оріх-дерево*; або такі, компоненти яких рівноправні, незалежні один від одного, однак творячи єдине структурно-семантичне ціле, дають назву третьому поняттю: *отець-мати* – батьки, *срібло-злото, дуки-срібляники, статки-маєтки* – багатство, *щастя-доля* – успіх у житті, талан [30: 579 – 580]. Семантичне зближення цих складних іменників «зумовлює об'єднання названих одиниць у цільнооформлену, структурно-семантичну єдність» [30: 581]. Авторка відзначає, що складні іменники фольклорних текстів беруть участь у «створенні прикладкових сполук, зокрема тих із них, у яких прикладка являє собою образну характеристику героїв дум», наприклад, *козак-сіромаха, друзі-молодці, панове-молодці*, чи образні назви-прикладки, що стосуються тварин, звірів, птахів (*орли-чорнокрильці, вовки-сіроманці*) [30: 577].

Для шостого підходу характерним є трактування аналізованих одиниць як результату **зрощення**. Мовознавці визначили, що зрощення компонентів синтаксично оформленого словосполучення в єдине слово з новим значенням (напр., *плац-палатка*) є словотворчим засобом для лексико-синтаксичного словотвору. Складні слова, утворені лексико-синтаксичним способом, «не

зазнають будь-яких змін стосовно граматичних ознак; складові частини синтаксичного словосполучення немовби завмирають у новоутвореному слові» [327: 344].

З. С. Сікорська розглядала утворення складних слів за моделлю «іменник + іменник без з'єднувального голосного» як зрощення (злиття сполучень слів в одне слово) у поєднанні з суфіксацією (*потоубічний, поцейбічний*) [269: 79]. Варто зауважити, що й А. О. Ніколаєва виділила одиниці, утворені внаслідок зрощення: *бета-вершина, блок-схема, хеш-пошук, задача-модуль, користувач-непрограміст, параметр-значення* та ін. [214: 9].

Нарешті, складні іменники, утворені словоскладанням, кваліфікують як **юкстапозити**, а спосіб їхнього творення – як **юкстапозицію**. Такий підхід став поширеним у дослідженнях сучасних українських мовознавців. Термін «юкстапозит» увів А. О. Білецький¹ [27 – 29]. Він став усталеним у теорії складних слів [122; 127; 200; 201; 48; 5; 6; 8 – 13; 133; 214 – 215; 236 – 239; 94; 307; 204 – 205; 191 – 193; 333 та ін.].

---

¹ Про обсяг поняття «юкстапозит» детальніше описано в підрозділі 1.2.

1.1.2. Вивчення складних іменників у русистиці

У лінгвістиці на матеріалі різних мов простежуємо активізацію досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей словоскладання як одного з продуктивних способів деривації. Однак чи не найповніше вчення про складні слова, утворені словоскладанням, розвинене в працях російських лінгвістів. Основою для його формування були праці М. В. Ломоносова [174], О. Х. Востокова [52], Ф. І. Буслаєва [34 – 35], І. І. Срезневського [278], П. Ф. Фортунатова [308] та ін. У сучасній русистиці проблемам словоскладання присвячені дослідження Г. О. Винокура [46 – 47], Є. О. Василевської [40 – 41], В. В. Виноградова [44 – 45], О. А. Земської [101 – 102], О. С. Кубрякової [155 – 156], М. М. Шанського [320], І. С. Улуханова [301 – 302], О. І. Моїсеєва [196 – 197], Т. І. Кочеткової [149 – 151] та ін.

Суперечливість тверджень щодо природи складних слів, утворених унаслідок словоскладання, зумовила й багатоманітність трактувань, запропонованих у працях російських мовознавців. Модель «слово + слово» без сполучного голосного (з дефісним правописом) тут визначають по-різному: 1) *складні слова* або *складні іменники* (А. А. Шеляховська [325: 83], І. В. Агаронян [3: 87] та ін.), *складні іменники на основі єднального зв'язку* (Л. О. Леон [165: 40]); 2) *складені слова* (В. В. Акуленко [15: 105], О. І. Мельникова [187: 74], І. Г. Галенко [57: 60 – 74]; *складені найменування* (М. А. Дрога [92: 6]); 3) *складні складені* або *складноскладені слова* (Г. М. Абакшина [1: 10 – 12; 2: 2], К. С. Горбачевич [68], Т. І. Кочеткова [149 – 151], Л. О. Леон [165], М. М. Шанський [320: 161] та ін.); 4) *складноз'єднані слова* (Д. Н. Коков [135]); 5) *зближення* (М. І. Привалова [233: 69]), *зближення окремо оформлених утворень* – М. М. Шанський [320: 161]); 6) рос. «*крупноблочные слова*» (Т. Д. Якубович [331]); 7) *апозитивні словосполучення* (С. С. Вартапетова [39: 12], О. С. Малахов [183: 56 – 64], П. О. Лекант [164], Т. І. Кочеткова [149 – 151] та ін.); 8) *складання з підрядним відношенням основ* («Грамматика современного русского

літературного языка», 1970 [79]); 9) *комплексні найменування* (О. І. Моїсєєв [197: 46]); 10) *біномени* (М. В. Костроміна [145: 10], Г. М. Ставская [258]) тощо.

Унаслідок цього в сучасній російській лінгвістиці сформовано загалом три погляди на характер таких утворень, за якими їх кваліфікують як:

- 1) особливу категорію складних слів;
- 2) різні словосполучення;
- 3) перехідне явище на межі лексики і синтаксису.

Наявність останнього тлумачення, як зазначають мовознавці, зумовлена подібністю слова і словосполучення, тотожністю їхніх функцій, а також відсутністю в мові чіткого розмежування суміжних явищ [2: 17].

Цікаво, що деякі дослідники розподіляють іменники-юкстапозити між одиницями різних рівнів мови, зазначаючи, що «у системі сучасної російської мови функціонують подібні у структурному плані одиниці...», зокрема *«складноскладені іменники* (на зразок рос. *хлеб-соль, ракета-носитель*), *апозитивні словосполучення* (*земля-кормилица, осетин-извозчик, девица-красавица*) та *одиниці перехідного характеру* (*горе-охотник*) [149: 5].

Стосовно способу, яким утворені іменники-юкстапозити, у російському мовознавстві загалом усталився термін *словоскладання*, що не співвідноситься з утворенням одиниць синтаксичного рівня. Проте, як свідчить здійснений аналіз праць, у сучасній русистиці немає єдиного трактування способу творення юкстапозитів. Найчастіше словоскладання розглядають як різновид складання поруч зі зрощенням, аббревіацією, чистим складанням, а також окремо – як чисте складання, до якого зараховують й основокладання: 1) *«словоскладання (основокладання)... цільнооформлене поєднання двох чи більше морфем, що виступають у якості кореневих в окремих словах»* [24: 426]; 2) *«словоскладання – утворення нових слів шляхом поєднання в одне ціле двох і більше основ»* [245: 416]; 3) *«словоскладання – один із способів словотворення, що полягає в*

морфологічному поєднанні двох чи більше коренів (основ)» [169: 469]. Подібне трактування знаходимо й в інших працях, проте воно, на нашу думку, не є досить точним, оскільки в процесі основоскладання й словоскладання беруть участь принципово різні словотвірні моделі.

Варто відзначити, що поняттям *складання* послуговувався ще М. В. Ломоносов, з'ясовуючи природу нових слів. Складання, на його думку, буває «від поєднання двох або багатьох висловлень в одну лексичну одиницю» [174: 409 – 410]. М. І. Греч у «Практической русской грамматике» дійшов висновку, «...що мета складання двох простих слів – це точніше визначення одного з них за допомогою іншого» [80: 215]. Обидва дослідники висловлювали тільки деякі принципові положення про утворення складних слів, що стало пізніше підґрунтям для розкриття шляхів виникнення цих слів.

Не розмежовуючи основоскладання і словоскладання, О. А. Земська вживала термін *чисте складання*, до якого зарахувала поєднання «однієї чи декількох основ якої-небудь частини мови із самостійним словом»: *черно-белый, сине-зелёный, диван-кровать, плащ-палатка* та ін. [101: 215]. Такий же підхід можна знайти й в академічних граматиках 1952–1954, 1970, 1980 рр.: складанням (чистим складанням) називають утворення складних слів, в яких «опорний (останній) компонент прирівнюється до цілого слова, а попередній компонент (чи компоненти) є чистою основою»: *первоисточник, лесостепь, износостойкий, царь-пушка* [256: 139].

Зазначимо, що частина дослідників не зараховувала словоскладання до морфологічних способів творення слів. Так О. А. Василевська, покликаючись на В. В. Виноградова, розглядала словоскладання в межах морфолого-синтаксичного способу деривації, пов'язуючи його з процесом розвитку словосполучень [40: 3 – 4]. К. О. Левковська взагалі виокремила словоскладання в синтаксичному словотворенні [162: 17].

З'ясування особливостей визначення природи іменників-юкстапозитів, на нашу думку, було б неповним без вивчення хронологічного розвитку

підходів до утворень зразка «іменник+іменник» (без з'єднувального голосного) у російському мовознавстві.

Важливим здобутком у вивченні словоскладання стали наукові дослідження цілої плеяди мовознавців, які розробляли засади вивчення системи словотвору взагалі і складних слів зокрема: О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. О. Потебня [52; 34 – 35; 278; 308; 323; 232].

О. Х. Востоков, хоч і не запропонував свого терміна на позначення утворень зразка «іменник + іменник» без з'єднувального голосного, проте, безперечно, зарахував їх до розряду складних слів виділивши в них таку ознаку, як цілісне оформлення, та окреслив деякі їхні семантичні групи, наприклад: назви чинів (рос. *генерал-майор, капитан-исправник, флигель-адъютант*), назви деяких трав, у яких поєднуються іменники зі сполучниками (рос. *Иван-да-Марья, мать-и-мачеха*) [52: 103].

Подібні думки висловлював також Ф. І. Буслаєв, розглядаючи генезу складних слів з незмінним першим компонентом [34: 167]. Безперечною заслугою дослідника є те, що він виокремив групу складних слів, утворених на основі словосполучень із прикладкою, і вже тоді вказав на перехідний характер таких слів [34: 452]. «Деякі синоніми поєднуються так тісно, що становлять ніби одне складне слово, наприклад, *путь-дороги, бой-драка*, та у виразах із двох слів, які вживаються часто разом і здебільшого не поєднані сполучником, напр., *хлеб-соль, отец-мать*. Такі вирази сприймаються як складні слова» [35: 81]. Про те, що «слів, утворених із висловів, які складені із самих іменників», дуже небагато, писав І. І. Срезневський [278: 10].

Ще одним важливим здобутком у вивченні складних слів стало започатковане О. О. Потебнею вчення про прикладку. Дослідник відмежував групу складних іменників від словосполучень атрибутивного характеру, це деякою мірою пояснювало механізм утворення іменників аналізованої моделі [232: 120].

Російські мовознавці сформулювали проблему складних іменників, утворених без з'єднувального голосного за моделлю «іменник + іменник», поклали початок подальшому вивченню прикладкової групи складних іменників, визначили походження цих слів, запропонували їхню класифікацію, зарахували такі утворення до лексичного рівня мови – до слів, а не до словосполучень, що репрезентують синтаксичний рівень.

«Справжніми» складними іменниками без з'єднувального голосного О. І. Мельникова називає всі іменникові моделі «іменник + іменник» із незмінюваним першим компонентом: *грусть-тоска, путь-дороги, гамма-лучи, дизель-поезд* [187: 74]. Інші дослідники, зокрема І. В. Агаронян [3] та А. А. Шеляховська [325], також зараховують до розряду складних іменників утворення з незмінним першим компонентом. Проте не всі мовознавці змінюваність / незмінюваність першого компонента вважають істотною ознакою складного слова (Л. О. Леон [165], К. С. Горбачевич [68] та ін.).

М. І. Привалова розглядає моделі «іменник + іменник без з'єднувального голосного» як своєрідні «зближення», серед яких розрізняє такі, що близькі до складних слів («парні слова» – *отец-мать, род-племя*, зближення синонімів – *правда-истина, пути-дорожки*) й такі, що подібні до синтаксичних словосполучень зразка прикладок (означальні зближення типу *кухар-француз*) [233: 69 – 78].

Автори енциклопедії російської мови (1997) називають складноскладеними слова, «утворені поєднанням двох чи більше простих слів, що належать, як правило, до однієї частини мови; останній компонент їхній прирівнюється до самостійного слова» [259: 516]. До цієї категорії зараховано також і термінологічні чи близькі до термінів складні найменування. Загалом ми погоджуємося з таким трактуванням, але дещо суперечливим нам видається твердження про те, що слова зразка *дом-музей, диван-кровать, сад-ясли, ракета-носитель, лётчик-космонавт* – це «сполучення іменників, що не мають цільнооформленості слова», оскільки «не тільки другий, а й перший компонент таких слів може змінюватися»

[250: 516]. Проте такі слова мають закріпленій порядок компонентів, єдиний наголос (ознаки цілісного оформлення). Очевидно, для деяких іменників-юкстапозитів властива парадигматична змінність першого компонента, та це не позбавляє їх статусу лексичної одиниці мови.

П. О. Лекант чітко розрізняє слово- й основоскладання: при словоскладанні утворюються складені слова, при основоскладанні утворюються складні злиті слова [164]. Утворення зразка *диван-кровать, плац-палатка* В. О. Белошапкова зараховує до чистого складання, тобто «поєднання однієї чи декількох основ будь-якої частини мови із самостійним словом» [274: 312]. Автори виділяють рівноправні та нерівноправні відношення між компонентами, але, на жаль, утворення без інтерфікса як можливі розглядають лише з підрядними відношеннями (*вагон-ресторан, платье-костюм*). Вагомим здобутком є визначення показників цільнооформленості складного слова, що є актуальними: «закріпленій порядок компонентів, єдиний наголос (зазвичай на останній частині), а також незмінність (при відмінюванні) у початкових членів складань» [274: 312].

До морфологічного словотворення зараховують «складання слів» (*диван-кровать, платье-костюм*) і в навчальному посібнику Д. Є. Розенталя, І. П. Голуб, М. О. Теленкової «Современный русский язык» [246]; подібне трактування знаходимо й у посібнику під редакцією Н. С. Валгіної «Современный русский язык» 2002 р. [37: 258]. В. М. Немченко називає єдиним способом утворення складних слів чисте складання, коли «основний словотвірний засіб – єдиний основний словесний наголос» [206: 371]. Принципово інший підхід – з урахуванням синхронічного та діяхронічного словотворення – репрезентований у підручнику «Современный русский язык» (2002) під редакцією П. О. Леканта: з точки зору синхронії словоскладання належить до безафікстого способу, є різновидом складання і прирівнюється до складноскладеного способу словотворення [280: 431].

Доповнюючи думку про юкстапозити з погляду синтаксичної деривації, тобто одиниць синтаксичного рівня, зазначимо, що деякі сучасні

автори оперують також поняттям *прикладка*, рос. «приложение» (О. С. Малахов, І. В. Величко та ін.). І. В. Величко визначив прикладку як «явище номінативно-синтаксичного семіосизу», яке, будучи дифузним, гібридним утворенням, виконує унікальну функцію інтеграції мовних систем [42: 145]. Наявність різних підходів щодо виду синтаксичного зв'язку між компонентами прикладкового сполучення зумовила й різноманітність його визначень. Так, О. С. Скобликова кваліфікувала його як паралелізм форм [272: 206], автори «Современного русского языка» (2002) – як апозицію [280: 452], І. П. Распопов – як аплікацію [240: 40].

Отже, сучасна російська лінгвістика репрезентована досить глибокими й вагомими науковими розвідками, у яких досліджено проблему складних іменників, утворених за моделлю «іменник + іменник без з'єднувального голосного» з дефісним написанням. Вони стали цінними здобутками, основою для подальшого вивчення іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві.

1.1.3. Найважливіші здобутки західної славістики в дослідженні словотвору складних слів

Аналізуючи проблему іменників-юкстапозитів у сучасному українському та російському мовознавстві, не можна оминати увагою дослідження в цій галузі на матеріалі інших слов'янських мов.

Питанням утворення слів цікавилися Й. Добровський [338 – 341], Я. Гебауер [345], Ф. Травнічек [353], В. Шмілаеур [352], М. Докуліл [342 – 343]. Зокрема, утворення складних слів аналізували І. Боздехова [336], М. Гелцель [347], Д. Шлосар [351] (на матеріалі чеської мови); ґрунтовні дослідження побудови складних слів у сербській мові належать Ф. Міклошичеві [350] та В. Ягичу [354]; різновиди складних слів польської мови проаналізовано у працях І. Л. Лося [175]; проблему запозичень у структурі згаданих номенів вивчали О. І. Коряковцева [143–144] (польська), О. О. Лукашанець [176] (білоруська мова). З огляду на багатоаспектність думок, висловлених із приводу статусу та інших особливостей іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві, варто докладніше проаналізувати праці, виконані на матеріалі різних слов'янських мов, що, можливо, розширить уявлення про складні слова, утворені словоскладанням.

Засади словотвору в чеській мові випрацював засновник нової славістики мовознавець Й. Добровський [338 – 341; 18: 41]. У «Німецько-чеському словнику» та «Докладній граматиці чеської мови» [339; 338] він проаналізував внутрішню будову слів різних частин мови. Автор наголосив на потребі залучати до творення нових слів питомі можливості рідної мови, знання про будову сучасних слів, заперечив переклад складних слів із німецької мови у процесі самовільного творення нових лексем.

Послідовник Й. Добровського Ян Гебауер пов'язував усі процеси мови, зокрема й словотвірні, із психічною діяльністю людини [345]. «Грамматика літературної чеської мови» Ф. Травнічека [353] містила окремий

розділ про словотвір, у якому він проаналізував усі відомі на той час способи творення слів. Основна увага чеського дослідника словотвору В. Шмілаеура [352] зосереджена на механізах постання слова, аналізі шляхів, який проходить мовець, коли хоче дати назву новому явищу.

Праці чеського мовознавця М. Докуліла започаткували ономасіологічний напрям досліджень у словотворі [342 – 343]. Ономасіологічна теорія ґрунтується на принципові номінації: до номінативного акту додається словотвірне значення – як частина мисленнєвого змісту, підготовленого для означування. М. Докуліл виокремив в акті номінації дві логічні операції: 1) мисленнєве підведення того, що позначають, під відомий клас явищ (акт класифікації); 2) мисленнєве порівняння з іншими процесами або явищами дійсності, зокрема встановлення асоціативних зв'язків [цит. за О. С. Кубряковою 1981, 156: 100].

Одним із найвагоміших доробків у дослідженні словотвірної будови іменників чеської мови є колективна монографія «Tvoření slov v češtině» за редакцією М. Докуліла, Фр. Данеша, Я. Кухаржа [337]. Основним критерієм класифікації дериватів автори визнали ономасіологічну структуру, у якій виокремлено низку категорій. У другому розділі вказаної монографії «Odvozování, podstatných jmen» авторів докладно проаналізовано словотвірну структуру іменника [337]. Науково обґрунтовано зміст понять словотворчого форманта та продуктивності, що згодом знайде відображення в аналізі композитів. Зокрема, І. Боздехова [335] визначила словотворчий формант у композиції «як характер з'єднувального голосного, юкстапозицію, відмінкове закінчення компонентів, порядок компонентів складеного слова, написання разом, основний наголос та можливі чергування» [цит. за 18: 43]. Крім того, аналізу складних слів вона присвятила окреме дослідження – «Утворення слів складанням» [336].

У чеському мовознавстві проблемі творення складних слів присвячені також праці «Суть композиції та її роль у збагаченні чеського словникового

складу» М. Гелцеля [347], «Чеські композити в діяхронії» Д. Шлосара [351]. Автори відзначають високу продуктивність творення складних слів у чеській мові, що засвідчує дію в ній закону економії мовних засобів або зусиль.

Іменні складні слова в сербській мові досить ґрунтовно проаналізовано в працях видатного вченого Ф. Міклошича, серед яких чотиритомна праця «Порівняльна грамати́ка слов'янських мов» [350]. Він кваліфікував складні слова як лексичні єдності з окремою номінативною функцією. У них на перший компонент припадає основне семантичне навантаження, тоді як другий, крім цього, означає форму композита [350: 117]. Ф. Міклошич диференціював зрощення на: 1) зрощення, у яких з'єднуються два імені (*жар-птица*); 2) імператив з іменем (*болиголов*); 3) частка з іменем (*непогода*); 4) числівник (*одинадцять*); 5) займенник (*некто, никто*) і т. д. Дослідник розмежував сурядні і підрядні зв'язки між компонентами складного слова, складання імені з іменем та складання прийменника з іменем. [350: 83]. З останнім твердженням дослідника не можна погодитися, оскільки в сучасному мовознавстві «складання прийменника з іменем» не належать до категорії складних слів.

Учень Ф. Міклошича В. Ягич де в чому уточнив його класифікацію. Він уважав, що до розряду складних слів треба зарахувати й такі, що сприймаються як окремі слова, але об'єднані спільною вимовою та наголосом й не мають значення словосполучення (*белокосый*). В. Ягич виконав перший загальний історичний огляд складних слів у слов'янських мовах, визначив основні сфери їх поширення (церковна література, значно рідше – офіційні документи) [354: 28]. У класифікації складних слів дослідник враховував семантичні та синтаксичні відношення між компонентами, граматико-морфологічні ознаки складників.

Складні слова як сполучення іменників були поширені в найдавніших індоєвропейських мовах. Дослідник хорватської мови Т. Маретиць зауважував, що однією з істотних ознак таких складних слів є можливість вставлення сполучника *i* між компонентами, а в деяких похідних — слова *як*

[348: 366]. Цікаво, що ця думка пізніше набула поширення в дослідженнях українських мовознавців, зокрема в поділі юкстапозитів на ті, що мають сурядний або підрядний зв'язок між компонентами.

Серед наукових розвідок про словотвір у польській мові заслуговує на увагу праця І. Л. Лося “Сложные слова в польском языке” [175]. Автор визначив предмет свого дослідження як складні слова, у другій частині яких виступає іменник, прикметник, числівник, і тільки частково тут ідеться також про займенники та дієслівні складання. І. Л. Лось зазначав, що у першій частині слів, які розглядали, «наявна відмінкова форма або основа відмінюваної частини мови. У слов'янських мовах тепер простежуються здебільшого два різновиди складних слів: з основою та відмінковою формою в першій частині, ... перший тип називається складанням, другий – зрощенням; ...усі складні слова, які походять від сполучень, мають цілком визначене синтаксичне відношення їх складників; один із них (переважно перший) виступає означенням для другого» [175: 180]. Основною причиною, яка зумовила появу в мовах складних слів, автор визначив сполучення, тобто синтаксичні пари слів, які позначають одне поняття. І. Л. Лось зауважував, що «тільки незначна кількість складних слів походить від сполучень; велика кількість породжується відразу, за зразком інших складних слів» [175: 55]. Важко переоцінити внесок І. Л. Лося у вивчення теорії словоскладання, адже він подав докладний опис складних слів у польській мові, виділив різновиди відношень між їхніми складниками та ін. [239: 118]

Словотвір польської мови загалом і зокрема словотвірні категорії зокрема схарактеризували польські дослідники Р. Гжегорчикова, Й. Пужиніна [346] і В. Дорошевський [344].

Загальні зауваги щодо словотворення в умовах глобалізації висловила польська дослідниця О. І. Коряковцева, виступаючи проти так званої «англо-американоманії» у процесі творення (запозичення) нових слів [143 – 144]. Вона відзначила, що «носії сучасних слов'янських мов активно використовують у міжособистісному спілкуванні медійний «новояз», що

рясніє інтернаціоналізмами, серед яких переважають терміни, запозичені з англійської мови» [144: 144].

У польському мовознавстві наукові розвідки зі словотвору виконано й на основі порівнянь з іншими мовами. Наприклад, у працях М. Білчарського, І. Маринякової проаналізовано складання в польській та російській мовах, відзначено спільні та відмінні риси [334; 349].

Значним внеском у дослідження складних слів є праці білоруських мовознавців. Ідеться насамперед про працю З. Ф. Кравчанки «Співвідносність між зближеннями і композитами» [152]. Авторка зосередила увагу на виокремленні особливих ознак складних слів, утворених словоскладанням (відсутність з'єднувального голосного, самостійний наголос на кожному членові та ін.), – хоч, проте, на цій основі кваліфікувала такі одиниці як «зближення» (*білор.* збліжэння) і зарахувала їх до проміжних явищ між словосполученнями й композитами [152: 114 – 115].

Проблему запозичень у складі юкстапозитів сучасної білоруської мови схарактеризовано в праці О. О. Лукашанця «Елементи грецького й латинського походження у системі лексичних інновацій сучасної білоруської мови» [176]. Автор проаналізував зв'язок між інтенсивним поповненням словникового складу білоруської мови та тенденцією до інтернаціоналізації. Він виокремив такі нові словотвірні явища в системі лексикології, які, зокрема, стосуються і юкстапозитів:

1. Залучення в ролі базових запозичених лексичних ознак до системи словотворення: *таталітарна-адміністратыуны, сакратар-рэферэнт, інтэрнет-кафэ, бізнэс-цэнтр, рок-тусоука, бой-фрэнд* тощо.

2. Лексичні інновації з елементом англійського походження **бізнэс-**: *бізнэс-адміністраванне, бізнэс-вумен, бізнэс-дысцыпліна, бізнэс-ідэя, бізнэс-кансультант, бізнэс-каталог, бізнэс-ланч, бізнэс-партнёр, бізнэс-план, бізнэс-праект, бізнэс-псіхалогія, бізнэс-сфера, бізнэс-форум* та ін. Автор наголосив на незначному («ускосны») впливові англійської мови на словотвірну активізацію лексеми **бізнэс**, оскільки переважна більшість

утворених одиниць є кальками з англійської (російської) мови. Про живий процес входження таких номінацій у мовну практику засвідчила наявність різних варіантів написання деяких одиниць, наприклад: *бізнэс-вумен, бізнэс-вумэн, бізнес-вумен, бізнесвумен*.

3. Лексичні інновації з елементом англійського походження *інтэрнэт-*: *інтэрнэт-адрас, інтэрнэт-аператар, інтэрнэт-бібліятэка, інтэрнэт-вянчанне, інтэрнэт-дзённік, інтэрнэт-залежнасць, інтэрнэт-кампанія, інтэрнэт-карыстальнік, інтэрнэт-магістраль, інтэрнэт-пошукавік, інтэрнэт-станцыя, інтэрнэт-супольнасць, інтэрнэт-трансляцыя, інтэрнэт-часоніс* та ін. Варто зазначити, що майже всі утворення з компонентом *інтэрнэт*, виділені дослідником (65), постали способом словоскладання і лише 2 – суфіксальні.

4. Лексичні інновації з іншими елементами англійського походження: *бодзі-арт, боулінг-клуб, боулінг-центр, брэйк-данс, брэйк-біт* [176: 170 – 171].

О. О. Лукашанець відзначив, що «особливістю сучасних процесів інтернаціоналізації в білоруській мові є те, що її словниковий склад поповнюється не тільки за рахунок... сучасних європейських мов, але й за рахунок лексичних інновацій, які мають у своїй структурі елементи класичних мов (грецької й латинської)» [176: 175]. Багато із цих елементів, за спостереженнями дослідника, у сучасній білоруській мові мають статус префіксоїдів. Статус утворень з компонентом *арт-* (*арт-галерэя, арт-дырэктар, арт-суполка, арт-тэрапеут* тощо) автор значив так: «...назріває тенденція до переходу цієї іншомовної кореневої морфеми у розряд префіксоїдів, про що свідчать варіанти *артгалерэя, артпедагог, арттэрапеут, арттэрапія*» [176: 175].

Проаналізовані праці засвідчили, що словоскладання – один з активних способів творення слів, поширений у різних слов'янських мовах, що зумовлено економністю складних слів у позначенні «різноманітних реалій і

понять матеріального й духовного життя». Вони «є переконливим свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії» [12: 205].

Отже, слов'янське мовознавство має значні й незаперечні здобутки в дослідженні словотвору складних слів. Це, зокрема, наукове обґрунтування словотворчого форманта і його визначення у складних словах у чеському мовознавстві; ґрунтовне дослідження складних слів у сербській мові (Ф. Міклошич, В. Ягич); класифікація складних утворень за семантикою та частиномовною належністю складових компонентів; здійснення загального історичного огляду згаданих одиниць у слов'янських мовах (В. Ягич). Висловлено думку про формування складних найменувань за аналогією (І. Л. Лось). Визначено вплив запозичень на утворення складних слів у білоруській мові (О. О. Лукашанець).

1.2. Визначення обсягу поняття «юкстапозит»

Поняття «юкстапозит» (від франц. *Juxtaposition* – розміщення поряд, від лат. *juxta* – поряд, біля і *positio* – положення) сформувалося в українському мовознавстві порівняно недавно. Як було зазначено в підрозділі 1.1.1, термін «юкстапозит» увів А. О. Білецький [27 – 29], після нього цим терміном послуговувалася Н. Ф. Клименко [122; 127], а згодом він став поширеним у працях сучасних українських мовознавців.

Складними словами в концепції Н. Ф. Клименко визнано композити, юкстапозити та абревіатури. Дослідниця визначила юкстапозицію як «складання кількох оформлених слів або форм слів, для яких характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних» і проілюструвала її такими словами: *інженер-механік, цьогорічний* [127: 6]. Підхід, запропонований дослідницею, ґрунтується на співвіднесенні дволексемних утворень із різними типами словосполучень [127: 40 – 41]. У визначенні словотвірної структури юкстапозитів і поділі їх на підтипи Н. Ф. Клименко використала прийом розгортання складних слів у словосполучення. Вона зарахувала такі складні іменники до двох підтипів, компоненти яких або синтаксично координуються, або синтаксично підпорядковуються. Ті одиниці, компоненти яких синтаксично координуються та об'єднуються сполучником **і**, становлять перший підтип, що охопив збірні поняття (*отець-мати, отець-ненька, батько-мати*) та назви рослин (*чар-зілля*). Другий підтип – це складні слова, компоненти яких синтаксично підпорядковуються. До цього підтипу зараховано три групи юкстапозитів, утворених за моделлю словосполучення із сполучником **як**. Вони можуть трансформуватися в атрибутивні словосполучення, оскільки їхній перший компонент перетворюється на прикметник: *Іван-дерево* (Іванове дерево), *трута-зілля* (отруйне зілля) [122: 17].

Витлумачення юкстапозиції як складання не лише кількох оформлених слів, а й форм слів, посприяло виокремленню юкстапозитних прикметників

на зразок *вічнозелений, гострозаразний, удаванохворий*, які відрізняються від прикметників, утворених зрощенням, значенням підсиленої ознаки, юкстапозитних дієприкметників (напр.: *легкозасвоюваний, всевидящий* та ін.), юкстапозитних займенників (напр.: *абиякий, абичий* та ін.), юкстапозитних прислівників (напр.: *насамперед, насамкінець*), юкстапозитних сполучників (напр.: *немовбито, неначебто*) та юкстапозитних вигуків (напр.: *добридень, добри вечір*). Основною вимогою до словотвірної структури юкстапозита Н. Ф. Клименко визначила його здатність розгортатися у словосполучення, що найпоспідовніше виявляють юкстапозитні іменники, прикметники та дієприкметники. Юкстапозити решти частиномовних і нечастиномовних класів – це здебільшого застигли словосполучення. Як бачимо, вона зарахувала до юкстапозитів кількаосновні складні слова з різним формальним вираженням, тобто її визначення широкі, бо воно, по-перше, охоплює складні утворення із слів та словоформ, а по-друге, не обмежує їхнє оформлення правописом через дефіс. На цих засадах сформувався **перший підхід** до потрактування обсягу поняття «юкстапозит».

Орфографічно юкстапозити мали різне формальне вираження – правопис через дефіс або разом. Цей підхід ліг в основу визначення юкстапозита, поданого в довідковому виданні «Українська мова. Енциклопедія», де зазначено: «юкстапозит – це кількаосновне складне слово, що утворюється шляхом складання слів (*наче – неначе – неначеб – неначебто, альфа-проміння, вічнозелений, так-сяк*) або словоформ (*насамперед, жалюгідний*)» [300: 842]. Крім того, констатовано значне поширення юкстапозитів серед іменників та прислівників (*інженер-будівельник, інженер-економіст; ген-ген, де-не-де* та ін.), а також виокремлено основні словотвірні категорії юкстапозитів. Зокрема, наголошено, що вони утворюють велику групу назв осіб за професією (*лікар-онколог, інженер-мехнік*), військовими, науковими та іншими званнями (*генерал-лейтенант, член-кореспондент*), належністю до певних угруповань, партій, об'єднань (*комі-зирянин, християни-демократи*), широко

представлені серед локативних іменників (*бібліотека-читальня, цех-автомат*) і мало – серед назв знарядь дії (*відсічка-відбивач, ракета-носій*) тощо [300: 842].

На противагу першому, **другий підхід** визначає поняття «юкстапозит» вужче, тому що воно охоплює лише ті одиниці, що утворені внаслідок складання кількох окремих слів без сполучного голосного, до того ж обов'язковою ознакою їхнього оформлення є правопис через дефіс². Такий підхід переважає в сучасному українському мовознавстві. Зокрема, його обґрунтовано й зреалізовано в працях Г. М. Віняр [48], О. А. Лисенко [170], К. Г. Городенської [69 – 72], Л. Є. Азарової, Л. А. Радомської [6 – 13; 236 – 239; 333], О. А. Стишова [282 – 284], К. В. Каунової [115], Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо [41], К. В. Брітікової [32], В. Нагель [200], І. Я. Мисливої-Бунько [191 – 193] та ін.

У праці Г. М. Віняр на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ ст. проаналізовано словотвірні тенденції в українській мові [49]. Дослідниця зарахувала до юкстапозитів деривати винятково з дефісним правописом і проілюструвала їх такими прикладами: *випускник-абітурієнт, виставка-музей, мітинг-концерт* та ін. [49: 119]. Крім того, вона виділила нову для української мови юкстапозитну модель з першим незмінюваним компонентом під впливом структури запозичень, появу яких пояснила прагненням до компресії мовлення, напр.: *ерудит-лото, компакт-диск, бізнес-центр* тощо³ [48: 13].

Дослідивши німецькомовні запозичення в українській науково-технічній термінології, О. А. Лисенко дійшла висновку, що «саме вплив німецьких складних слів без з'єднувального голосного зумовив появу в українській мові аналогічного способу словосполучуваності та словоскладання (*шрот-ефект, дросель-ефект, блок-шестірня, калібр-штулка, калібр-кільце*)» [170: 11].

² Сюди ж ми зарахували й ті дослідження, у яких хоч і не вказують на дефісний правопис компонентів як формальний вияв іменників-юкстапозитів, проте в ілюстраціях до їхнього теоретичного аналізу подають приклади лише з дефісним правописом.

³ Детально про запозичені компоненти та їхній статус описано в підрозділі 1.3.

Обстеживши мову українських засобів масової інформації кінця ХХ століття, О. А. Стишов констатував інтенсифікацію творення складних слів за допомогою юкстапозиції. Він визначив іменникові новотвори-юкстапозити як поєднання елементів, «кожен із яких репрезентує окрему лексему, самостійну і синтаксично неподільну за межами конструкції» [283: 151]. Продуктивними в цих складних словах «є компоненти інтернаціонального характеру», напр., *медіа-дискурс, бізнес-ідея, шоу-матч, блиц-курс, фітнес-клас, імідж-експозиція, банк-кредитор, гала-концерт* та ін. [284: 139]. Дослідник засвідчив істотне зростання «кількості іншомовних за походженням твірних слів-основ, які позначають важливі реалії та поняття певної історичної доби. Вони «виявляють підвищений словотвірний потенціал, сприяють розширенню словотвірних парадигм і гнізд» [284: 137]. Найтиповішими є *I(i)нтернет, імідж, піар, рейдер, есемес, месидж* та ін. За їх допомогою утворилися такі юкстапозити: *інтернет-кафе, інтернет-магазин, інтернет-користувач, інтернет-новини, піар-кампанія, піар-менеджер, есемес-вікторина, есемес-голосування* тощо.

У своїх попередніх дослідженнях він кваліфікував спосіб утворення юкстапозитів як зрощення різних компонентів, причому як узвичаєних в українському словнику компонентів (*письменник-міжнародник, країна-боржник, метелик-одноденка*), так і новозапозичених та давніх (*депутат-мажоритарник, ентузіаст-еколог, медіа-магнат*), а нерідко – українських та іншомовних (*збори-презентація, реформатор-ринковик, країна-донор, шоу-виконавець*) [282: 10].

У деяких сучасних підручниках до юкстапозитів зараховано складні моделі на зразок *цвіт-калина, плакун-трава, пан-отець* тощо, словотвірну базу яких становлять словосполучення прикладкового типу, що характеризуються тісним зближенням за семантикою компонентів і переростанням в одне слово [290: 254].

Грунтовне дослідження юкстапозитів на засадах теорії «золотої» пропорції виконала Л. Є. Азарова. Вона визначила структурно-семантичні

ознаки, за якими відмежувала юкстапозити як одиниці лексичного рівня від синтаксичних одиниць, що виконують номінативну функцію (передусім від апозитивних сполучень). Це, зокрема, такі: 1) іменники-юкстапозити є постійним номінативним знаком, для якого характерна цілісність значення і відтворюваність; 2) лексичне значення іменника-юкстапозита певною мірою ідіоматичне; 3) іменникам-юкстапозитам властиве цілісне оформлення [12: 202].

У словнику «Український словотвір у термінах» (Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо, 2007) юкстапозит визначено як «складне слово, утворене складанням слів без супровідних словотворчих засобів, напр.: *лікар-онколог, льон-довгунець* [36: 235].

Докладно схарактеризувала особливості юкстапозитів В. Нагель. Вона проаналізувала оцінні найменування осіб, утворені складанням, поділила їх на структурні типи та виявила причини появи оцінності в дериватах, що називають особу. Послугуючись терміном «юкстапозит», дослідниця кваліфікувала один із його компонентів як прикладку: «...оцінне значення найменування отримує від приєднаної до нього прикладки (апозитива)», а такі найменування витлумачила «як складні слова, утворені на базі словосполучень прикладкового типу, що виражають одне поняття», напр.: *вчений-історик, начальник-горлодер, дівчина-мавпа, дочка-потворка* [200: 227]. У сучасному мовознавстві, як відомо, зазначені утворення досліджені також і в межах синтаксису як апозитивні словосполучення [151: 83].

Традиційно витлумачено юкстапозити, уживані в різних терміносистемах [133; 307; 137; 179; 214; 215 та ін.].

Юкстапозитну модель творення лексем української електротехнічної термінології виділила Л. В. Козак. Вона зазначила, що серед електротехнічних складних термінів менше іменників-юкстапозитів, якими називають прилади, одиниці вимірювання, процеси, спеціальності: *реле-регулятор, інженер-електрик, ват-година, грам-молекула, ампервольтметр, вольтампер*. Особливої інтенсивності набуло малопродуктивне раніше в

українській мові словоскладання на зразок: *блок-контактор, гама-реле, двигун-генератор* тощо [133: 8]. Дослідниця традиційно кваліфікує юкстапозити як лексичні одиниці, утворені складанням окремих слів для називання складних понять і незалежно від кількості складників вони виражають одне значення і становлять одну лексему [133: 7].

Структуру юкстапозитів дослідила А. О. Ніколаєва. Дослідниця відзначила, що «деякі типи юкстапозитів за структурою наближаються до словосполучень і складаються з комбінації цілих слів: *слот-граматика, оригінал-макет, меню-каскад, ерос-система* тощо» [214: 7]. Тому й відношення між їхніми компонентами можуть бути підрядними або сурядними. За способами сполучування вона розмежувала атематичні і тематичні композити. Атематичні (тут і модель «іменник+іменник»: *блок-маркер, система-путівник, скен-код, нуль-відношення, поле-лічильник* тощо) утворені внаслідок безпосередньої інтеграції [214: 7; 215: 39].

Л. М. Філюк проаналізувала нові різновиди складних утворень із різними співвідношеннями українських елементів та елементів іншомовного походження в межах терміносистеми інформатики. З-поміж іменників-юкстапозитів, як констатувала дослідниця, активними є лише два виділені словотвірних типи: гіпотактичний зі словотвірним значенням «такий, за допомогою якого виконується дія, вказана підрядною частиною» (*біт-заповнювач, кнопка-перемикач* та ін.) та паратактичний – зі значенням «поєднання двох об'єктів, характеристик в одне ціле» (*база-зміщення, введення-виведення, зчитування-записування* та ін.) [307: 6].

О. В. Колган та С. Б. Любарський виділили з-поміж інших способів термінотворення і юкстапозицію, відповідно в термінології гірничої справи та землеробства [138: 158 – 161; 179: 12]. О. В. Колган сформулила декілька тематичних груп термінів гірничої сфери, утворених різними способами словотвору, зокрема й словоскладанням [138: 159 – 160].

Іменники-юкстапозити виділила в українській технічній термінології й О. Г. Литвин, відзначила досить високу продуктивність цієї моделі на сучасному етапі термінотворення [173: 18].

Із позиції традиційного вчення витлумачила поняття «юкстапозит» І. Я. Мислива-Бунько [192]. Проаналізувавши структуру та стилістичні функції складних слів у мові сучасної української преси, вона констатувала специфічну особливість української преси початку ХХІ ст. – перевагу юкстапозитів (38 %) над композитами (34 %) [192: 12]. Дослідниця встановила, що за допомогою словоскладання здебільшого постають іменники: субстантиви-юкстапозити становлять 47 % від усіх складних іменників. Найпродуктивніший тип складних слів, за її спостереженнями, становлять юкстапозити, у яких один компонент щодо іншого є прикладкою-конкретизатором. З огляду на семантичні параметри такі іменники об'єднано в групи, найбільшою з яких є група дериватів на позначення осіб: а) за фахом і посадою з компонентами *адвокат-, актор-, водій-, вчений-, директор-, експерт-, журналіст-, лікар-, науковець-, учитель-, фахівець-* (*експерт-підривник, лікар-гігієніст*); б) за видом діяльності (*городник-аматор, пірнальник-невдаха, боксер-супертяж, спортсмен-олімпієць, турист-романтик*); в) за належністю до певної організації (*депутат-бютівець*); г) за освітнім статусом з опорними питомими і запозиченими компонентами *випускник-, студент-, школяр-* (*студент-активіст, школяр-еколог*); ґ) за родинними зв'язками з вершинами *бабуся-, батько-, дружина-, донька-, мати-, син-, чоловік-* (*батько-коваль, донька-розумниця*) та ін. [192: 6].

Дослідниця встановила також, що менш активні серед складних іменників редуplikовані, синонімічні й семантичні юкстапозити. Прикметникам, дієсловам, дієприкметникам, прислівникам властиві лише такі види словоскладання, як повторення тих самих або дещо видозмінених слів за допомогою суфіксації чи префіксації, поєднання синонімічних лексем і семантично близьких або протилежних основ [192: 6].

І. Я. Мислива-Бунько зробила важливий для дослідження продуктивності юкстапозитів висновок: «Наведені кількісні параметри дібраних лексем заперечують традиційну думку про те, що перше і друге місця за активністю творення складних слів посідають відповідно композиція та аббревіація, а третє – юкстапозиція» [192: 12].

Із визначенням обсягу поняття «юкстапозит» тісно пов'язана проблема класифікації складних слів, виділення їхніх диференційних ознак, розмежування різнотипних явищ, визначення їхнього статусу. В українському мовознавстві висловлено сумніви щодо зарахування юкстапозитів до словотвірних явищ мови. З огляду на це виокремлюємо **третій** новітній **підхід** до визначення поняття «юкстапозит», за яким складні найменування, утворені внаслідок словоскладання, кваліфікують як одиниці несловотвірного рівня мови. А. М. Нелюба з цього приводу зазначає, що тільки композити безсумнівно й однозначно можна зарахувати до словотвірних явищ, оскільки для їхнього творення «безпосередньо застосовуються словотворчі засоби, спрацьовує словотвірна модель, формуються словотвірний тип і словотвірне значення» [205: 184]. Що ж до юкстапозитів, то він виділив три способи появи цих номенів: 1) зрощення (*добрезнаний, вічнозелений*); 2) прикладковикористання (*радіус-вектор, дівчина-листоноша*); 3) редуплікація (*добрий-добрий, синій-синій, радий-радісінський*) [205: 169]. Дослідник проаналізував ці явища крізь призму процесів словотвірної номінації і зробив висновок, що всі вони «постали не словотвірним шляхом, без застосування словотвірних ресурсів (словотворчий засіб, словотвірна модель), не мають сформованого реального словотвірного значення і за всіма ознаками (семантичними, структурними) належать до одиниць інших (не-словотвірних) рівнів мови: синтаксичного чи проміжних» [205: 184]. Це дало йому підстави зробити «загальний висновок про юкстапозити як одиниці, що не належать до способів словотвірної номінації» [205: 184].

Дещо схожі думки висловлювали раніше й ті мовознавці, які кваліфікували словоскладання як поєднання з компонентом – прикладкою [34: 452; 42: 145; 157: 422; 232: 120; 244: 16 – 18]; визначали тип зв'язку між компонентами як кореляцію [153; 96], а відношення між ними – апозитивними, атрибутивними [39; 149 – 151; 223].

Те, що в сучасному мовознавстві виділяють апозитивні зв'язки між словами як різновид атрибутивних послугувало підґрунтям для О. О. Романової вважати, що серед дефісних словокомплексів потрібно розмежовувати складні слова та словосполучення. На думку дослідниці, є підстави твердити, що «мовні одиниці прикладкової моделі не пов'язані зі словотвором і не можуть бути кваліфіковані як юкстапозити» [250: 35]. З огляду на це О. О. Романова визначила юкстапозитами тільки поєднання в одне складне слово слів сурядним зв'язком і проілюструвала термінами швацької промисловості *дизайнер-закрійник*, *плісирувальник-гофрувальник* [250: 35].

Як бачимо, проблема обсягу поняття «юкстапозит» у сучасному мовознавстві однозначно не витлумачена. У пропонованому дослідженні використано другий найпоширеніший підхід, за яким юкстапозитом вважають складання, поєднання двох чи більше слів без сполучних голосних з обов'язковою ознакою його оформлення – дефісним правописом.

1.3. Проблема статусу запозичень із дефісним правописом: юкстапозит чи непохідне слово в українській мові

Окремого глибокого лінгвістичного аналізу, теоретичного осмислення потребують запозичені лексичні інновації, які структурно схожі на юкстапозити.

Освоєння нових запозичень, зумовлених глобалізаційними процесами, на фонетичному, граматичному та словотвірному рівнях сучасної української літературної мови є непростю, однозначно не розв'язаною проблемою. Позамовні чинники, передусім Інтернет, засоби масової інформації, реклама, пришвидшили темпи входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер [121: 232]. Це «не дає змоги на початкових етапах оперативно проконтролювати правильність їх освоєння, відповідність нормам української орфографії, особливостям звукового ладу української літературної мови, традиціям національного словотворення тощо» [70: 3].

Особливості освоєння іншомовних запозичень досліджувало багато українських мовознавців: Л. П. Кислюк [116], Д. В. Мазурик [181], Н. О. Попова [231], І. М. Кочан [147], О. А. Стишов [283], Н. Ф. Клименко [121; 123], Є. А. Карпіловська [112; 113], К. Г. Городенська [70] та ін. Проблему запозичень в українській термінології розглядали Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [226], О. А. Лисенко [170], Л. А. Озеранська [220], І. П. Скорейко-Свірська [273], Т. Й. Лещук [167; 168] та багато інших. Як зазначають дослідники, «нові лексичні запозичення адаптують до всіх підсистем української літературної мови різними способами – транслітеруванням, транскрибуванням, калькуванням, гібридизуванням тощо» [70: 3]. □ппози чимало з них є неосвоєними, перенесеними на ґрунт української мови у складі цілих лексичних одиниць, подекуди з відмінним статусом у мові-джерелі.

Саме тому лексико-словотвірні інновації потребують оперативного вивчення. Мовознавці наголошують, що цим явищам варто давати «правильну лінгвістичну кваліфікацію, активніше втручатися в процеси освоєння потрібних, соціально і науково перспективних нових номінативних одиниць...» [70: 4]. Оскільки процес запозичень здебільшого не контрольований із погляду доцільності / недоцільності у вживаних нових компонентах чи словах, актуальною є потреба їхнього грамотного лінгвістичного витлумачення, формулювання фахових рекомендацій щодо правильного фонетичного і граматичного оформлення інновацій.

У складі української термінології є значна кількість термінологічних одиниць із дефісним правописом складників, структура яких не характерна для української мови. У таких утвореннях перший означальний компонент стоїть у препозиції до означуваного, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу, на відміну від українського зразка, де означальний (або атрибутивний) компонент традиційно виступає в постпозиції. Порівняймо іменники-юкстапозити, побудовані за українським зразком: *верстат-автомат, газ-відновник, куля-пілот, помпа-форсунка, програма-диспетчер, свердло-розвертка, спирт-сирець, фільтр-відстійник* тощо, та утворення *блокінг-генератор, генерік-продукт, ейсид-рок, колор-індекс, лендинг-бізнес, мунц-метал, нутч-фільтр, серієс-машина, сет-циліндр, своп-курс, тайм-чартер* і багато інших. Компоненти *блокінг-, генерік-, ейсид-, мунц-, колор-, нутч-, своп-, серієс-, тайм-* тощо є запозиченими, в українській мові вони послідовно виступають у препозиції до означуваного компонента та мають дефісне оформлення, аналогічно до мови-джерела, хоч, як зазначають дослідники, «використання чужомовної традиції деформує саму природу української літературної мови» [78: 4].

В українському мовознавстві, попри інтенсивне зростання кількості запозичених елементів у терміносистемах інформатики, мистецтва, спорту, економічній, суспільно-політичній, досі немає одностайності в трактуванні

таких іменників, тому чимало з них вживається в неадаптованій формі з порушенням чинного правопису. За формальною структурою всі зазначені вище іменники подібні до юкстапозитних утворень. Ця схожість виявляється насамперед у дефісному правописі. Проте вони не є в українській мові юкстапозитами, тобто складними іменниками, утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного.

Г. М. Віняр, аналізуючи словотвірні тенденції в українській мові 80-х – початку 90-х років ХХ ст., виділила нову для української мови юкстапозитну модель з першим незмінюваним компонентом під впливом структури запозичень, яку особливо активно використовують в економіці (*бізнес-газета, бізнес-семінар*), пресі та інформації (*інформ-шоу, блиц-інтерв'ю*), в музиці (*рок-гурт, поп-музикант*). Їхню появу авторка пояснює прагненням до компресії мовлення [48: 13]. На сучасному етапі компоненти **бізнес-, дизайн-, інтернет-, піар-, медіа-** та ін. Стали вершинами потужних словотвірних гнізд. Українські мовознавці кваліфікують утворення з цими запозиченими компонентами як іменники-юкстапозити [113: 90; 121; 192: 7], напр.: *бізнес-новини, бізнес-ідея, бізнес-освіта, бізнес-школа, бізнес-планування, бізнес-видання, бізнес-кореспонденція, бізнес-етикет, бізнес-кредити, бізнес-партнер; піар-прорив, піар-кампанія, піар-операція, піар-пропозиція, піар-публікація, піар-менеджер, піар-фахівець; інтернет-видання, інтернет-часопис, інтернет-послуга, інтетернет-трансляція, інтернет-зв'язок, інтернет-адреса, інтернет-версія, інтернет-лекція, інтернет-переказ, інтернет-залежність, інтернет-розвідка; медіа-підтримка, медіа-програма, медіа-аналітика, медіа-стиль, медіа-школа, медіа-група, медіа-працівник, медіа-текст* тощо. Проте очевидною є можливість трансформації таких складних іменників у прикметниково-іменникове словосполучення: *бізнес-новини* – бізнесові новини, *піар-кампанія* – піарівська кампанія, *інтернет-видання* – інтернетівське (інтернетне) видання, *медіа-програма* – медійна програма. Ці іменники, на думку К. Г. Городенської, «деформують граматичну традицію української

мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників» [70: 5]. Те, що їхня перша частина є усіченою прикметниковою основою, а друга – цілим іменником, дає підстави кваліфікувати їх як усічено-словесні абрєвіатури (складноскорочені слова) і писати разом: *бізнесідея, піарменеджер, інтернетпослуга, медіастиль* тощо [70: 5].

Іменники з препозицією компонентів **поп-, арт-, еліт-, економ-, секс-, штрих-** і под. Визначають як напівабрєвіатури-напів'юкстапозити [128: 11], традиційно мішані абрєвіатури [70: 6] або атрибутивні аброморфеми препозитивного типу, що розгортаються в прикметники, відповідно – у *популярний, елітний, економний, сексуальний* (аброморфема **арт-** не розгортається, приєднується за готовим зразком-моделлю, може вживатися як атрибутивна препозитивна, за значенням синонімічна з «мистецький») [128: 40]. Як і в попередніх утвореннях, перші компоненти таких лексичних одиниць є скороченими прикметниковими основами, що дає змогу визначати їх як складноскорочені слова і відповідно до чинного правопису писати разом: *артбізнес, економклас, сексфільм, штрихкод* та ін.

За сформованою в українському словотворі традицією писати префікси та префіксоїди інтенсивності разом треба писати так і нові словотворчі форманти української мови зі значенням інтенсивності ознаки, високої професійності, статус яких сьогодні витлумачують неоднаково (префіксоїди, абропрефікси, аброморфеми препозитивного типу та ін.) **топ-, віп-, бліц-, біт-** та ін. [70: 5]: *топменеджер, віпклієнт, бліцінтерв'ю, бітмузика*.

Багато компонентів потрапило до української мови у складі готових слів, запозичених із різних мов світу. Вони були у структурі складних одиниць у мові-джерелі, але не набули такого статусу в українській мові і залишилися словотвірною неосвоєними, напр.: *плей-оф, біл-брокер, профіт-центр, флаш-фаза, тайм-чартер, дуаль-карта, нау-рахунок, гауч-прес, серієс-машина, лід-менеджер, спейс-рок, хеві-треш-метал* тощо. Правопис

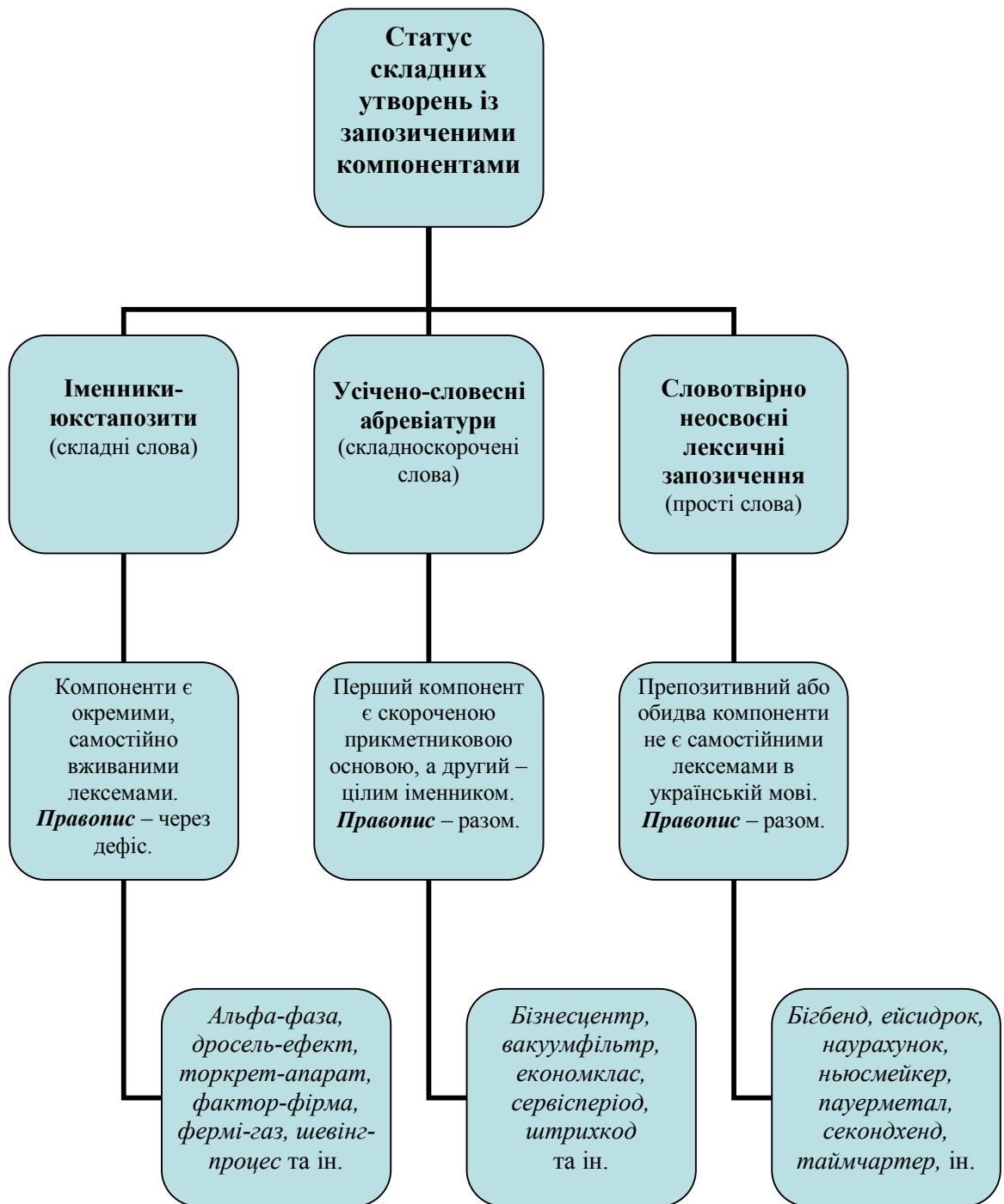
таких утворень через дефіс суперечить орфографічній і словотвірній нормі сучасної української літературної мови, оскільки через дефіс потрібно писати складні іменники, компоненти яких є самостійними, окремо вживаними словами (пор. Юкстапозити *бета-коефіцієнт, дуплекс-автотипія, жокей-клуб, крекінг-процес, солюкс-лампа, фактор-компанія* та ін.). Препозитивні компоненти *біл-, профіт-, флаш-, тайм-, спейс-* та ін. Або обидва – *біг-борд, екзит-пол, секонд-хенд, ньюс-мейкер, юзд-лук, плей-оф* і под. Не вживаються окремо як самостійні слова в українській мові, тому не є юкстапозитами, їх треба писати разом.

Для визначення статусу складних утворень із запозиченими компонентами і виокремлення з-поміж них іменників-юкстапозитів, усічено-словесних аббревіатур та неосвоєних лексичних одиниць варто зважати на такі критерії:

- уживання / невживання компонентів як самостійних слів в українській мові;
- наявність / відсутність предметного значення компонентів;
- наявність / відсутність скороченої прикметникової основи у складі іменника [237: 170]. На основі виокремлених засад пропонуємо таку ієрархію запозичень із дефісним та недефісним правописом (*див. Схему 1.1*).

Складні утворення із запозиченими препозитивними компонентами і дефісним правописом, що не мають статусу юкстапозитів в українській мові, активно поповнюють склад української термінологічної лексики. Вони є переважно назвами приладів, пристроїв, механізмів, організацій та установ, явищ та процесів, осіб за професією, посадою, званням, понять мистецтва тощо. Наприклад:

1) назви музичних напрямів та стилів, явищ: *андеграунд-рок, арт-рок, афро-рок, глем-рок, глітер-рок, джизус-рок, едалт-орієнтид-рок, ейсид-рок, спейс-рок, техно-рок, фолк-рок, хард-рок, блек-метал, дес-метал, дум-метал, пауер-метал, спід-метал, хеві-метал, хеві-треш-метал, зонг-опера,*

Схема 1.1. Статус, критерії його визначення і правопис складних утворень з дефісним написанням запозичених компонентів.

Гранд-опера, біт-музика, поп-музика, фолк-музика, вест-коуст-джаз, фрі-джаз, хот-джаз, біг-бенд, джег-бенд, спазм-бенд, боді-арт, поп-арт тощо;

2) назви організацій та установ: *стелс-компанія, яхт-клуб, прес-центр, профіт-центр, бізнес-центр, мікс-фонд, райфайзен-банк, арт-кафе, інтернет-кафе, інтернет-клуб, ін.;*

3) назви приладів, пристроїв, механізмів: *гауч-прес, фок-щогла, мас-спектрограф, рашель-машина, різ-машина, шаржир-машина, світ-генератор, компаунд-помпа, стоп-кран, стоп-кран* тощо;

4) назви осіб за професією, посадою, званням: *біл-брокер, маркет-мейкер, ньюс-мейкер, камер-музикант, лід-менеджер, піар-менеджер, зауряд-офіцер, обер-офіцер, субалтерн-офіцер, штаб-офіцер, флаг-капітан, прем'єр-майор* тощо;

5) назви явищ та процесів: *пінч-ефект, спот-ринок, своп-курс, спот-курс, такс-курс, прайм-тайм, піриформіс-синдром* та ін.;

6) назви видів документів: *бербоут-чартер, тайм-чартер, димайз-чартер, грос-чартер, бланко-вексель, плац-вексель, ректо-вексель, берс-нот, букінг-нота, фіксчур-нот, дуаль-карта, сервіс-карта, нау-рахунок* та ін.;

7) назви методів, способів: *арт-терапія, бань-терапія, □ппо-спектографія* та багато інших.

Отже, освоєння нових запозичень повинно супроводжуватися їхньою асиміляцією на фонетичному, словотвірному та лексико-семантичному рівнях мови. Для розмежування іменників-юкстапозитів та лексем, які за формальною структурою схожі на них, слугують такі критерії: уживання компонентів як самостійних слів в українській мові, наявність предметного значення в компонентів, скороченої прикметникової основи у складі іменника.

1.4. Диференційні та спільні ознаки складних слів і словосполучень

Визначаючи обсяг поняття «юкстапозит», вважаємо за необхідне докладно проаналізувати проблему розмежування суміжних явищ у системі номінації – слова і словосполучення. Дослідники констатують, що «зіставлення складноскладених іменників і апозитивних словосполучень... є головною проблемою виявлення розрізнявальних особливостей» цих мовних категорій [7: 53]. Крім того, відомо, що з'ясування семантичних особливостей складних слів передбачає вивчення семантики словосполучення, на основі якого утворене складне слово, і сполучуваності слів, співвідносних зі словосполученням [270: 155].

На подібність словосполучення до слова вказували різні мовознавці. Основною ознакою словосполучення, що найбільше наближує його до слова, визначали здатність словосполучення називати предмети, явища, процеси тощо, тобто виконувати номінативну функцію. Серед ознак юкстапозитів також виділяли такі, що засвідчували спорідненість зі словосполученнями. Це, зокрема, значне розчленування структури цих іменників, їхнє утворення на основі словосполучень [2: 19].

Проте, незважаючи на такі ознаки, словосполучення і складне слово є одиницями різних рівнів мови: слово – лексичного, а словосполучення – синтаксичного.

У мовознавстві зафіксовано декілька визначень складного слова. Звертаючи увагу на структурну єдність складних слів, яка в деяких випадках є дуже відносною, Л. Є. Азарова, зокрема, запропонувала таке визначення складних слів, яке, на нашу думку, є цілком обґрунтованим і відображає найповніше їхню специфіку: «Складне слово – це лексичне утворення, сформоване за внутрішніми законами розвитку мови внаслідок об'єднання двох чи кількох слів, основ чи коренів, які вступають у синтаксичні зв'язки і зберігають свої лексичні значення, у зв'язку з чим складне слово позначене відносною структурно-семантичною єдністю; це утворення, яке залежно від

більшого чи меншого злиття в ньому компонентів наближається, з одного боку, до простого слова, а з другого – до словосполучення» [13: 18].

Виокремлюючи критерії розмежування іменників-юкстапозитів та словосполучень, опираються на характерні ознаки слова. Зважаючи на його семантичну, граматичну та акцентологічну цілісність, мовознавці виділяють низку таких критеріїв.

По-перше, це термінологічна **номінативність** іменників-юкстапозитів, яка суттєво відрізняється від номінативності словосполучення. Слово із закріпленим постійним номінативним значенням об'єктивно існує в мові та реалізується в мовленні. Словосполучення як номінативна одиниця вживається в конкретній мовній ситуації, створюється в різних комбінаціях у процесі користування мовою. «Слово відображає чітко визначене і постійне поняття, яке закріпилося у свідомості людей», словосполучення ж, здебільшого (крім фразеологізмів), «виходять за межі словникового складу мови, їх слід вважати суто лексичними, поняттєво окремими елементами мови» [13: 132]. Отже, слову притаманна постійна номінативність, оскільки за кожним конкретним словом закріплене чітке лексичне значення. Для словосполучень характерна змінна, ситуативно зумовлена номінативність.

По-друге, **семантична цілісність** іменників-юкстапозитів. Складні слова, виконуючи функцію називання, складаються з компонентів – носіїв обов'язкової невід'ємної ознаки означуваного поняття. Наприклад, *автомат-регулятор*, *база-постачальник* та ін. [2: 21]. Їхню семантику неможливо розчленувати на складники, оскільки внаслідок цього порушується значення всього складного слова.

По-третє, **ідіоматичність** лексичного значення юкстапозитів. Суть цього критерію полягає в тому, що лексичне значення юкстапозита не впливає зі значень його компонентів, лише частково мотивується ними. Ідіоматичність лексичного значення таких утворень ґрунтується на результаті лексико-семантичних відношень між компонентами. Отже, окремі лексеми, що поєднуються лексико-граматичним зв'язком, утворюють нове

слово з певним самостійним лексичним значенням, наприклад: *плаття-костюм, плащ-палатка* [13: 134]. Юкстапозит *плащ-палатка* означає, що це водонепроникна накидка, що може слугувати плащем або палаткою, наметом. Означуваний юксапозитом *плащ-палатка* денотат, справді, складається з двох реалій, які виражають самостійні лексеми *плащ* і *палатка*. Кожен компонент цього юкстапозита, вживаючись як самостійне слово, позначає окрему реалію: *плащ* і *палатку*. Але лексичне значення іменника-юкстапозита *плащ-палатка* ширше, ніж лексичне значення іменників *плащ* і *палатка*. Ми поділяємо думку А. О. Панової, яка вважає, що «...слово як ціле майже завжди означає більше, ніж його частини. У слові ж ціле – це не тільки утворення з частин, а ще і якась додаткова величина: $A+B+(X)$ » [225: 14]. Таку ідіоматичність ми спостерігаємо в значенні слова *плаття-костюм, плащ-палатка* тощо.

Варто зауважити, що словосполученням не властива ідіоматичність лексичного значення, оскільки їхнє номінативне значення є розчленованим і повністю мотивується змістом компонентів.

По-четверте, **цілісність оформлення** юкстапозитів. Ідеться про структурну цілісність, що властива словам. Показниками цілісного оформлення складного слова є закріплена послідовність компонентів, наявність єдиного наголосу (здебільшого, на останній частині), а також невідмінюваність деяких початкових компонентів [2: 26]. Г. М. Абакшина виокремила визначальним із-поміж них парадигматичну невідмінюваність першого компонента, напр., *бліц-турнір, матч-реванш* та ін. [2: 27]. Проте не для всіх іменників-юкстапозитів характерна така ознака, у багатьох словах відмінюються обидва компоненти (*залізо-карбонат – заліза-карбонату, залізу-карбонату, залізом-карбонатом; компанія-холдинг – компанії-холдингу, компанію-холдинг, компанією-холдингом* тощо). Тому визначальною ознакою цілісного оформлення іменників-юкстапозитів вважаємо закріплену послідовність компонентів, а не незмінюваність першого компонента.

Постійна фіксована послідовність розташування компонентів унеможлиблює їх переставлення та вставлення інших елементів між компоненти (*лікар-педіатр*, але не «*педіатр-лікар*», *цар-зілля*, але не «*зілля-цар*»). Це призвело б до втрати семантичної цілісності складноскладених іменників. У словосполученні ж головний компонент може бути як препозитивним, так і постпозитивним щодо залежного, йому не властива чітка фіксація компонентів.

Варто зазначити, що «семантична цілісність юкстапозита не може виражатися тільки цілісністю морфологічного оформлення. Потрібне більш широке, розгалужене розуміння цільності оформлення слова» [13: 135]. Таке тлумачення повинне охопити і семантико-граматичну неподільність слова в єдності обох його якостей. Тому цілісність оформлення потрібно розуміти як його граматичну і лексичну неподільність. «Семантична неподільність іменника-юкстапозита, – зазначає з цього приводу Л. Є. Азарова, – полягає в неможливості членування його на складові без порушення змісту» [13: 135]. Наприклад, значення юкстапозита *літак-винищувач* не можна пояснити значенням одного з компонентів чи значеннями, поєднаних у ньому. У мові, однак, спостерігаємо випадки, коли зі значенням юкстапозита вживається один з його компонентів. Наприклад, замість повного найменування *льотчик-космонавт* усталилася однослівна форма *космонавт*; або замість *лікар-стоматолог* → *стоматолог*, замість *школа-інтернат* → *інтернат*. Звичайно, у тексті, який організований із дотриманням усіх ознак мовної нормативності, такі лексеми завжди сприймаються однозначно, незалежно від того, чи функціонують вони як самостійні слова, чи вони виступають частинами іменника-юкстапозита [13: 136].

Отже, іменники-юкстапозити вирізняємо за такими диференційними ознаками: номінативність, семантична цілісність, ідіоматичність лексичного значення та цілісність оформлення.

1.5. Іменники-юкстапозити як самостійні лексико-граматичні одиниці

Характерною особливістю іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць є неоднорідність семантичного зв'язку між їхніми компонентами. У сучасному мовознавстві традиційно виокремлюють 2 типи *логіко-синтаксичних відношень* між компонентами іменників-юкстапозитів і відповідно розрізняють: 1) рівноправні в значеннєвому плані компоненти, «коли такі іменники утворені зі сполучень сурядного характеру, які поєднують у собі як антонімічні, так і синонімічні відношення (*південь-північ, ввіз-вивіз, розтяг-стиск, спогади-думи, стежки-доріжки, купівля-продаж, повторення-відтворення*)»; 2) нерівноправні компоненти, «коли логікозалежні й синтаксичні відношення між ними послаблені» [11: 266]. За другої умови іменники-юкстапозити «утворюються за моделлю апозитивного типу, на що вказує конкретизація одного компонента за допомогою іншого (*лікар-еколог, лікар-терапевт* і под.) або взаємна конкретизація компонентів (*інженер-технолог, штукатур-маляр*)» [11: 266]. Тобто основним критерієм для визначення словотвірної структури юкстапозитів слугує тип логіко-синтаксичного зв'язку між їхніми компонентами, а основним прийомом для поділу їх на підтипи є розгортання складних слів у словосполучення [122: 17].

На позначення неоднорідності зв'язку компонентів іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві послуговуються термінами *синтаксична координація* та *синтаксичне підпорядкування компонентів юкстапозитів* [122: 17], *складання з сурядним відношенням основ* і *складання з підрядним відношенням основ* [269: 78], *рівноправні відношення сурядності* та *нерівноправні відношення підрядності* [274: 312], *сурядні та атрибутивні відношення* [49: 119], *складне слово сурядного та підрядного типу* [36: 158], *сурядний та підрядний зв'язок між компонентами* [215: 39; 214: 65], *юкстапозити гіпотактичних та паратактичних словотвірних типів* [307:

6], *рівноправні та нерівноправні компоненти юкстапозитів* [Азарова дис: 266], *деривати із синтаксично рівноправними твірними основами та деривати, компоненти яких підпорядковані один одному* [94: 145], *складні слова, утворені за моделлю сурядного та моделлю апозитивного типу* [150: 82 – 83; 151: 268], та ін.

Для характеристики іменників-юкстапозитів мовознавці виділяють три основні критерії: а) семантична єдність компонентів складання; б) співвіднесеність складного слова зі словосполученням, тип підрядного зв'язку між компонентами; г) утворення за принципом аналогії.

Проте звертаємо увагу, що загальне значення утвореного іменника-юкстапозита впливає з лексико-семантичних значень його компонентів, хоча внаслідок цього іменник-юкстапозит не становить суму значень, а має зовсім інше, нове семантичне навантаження, яке ґрунтується на відношеннях між ними [150: 82]. Тому, на нашу думку, для вивчення структурно-семантичних особливостей іменників-юкстапозитів, з'ясування їхньої словотвірної мотивації, визначення типу відношень між складниками, варто використовувати насамперед семантичний критерій.

1.5.1. Іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями

Термін «іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями» у сучасному мовознавстві є новим. Семантичні відношення між компонентами дериватологи переважно пов'язують із мотивацією усього складного слова: семантика іменників-юкстапозитів, утворених за моделлю □позитивного словосполучення, та іменників-юкстапозитів, утворених за моделлю сурядного типу, мотивується різним характером семантичних відношень між компонентами такого складного слова [150: 82 – 83; 151: 268].

Т. І. Кочеткова подала детальну характеристику семантично нерівноправних відношень на прикладі складних слів російської мови. Зв'язок між компонентами складного слова, утвореного «за моделлю апозитивного типу», вона визначила як семантичні означально-конкретизувальні відношення і за семантичним зв'язком між компонентами виокремила дві групи таких складних слів:

1) ті, у яких один компонент є конкретизатором щодо іншого, означально-конкретизувальні відношення між компонентами здійснюються тільки в одному напрямку (тобто один із компонентів конкретизований іншим);

2) іменники-юкстапозити, між компонентами яких встановлена взаємна конкретизація (зв'язок побудовано на перехресній конкретизації) [150: 84].

У межах іменників першої групи Т. І. Кочеткова виділила ті, у яких компонент-конкретизатор має диференційне призначення, тобто означально-конкретизувальне значення одного з компонентів юкстапозита можна визначити тільки за допомогою порівняння з іншими однотипними іменниками. Наприклад, у словах *лётчик-космонавт* та *лётчик-испытатель* другий компонент допомагає розрізнити значення усього поняття серед ряду однорідних. Таким чином, компонент-конкретизатор виконує смислорозрізнявальну функцію. Навіть у тих випадках, де утворення іменників-юкстапозитів мотивується наявністю постійної ознаки в означуваного предмета (*бой-баба*, *душа-человек*, *жар-птица*), «значення одного з компонентів у складі іменника-юкстапозита деактуалізується» [150: 85]. За твердженням Т. І. Кочеткової, компонент-конкретизатор у складі іменника-юкстапозита виконує дві функції: 1) бере участь у формуванні лексичного значення його словотвірної структури; 2) є диференціатором іменників-юкстапозитів серед однорідних слів та таких, що становлять одну семантичну групу [150: 85].

Крім конкретизації – виокремлення з-поміж низки однорідних одиниць, один із компонентів складного слова може мати відтінок означення. Основою

творення таких іменників є певний описовий зміст, що полягає у сполученні означуваного об'єкта і його означення, пор.: рос. *полевая мышь* – *мышь-полёвка*, *автоматическая почта* – *почта-автомат*, *излучающий радиатор* – *радиатор-излучатель* та ін. [150: 88].

І, нарешті, семантичний зв'язок між нерівноправними компонентами іменників-юкстапозитів може ґрунтуватися на метафоричності, коли один компонент є «метафоричною характеристикою всього поняття». Такий зв'язок характерний переважно для назв рослин та тварин (*разрыв-трава*, *сон-трава*, *плакун-трава*, *царь-трава*; *рак-отшельник*, *жук-геркулес*, *молот-рыба*, *пила-рыба*, *бабочка-пальцекрылка* та ін.) [150: 89]. Семантика й лексичне значення таких найменувань мотивовані метафоричним порівнянням унаслідок дії екстралінгвістичних чинників – подібності між різнотипними явищами і поняттями. Особливість складних слів із метафоричною мотивацією полягає в тому, що їхнє лексичне значення безпосередньо пов'язане з лексичним значенням компонента, який є носієм постійної ознаки предмета у формі метафори. Т. І. Кочеткова проілюструвала цей семантичний зв'язок на прикладі складного слова *молот-рыба*: воно позначає назву риби, у якої голова за формою схожа на молот, але це не істота з рисами і риби, і молота [150: 91].

Другу групу іменників-юкстапозитів формують деривати із взаємною конкретизацією компонентів. Т. І. Кочеткова визначила їх у межах складних одиниць апозитивного типу⁴ і констатувала неможливість точного визначення головного компонента чи компонента – конкретизатора, пор.: *инспектор-агроном*, *сборщик-котельщик*, *вагон-библиотека* тощо. Труднощі визначення типу відношень авторка обґрунтувала особливістю таких складних слів – відношеннями перехрещування значень складників [150: 92 – 93].

На противагу Т. І. Кочетковій Н. Ф. Клименко зарахувала до групи нерівноправних (у Н. Ф. Клименко це підтип, у якому компоненти

⁴ У своєму дослідженні іменники-юкстапозити із взаємною конкретизацією компонентів ми зараховуємо до дериватів із семантично рівноправними відношеннями. Детальний опис їх подано в розділі 3.

синтаксично підпорядковуються) іменники-юкстапозити, які трансформуються в атрибутивні словосполучення. Їхній перший компонент легко перетворюється на прикметник: *Іван-дерево* → *Іванове дерево*, *трута-зілля* → *отруйне зілля*. Було відзначено, що багато іменників цього підтипу становлять слова переважно з німецької та романської мов, де такі деривати дуже поширені: *вакуум-апарат*, *рентген-апарат*, *прем'єр-міністр*, *томат-пюре*, *радикал-соціаліст*. Виявлено і комбінації запозиченого слова з українським: *штаб-лікар*, *штаб-квартира*. «Структурно до них близькі слова *дівич-вечір*, *багат-вечір*, перший елемент яких є прикметниковою основою, що поєднується з іменником (другим компонентом юкстапозита) без сполучного голосного *о*» [127: 18].

1.5.2. Іменники-юкстапозити із семантично рівноправними відношеннями

Крім відношень семантично нерівноправних, про що йшлося вище (пункт 1.5.1), у сучасному мовознавстві виокремлюють і семантично рівноправні відношення між компонентами складних слів. І хоча мовознавці констатують обмежену кількість іменники-юкстапозитів із семантично рівноправними відношеннями порівняно з нерівноправними, в сучасній дериватології цей термін є поширеним. Його здебільшого ототожнюють із мотиваційними відношеннями сурядності. Юкстапозити із семантично рівноправними компонентами визначають як складання із сурядним відношенням, тобто слова, у яких «обидва (чи більше) члени в смисловому відношенні рівноправні й служать для вираження єдиного складного поняття: *науково-технічний* (*науковий і технічний*)» [269: 78].

Такі логіко-синтаксичні відношення спостерігаємо у разі взаємної конкретизації компонентів: *грам-молекула*, *грам-калорія*, *матриця-функція*, *ват-година*, *ват-секунда*, *люкс-година*. До того ж компоненту-конкретизатору не властиві оцінні ознаки. Він, вирізняючи іменник-

юкстапозит з-поміж однорідних предметів чи явищ, бере участь у формуванні всього його значення [Азарова дис: 266].

Н. Ф. Клименко, послуговуючись терміном *синтаксичної координації*, виокремила два підтипи іменників, компоненти яких синтаксично координуються:

1. Слова, що їх можна об'єднати сполучником *і*: *отець-мати, отець-ненька, батько-мати, хліб-сіль*. Ці юкстапозити здебільшого позначають або збірні поняття – *отець-ненька*, або назви рослин.

2. Слова, синтаксичним еквівалентом яких є словосполучення із сполучником *як*. У межах цього підтипу Н. Ф. Клименко виділила три підгрупи: а) іменники, зв'язок між якими передається однаково рівноправним способом – перший компонент, як другий – другий компонент, як перший (або сполучниками *і ... і*) (*салон-вагон* → *і салон, і вагон* → *салон, як вагон* → *вагон, як салон*); б) іменники, синтаксичний зв'язок яких виражений так: перший компонент, як другий (*бібліотека-читальня* – *бібліотека, як читальня, клоп-черепашка* – *клоп, як черепашка*); в) іменники, у яких другий компонент порівнюється з першим⁵ (*голка-риба* – *риба, як голка, чудо-богатыр* – *богатыр, як чудо*).

Зауважимо, що іменники другого підтипу (синтаксичним еквівалентом яких є словосполучення із сполучником *як*) мають неоднорідний вияв синтаксичного зв'язку: до рівноправних можна зарахувати тільки компоненти слів першої підгрупи (які можна передати сполучниками *і ... і*). Інші ж дві підгрупи містять іменники з нерівноправним синтаксичним зв'язком між компонентами.

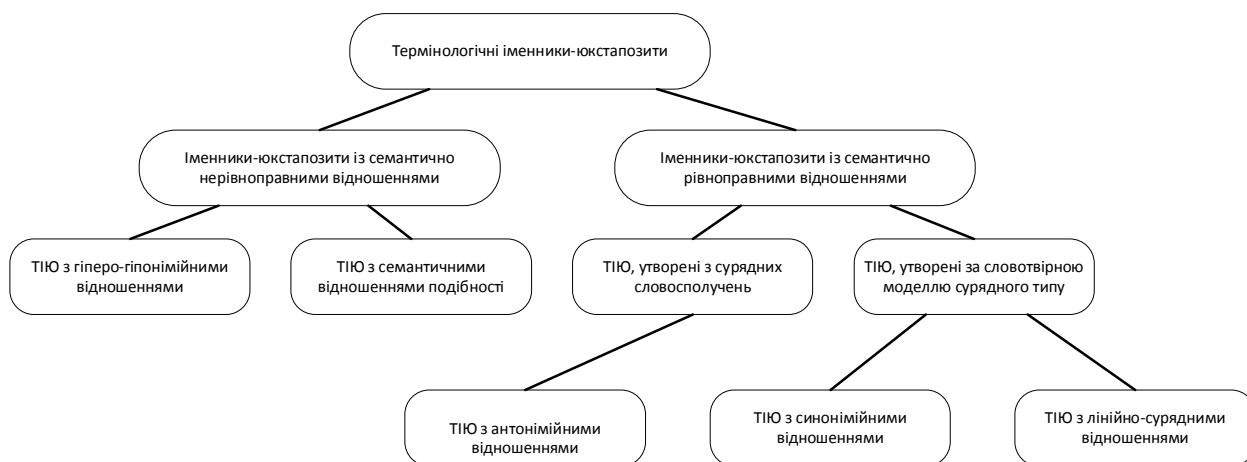
На нашу думку, слушним є твердження С. Ю. Жарко про те, що здатність іменникових основ поєднуватися сурядним або підрядним синтаксичними зв'язками зумовлена їхньою семантикою: синтаксично рівноправними можуть бути іменники однієї тематичної групи, наприклад: *купівля-продаж* – «купівля і продаж». Іменники ж різних тематичних груп

⁵ Іменники другої та третьої підгрупи у пропонованому дослідженні кваліфікуємо як іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями і розглядаємо детальніше у розділі 2.

поєднуються підрядним зв'язком, наприклад: *оригінал-макет* – «оригінальний макет», *блок-маркер* – «блоковий маркер», *крекінг-процес* – «крекінговий процес», *сльози-слова* – «слова як сльози», *країна-донор* – «країна як донор» [94: 142].

Проте виявлення семантичної структури іменників-юкстапозитів не вичерпується з'ясуванням синтаксичної мотивації, оскільки утворені на основі синтаксично подібних конструкцій деривати можуть репрезентувати неоднотипні семантичні відношення між їхніми складниками. Отже, синтаксична й семантична мотивації іменників-юкстапозитів не тотожні. Семантична мотивація є поняттям ширшим, а семантичний критерій – чіткішим, конкретнішим для вивчення структурно-семантичних особливостей іменників-юкстапозитів як окремої лексичної категорії. Тому у своєму дослідженні ми визначаємо основним саме семантичний критерій, вивчаючи тип семантичних відношень між компонентами іменників-юкстапозитів.

Отже, залежно від семантичного зв'язку виокремлюємо іменники-юкстапозити із значеннево нерівноправними та значеннево рівноправними компонентами, що побудовані на основі різних семантичних моделей за зразком сурядних чи підрядних словосполучень або за допомогою синтаксичної координації. Група зі значеннево нерівноправними компонентами репрезентована іменниками-юкстапозитами з гіперо-гіпонімійними відношеннями та відношеннями подібності, а група з рівноправними компонентами – антонімійними, співвідносними та синонімійними відношеннями. Розподіл іменників-юкстапозитів за типом семантичних відношень подано у *Схемі 1. 2* (аббревіатурою ТЮ позначено термінологічні іменники-юкстапозити):

Схема 1. 2. Розподіл семантичних відношень між термінологічними іменниками-юкстапозитами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Отже, у сучасному мовознавстві проблема складних слів, утворених словоскладанням, однозначно не вирішена. Їхнє вивчення в українському мовознавстві реперезентоване працями Л. А. Булаховського, В. О. Горпинича, Н. С. Родзевич, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Г. М. Віняр, К. Г. Городенської, Л. Є. Азарової, А. М. Нелюби, І. Я. Мисливої-Бунько та ін. Виокремлено сім підходів до витлумачення складних слів – залежно від їхнього походження, граматичного та семантичного зв'язку між компонентами, формального вираження. На позначення складних слів, утворених словоскладанням, в сучасній українській дериватології усталився термін «юкстапозит».

У працях російських мовознавців (М. В. Ломоносова, О. Х. Востокова, Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, П. Ф. Фортунатова, Г. О. Винокура, Є. О. Василевської, В. В. Виноградова, О. А. Земської, О. С. Кубрякової, М. М. Шанського, В. В. Лопатіна, І. С. Улуханова, Г. М. Абакшиної, О. І. Моїсєєва, Т. І. Кочеткової та ін.) виділено близько 10 понять на позначення моделі «іменник + іменник без з'єднувального голосного». Найбільш уживаними термінами є «складноскладені слова», «сполучення з апозитивними чи прикладковими відношеннями».

Найважливіші здобутки західної славістики в дослідженні складних слів висвітлені в працях чеських мовознавців Й. Добровського, Я. Гебауера, Ф. Травнічека, В. Шмілаєура, М. Докуліла, І. Боздехової, М. Гелцеля, Д. Шлосара та ін.; їхнє вивчення у сербській мові реперезентоване на прикладі праць Ф. Міклошича, В. Ягича; у польському мовознавстві складні слова були об'єктом досліджень І. Л. Лося, О. І. Коряковцевої та ін.; у польському мовознавстві – О. О. Лукашанця та ін.

Обсяг поняття «юкстапозит» визначено за допомогою таких критеріїв: наявність у його складі двох чи більше повнозначних слів без сполучних голосних, дефісний правопис. У пропонованому дослідженні використано

засади другого, вужчого, підходу до визначення обсягу аналізованого поняття, за яким юкстапозит – це поєднання двох чи більше слів без сполучних голосних та з обов'язковою ознакою його оформлення – дефісним правописом. Для розмежування іменників-юкстапозитів та схожих за формальним вираженням запозичених іменників запропоновано враховувати наявність предметного значення в компонентів, уживання їх як самостійних слів в українській мові, виокремлення скороченої прикметникової основи у складі іменника.

Іменники-юкстапозити залежно від більшого чи меншого злиття компонентів наближаються, з одного боку, до простого слова, а з іншого – до словосполучення. Їхній статус одиниць лексичного рівня мови, на відміну від словосполучень – одиниць синтаксичного рівня, визначають такі ознаки, як номінативність, семантична цілісність, ідіоматичність лексичного значення та цілісність оформлення.

Характерною особливістю іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць є неоднорідність семантичного зв'язку між їхніми компонентами. Загальне значення іменника-юкстапозита впливає з лексико-семантичних значень його компонентів, хоч воно не є сумою їхніх значень, а має інше, нове, семантичне навантаження, яке ґрунтується на відношеннях між ними. Тому для вивчення структурно-семантичних особливостей іменників-юкстапозитів, визначення типу відношень між їхніми складниками запропоновано використовувати насамперед семантичний критерій. Залежно від словотвірної мотивації та взаємозв'язку між компонентами іменники-юкстапозити як самостійні лексико-граматичні одиниці поділено на два типи: іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями та іменники-юкстапозити із семантично рівноправними відношеннями.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ ЗІ ЗНАЧЕННЄВО НЕРІВНОПРАВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

2.1. Гіперо-гіпоніміїні відношення як основний тип семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів

2.1.1. Гіперо-гіпоніміїні відношення як теоретико-методологічна засада дослідження термінологічної лексики

Термінологія вже тривалий час є об'єктом вивчення і, за твердженням Т. А. Журавльової, найбільш плідною сферою системного лінгвістичного аналізу [95: 45]. Дослідження в цій галузі знань актуальні, оскільки наукова терміносистема має глобальний, універсальний характер, а завдяки науково-технічному прогресу посідає ключові позиції і стає активним показником багатьох тенденцій розвитку лексики та словотвору загалом [85: 76].

У лінгвістиці виконано надзвичайно велику кількість досліджень, у яких розглядають різні аспекти термінології – її структурну організацію, лексико-семантичні відношення в терміносистемах, запозичення у складі термінів тощо (праці Д. С. Лотте [108], В. П. Даниленко [85], Б. М. Головіна [70], Ф. А. Циткіної [313], А. В. Суперанської [286], Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [226], Л. О. Симоненко [266; 267], І. Р. Процик [234], Л. В. Козак [133], Т. В. Лепехи [166], Т. В. Михайлової [194], Л. М. Філюк [307], О. В. Чорної [316], М. О. Гонтар [65], Р. І. Монастирської [198], Л. Є. Гапонової [59], Д. Ю. Сизонова [263] та ін.).

Мовознавці зазначають, що термінологія – це «окреслена підсистема загальної лексичної системи певної мови, причому система, найбільш

доступна для огляду й обчислення» [242: 20]. Термінологія будь-якої галузі виробництва або техніки, науки чи управління не оперує випадковою сукупністю термінів, системно не пов'язаних і не організованих, як зауважують автори праці «Лингвистические основы учения о терминах», адже «в будь-якій названій сфері предмети та їхні ознаки співвіднесені й пов'язані, системно організовані в поняття тієї чи тієї галузі знань» [63: 78]. Семантику ж слів варто вивчати в системі, оскільки «значення слова, його цінність (значеннєвість) залежить тією чи іншою мірою від значень інших семантично пов'язаних із ним слів» [148: 267].

В основі ієрархічної організації лексики й термінології зокрема, побудови словникового складу мови лежать парадигматичні відношення, адже «залежність терміна від підсистеми понять виявляється... в особливій парадигматиці, у специфічному характері сполучуваності з іншими термінами в межах кожної терміносистеми» [243: 123]. Від місця слова в лексико-семантичній парадигмі, тобто від його парадигматичних відношень, залежить його значення. М. П. Кочерган наголошує: «Слова, як і фонemi, морфemi, конструкції, знаходяться між собою в різних опозиціях і об'єднуються в різноманітні парадигми. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень» [148: 266].

Оскільки будь-яка лексико-семантична система ґрунтується на відношеннях, їх вивчення є надзвичайно важливим для впорядкування та систематизації термінології, побудови ієрархії понять певної галузі знань. Дослідження семантичних зв'язків, безперечно, «дозволяє конкретизувати теоретичні уявлення про характер системності термінології на семантичному рівні, а також... визначити закономірності співвідношення плану вираження й плану змісту окремої фахової терміносистеми» [322: 207].

У системі парадигматичних відношень гіперо-гіпонімія (від гр. *hyper* – ‘поверх, вище норми, над’ та *hypo* – ‘внизу, знизу, під’) «є однією з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури» [316: 177].

Актуальність дослідження гіперо-гіпоніміїчних відношень зумовлена тим, що їх використовують для аналізу різних лексичних груп і словникового складу мови загалом. Дослідники відзначають важливе значення гіперо-гіпонімії в розв'язанні проблем упорядкування лексики, опису її тематичних зв'язків, а також для лексикографічної роботи, оскільки «обов'язковим принципом організації словника будь-якого типу є визначення слова через рід і видову відмінність» [316: 177].

Для позначення цієї семантичної категорії в мовознавстві переважно послуговуються терміном «гіперо-гіпонімічні відношення» [226: 192; 154; 166; 43: 91; 321: 205 та багато ін.], або «родо-видові відношення» (паралельно), паралельно з ними часто вживають і поняття «гіпонімія» [160: 478; 217: 241; 185: 97; 259: 81; 148: 269; 146: 2; 224 та ін.], «категорійно-специфікаційні», «інклюзивно-ексклюзивні відношення» [216]. У своєму дослідженні послуговуватимемося терміном «гіперо-гіпоніміїчні відношення»⁶.

Уперше поняття «гіпонімія» використав у своїй праці «Вступ у теоретичну лінгвістику» (переклад з англ.) відомий англійський учений Джон Лайонз. Він назвав відношення гіпонімії «найбільш фундаментальними парадигматичними значеннєвими відношеннями, через які структуровано словниковий склад мови» [160: 478]. Термін утворений за зразком «синонімії» та «антонімії». Лінгвіст стверджував: «Хоч термін і є новим, поняття гіпонімії досить традиційне; воно здавна було визнане як один із конститутивних принципів організації словникового складу всіх мов» [160: 478]. Доказом цього слугує твердження австрійського термінолога Є. Вюстера, зафіксоване в праці «Міжнародна стандартизація мови в техніці» (опублікована в 1931 р., переклад з нім.): «Для кожного поняття є вище поняття, тобто таке, яке цього поняття стосується так, як поняття *машина* до

---

⁶На нашу думку, термін «гіперо-гіпоніміїчні відношення» є доречнішим, більш властивим українській мові, оскільки утворений за допомогою суфіксації від поняття «гіпонімія» - на протигагу усталеному в мовознавстві терміну «гіперо-гіпоніміїчні відношення», який утворено за зразком російської мови.

поняття *мотор* (кожен *мотор* є *машина*, але не кожна *машина* є *мотор*)» [53: 29].

У російському мовознавстві гіперо-гіпонімію виокремлено у ХХ ст. у працях В. Г. Гака [55; 56], Є. Л. Гінзбурга, Т. Є. Крейдліна [60], Б. М. Головіна [63], Ю. М. Караулова [110], М. В. Лисякової [177; 178], А. Д. Мостової [199], М. В. Нікітіна [212; 213], Л. А. Новикова [217], Р. Й. Розіної [247; 248], Ю. С. Степанова [280; 281], А. А. Уфимцевої [303; 304], Р. М. Фрумкіної [310], С. Д. Шелова [324], Д. М. Шмельова [328; 329] та ін. Лінгвісти підтвердили логічну основу в лексико-семантичній інтерпретації гіпонімії, визначили цей вид семантичного зв'язку як відношення панування (*рос.* «господства») й одночасно супідрядності значень лексичних одиниць, як спосіб категоризації та ієрархічної організації лексики [146: 2].

Розглядаючи лексико-семантичні відношення мовних одиниць, Л. А. Новиков виділяє чотири основні типи їх, що ґрунтуються на чотирьох видах опозицій: нульовій, або опозиції тотожності (повна синонімія), привативній (гіпонімія), еквіполентній (часткова синонімія, відношення співгіпонімів, антонімія), диз'юнктивній (асоціативна полісемія, омонімія) [217]. Гіпонімією в термінознавстві він називає вираження підрядності та супідрядності й побудову на їхній основі ієрархічної системи термінів, у якій термін ширшого змісту, тобто родовий, містить у собі термін вужчого змісту, тобто видовий [217: 241]. Гіпонімія, зазначає далі дослідник, ґрунтується на логіко-семантичній субординації: лексична одиниця *слон* є гіпонімом до *тварина*, *тюльпан* – до *квітка*... І навпаки, з погляду зворотного відношення (суперординації) *тварина*, *квітка* – це гіпероніми до відповідних слів [217: 241].

Основними функціями гіпонімів у термінологічних системах різних галузей науки й техніки є систематизація термінів і тлумачення значень [224: 92]. М. В. Лисякова, яка вивчала гіпонімію на матеріалі російської мови, зауважує, що ці функції реалізуються в термінології у двох прийомах: в

узагальненні, тобто зверненні до родового поняття, і в конкретизації за допомогою ознаки видової відмінності [178: 17].

Суть гіпонімійного відношення полягає в протиставленні лексичних одиниць, значення яких співвідносяться за певною ознакою, наприклад, слово *вужче* за змістом, видове (г і п о н і м) протиставлене слову з ширшим змістом, родовому (г і п е р о н і м у, або суперординаті). Значення першого входить у значення другого, тобто зміст видового поняття постає ширшим, а обсяг – вузким, тому значення слів-гіпонімів містить більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення слів-гіперонімів [63: 59]. Крім систематизаційної функції, родо-видові ознаки в позначуваному термінім предметі (й відповідному понятті), на думку Б. М. Головіна, потрібні, щоб отримати вдале визначення терміна [63: 82].

У лінгвістиці побутує твердження про ієрархічність та відносність гіпонімії. У «Лингвистическом энциклопедическом словаре» гіпоніми визначено як слова, «організовані за принципом підпорядкування значень, наприклад, *береза – дерево – рослина*» [169: 258]. Укладачі довідкового видання «Русский язык. Энциклопедия», характеризуючи ієрархічність гіпонімії, послуговуються поняттями логіко-семантичної субординації (відношення виду до роду) та суперординації (відношення роду до виду). Тут, зокрема, зазначено: «...Гіперонім підпорядковує собі слова, значення яких «вбирає» в себе, останні всі разом підпорядковані загальному слову» [259: 81]. Відносність гіпонімії полягає в тому, що гіперонім сам може бути гіпонімом щодо слів із ширшим значенням. Наприклад, слово *квітка* є гіперонімом до слів *троянда, тюльпан, гвоздика* і водночас гіпонімом до ширшого поняття *рослина* [259: 81]. Така властивість гіпонімії досить важлива для впорядкування лексичних систем, особливо для термінології, адже дає змогу послідовно виділяти класи та підкласи лексичних одиниць (термінів). Автори зазначеної «Энциклопедии...» роблять таке узагальнення: «Гіпонімія, відображаючи універсальні категорії загального і часткового в мисленні, роду і виду в логіці, визначається як відношення загального і

часткового або як родо-видові відношення» [259: 81]. У довідковому виданні «Українська мова. Енциклопедія» гіпонімію зараховано до мінімальних семантичних об'єднань у межах лексико-семантичних груп (поряд із синонімією, антонімією та конверсією) і визначено як «родо-видові відношення, які характеризуються привативною опозицією і включеною дистрибуцією: слон – тварина, троянда – квітка, ранок – день» [300: 319]. Акцентовано на їхньому винятковому значенні в лексико-семантичній системі: це «фундаментальні семантичні відношення, які структурують словниковий склад мови» [300: 319].

Грунтовне дослідження гіпонімії на матеріалі дієслова в російській мові виконала О. Є. Котцова [146]. За допомогою когнітивно-семантичного аналізу гіпонімів вона визначила основні складники прототипного підходу до гіпонімії.

В українській лінгвістиці поняття гіперо-гіпонімійних відношень як теоретико-методологічної засади вивчення термінологічної лексики вперше обґрунтували автори посібника «Українське термінознавство» (Львів, 1994) Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. Вони зазначили, що гіпонімійні відношення пронизують кожен термінологічну систему. Терміни «як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності у просторі або часі» [226: 191]. Узагальнюючи роль гіперо-гіпонімійних відношень у термінознавстві, ці ж автори констатували: «Оскільки зв'язок між термінами гіперонім-гіпонім відбиває взаємозалежність між родовим та видовим поняттям, що є вищою формою відображення у свідомості людини сутності явищ, понять і в яких акумульований увесь теоретичний досвід, набутий конкретною наукою, маємо право вважати гіперо-гіпонімичні відношення термінів універсальним засобом тематичної ієрархічної організації конкретної системи» [226: 194].

Мовознавці, вивчаючи особливості побудови та функціонування різних терміносистем, у своїх працях використовують гіперо-гіпонімію як

методологічну базу дослідження термінологічної лексики. Деякі аспекти гіперо-гіпонімії зреалізовано у вивченні термінів металургійної промисловості (Н. К. Ктитарова, 2000) [154], судово-медичної термінології (Т. В. Лепеха, 2000) [166], соціолінгвістики (І. М. Верста, 2006) [43], юридичних термінів української та англійської мов (А. М. Ляшук, 2007) [180], термінології землеустрою та кадастру (О. М. Тур, 2008) [298], землеробства (С. Б. Любарський, 2008) [179], податкової сфери (О. В. Чорна, 2009) [316], християнсько-богословської термінології (Л. А. Закреницька, 2011) [97] та ін. Аналізу гіперо-гіпонімії присвячено й окремі наукові праці на матеріалі економічної (О. А. Коновалова, 2001) [140], гірничої (О. В. Колган, 2006) [136], швацької термінології (О. О. Романова, 2007) [249], термінів кримінально-процесуального права (Н. В. Руколянська, 2007) [254], маркетингової системи (Д. П. Шапран, 2008) [321], музичної терміносистеми (О. І. Павлова, 2009) [224], журналістики (М. О. Гонтар) [66], англійської термінології індустрії моди (Т. В. Сіренко) [270] та ін.

О. А. Коновалова пояснює гіпоніміїні відношення в термінології тим, що наявність термінів, які об'єднуються за підвидовими ознаками, передбачає наявність термінів, об'єднаних видовими ознаками, наявність останніх так само зумовлена наявністю родових термінів [140: 79].

Із парадигматичного погляду, як зазначає Т. І. Панько, гіпонімі характеризуються двома видами протиставлення: 1) протиставлення родового (гіперонімічного) і кожного видового (гіпонімічного) значення за відсутністю (наявністю) розрізнявального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх видових значень за змістом розрізнявального компонента [226: 192]. Зважаючи на це, терміном *гіпонім* варто позначати також сукупність слів (співгіпонімів) як елементів певного класу, що об'єднані словом – назвою цього класу – *гіперонімом* [185: 97; 259: 81]. О. Є. Котцова визначає гіперонім як «концепт-класифікатор», «семантичний прототип», що репрезентує ознаки роду, які містяться в семантиці всіх видових слів однієї гіпонімічної групи [146: 11].

На думку М. П. Кочергана, «гіпонімія – це найбільш фундаментальні парадигматичні відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи і поля. Саме тому, що панівними в лексико-семантичній системі є родо-видові відношення, визначальним типом опозицій тут є інклюзивні, тобто відношення слабкого ... й сильного ... члена. Це надає лексико-семантичній системі домінантно-підпорядкованої впорядкованості (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого)» [148: 269].

Отже, гіперо-гіпоніміїні відношення – найуніверсальніший, найфундаментальніший вид парадигматичних відношень у термінології, за допомогою якого ієрархічно організовані терміносистеми, структуровано лексичний склад національної мови загалом.

2.1.2. Гіперо-гіпоніміїні відношення як семантична основа формування іменників-юкстапозитів

Аналіз іменників-юкстапозитів української термінології має важливе значення для з'ясування їхніх структурно-семантичних та функціональних особливостей. Словоскладання стає активним способом творення нових слів, демонструючи дію в мові закону економії лінгвальної енергії. Це зумовлює потребу вивчення способів та засобів номінації спеціальних понять. «Особливого значення, – зауважує Р. Кияк, – набуває поділ знаків термінологічної системи на види, кожний із яких вимагає до себе особливого підходу з погляду нормалізації термінології» [119: 77]. Виявлення родо-видових відношень між компонентами термінів-юкстапозитів допоможе, з одного боку, поглибити уявлення про природу терміна через сукупність притаманних йому ознак, а з іншого – доповнити знання про характер взаємозв'язків між компонентами юкстапозитів.

Поділ семантики терміна-юкстапозита на окремі складники здійснено умовно, оскільки це суперечить їхньому усталеному трактуванню в мовознавстві, згідно з яким іменник-юкстапозит є семантично нечленованою, цілісною одиницею, його загальне значення не впливає зі значень компонентів, а лише частково мотивується їхнім змістом. Юкстапозити, виконуючи функцію називання, номінації, складаються з компонентів – носіїв обов'язкової невід'ємної ознаки означуваного поняття. Тому встановлюючи відношення між компонентами іменників-юкстапозитів, ураховуємо умовність поділу їхньої семантики на окремі складники.

Особливістю структурно-семантичного зв'язку між складниками іменника-юкстапозита є те, що один із його компонентів, переважно перший, щодо усього юкстапозита є водночас і гіперонімом, і складником гіпоніма. Якщо в гіперо-гіпоніміїні відношення вступають різні однослівні терміни, пов'язані родо-видовими відношеннями, то термінологічний іменник-юкстапозит як видове поняття (гіпонім) пов'язаний із таким гіперонімом, що

є одночасно і його складником. Саме така подвійна функція першого або другого складника термінологічного іменника-юкстапозита – гіпероніма і складника гіпоніма – дає підстави кваліфікувати відношення між першим і другим його складником як гіперо-гіпоніміїні, але із застереженням, що вони встановлюються між гіпонімом (іменником-юкстапозитом) і гіперонімом через посередництво першого чи другого компонента гіпоніма.

Гіперонімом у складі іменника-юкстапозита названо *родовий* компонент, а **гіпонімом** – *видовий*. Установлення гіперо-гіпоніміїних зв'язків між компонентами іменників-юкстапозитів пояснимо на прикладі такого ряду слів, як *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес*, *скрап-процес*. Семантика терміна найчастіше має двоконпонентну модель, тобто «складається зі сполучення двох ознак – найближчого родового значення і видової відмінності будь-якого типу» [146: 23]. Усі лексичні значення цих іменників *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес*, *скрап-процес* мають загальне – *процес*: «послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [359: 998]. Слово *процес* є гіперонімом, загальною, родовою назвою щодо складних слів цього ряду, а всі вони є гіпонімами щодо слова *процес* (див. схему 2.1).

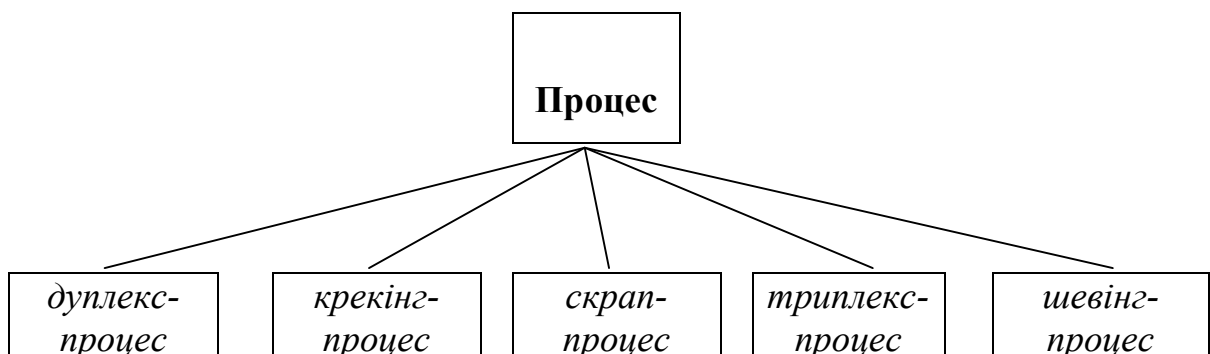

Схема 2.1. Гіпоніми до гіпероніма *процес*.

У семантиці слів, що означають різні види процесів, наявні загальні змістові компоненти, які прийнято називати семами, та «специфічні, притаманні значенню тільки цього слова» [257: 146]. Загальним змістовим компонентом іменників *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес*, *скрап-процес* є сема 'процес'. Порівняймо визначення цих понять у словниках:

дуплекс-процес – у металургії – «**виробництво** сталі або чавуну послідовно у двох агрегатах» [359: 297];

крекінг-процес – «**розщеплювання** нафти й важких нафтопродуктів (мазуту та ін.) у спеціальних установках за високої температури й тиску для одержання бензину, газоліну тощо» [359: 463];

скрап-процес – «мартенівський **процес** виплавки сталі, при якому основною складовою металевою частиною шихти є сталевий лом» [359: 742];

триплекс-процес – «**виробництво** сталі послідовно в трьох плавильних агрегатах» [359: 1399];

шевінг-процес – «чистова **обробка** (зіскоблювання волосиноподібної стружки) зубців незагартованих зубчастих коліс шевером» [359: 1541].

У цих визначеннях є спільні і відмінні значеннєві компоненти (семи). Виділені стрижневі слова – **виробництво**, **розщеплювання**, **обробка**, **процес** об'єднує сема 'процес'. Цей значеннєвий компонент, як бачимо, характерний для усіх названих юкстапозитів, тому його кваліфікуємо як інтегральний значеннєвий компонент, або інтегральна сема, як пропонує Л. Л. Касаткін [257: 147]. Ті ж значеннєві компоненти, за допомогою яких назви процесів відрізняються один від одного, називають диференційними значеннєвими компонентами, або диференційними семами [257: 147].

У нашому прикладі маємо 3 групи процесів: процеси, що стосуються виробництва сталі (*дуплекс-процес*, *триплекс-процес*, *скрап-процес*), процеси нафтопереробки (*крекінг-процес*) та процеси машинобудування (*шевінг-процес*). Значеннєвий компонент 'процес виробництва сталі' є спільним,

інтегральним для значення перших трьох юкстапозитів. Водночас він слугує розрізнявальною ознакою, яку можна протиставити двом іншим – ‘процес нафтопереробки’, ‘процес машинобудування’.

Отже, сема ‘процес виробництва сталі’, з одного боку, є інтегральною всередині «своїї» групи, а з іншого – диференційною щодо сем ‘процес нафтопереробки’ та ‘процес машинобудування’, що відрізняє значення слів *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *скрап-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес* від значення слів, що означають інші процеси.

Значення термінів-гіпонімів ширше, ніж значення термінів-гіперонімів, бо складається з більшої кількості сем. Це твердження ілюструє таке порівняння термінів: *льон* – ‘однорічна чи багаторічна трав’яниста технічна рослина, зі стебел якої виготовляють волокно, а з насіння – олію’ [359: 498], *льон-довгунець* – ‘сорт льону (однорічної чи багаторічної трав’янистої технічної рослини) з довгою продуктивною частиною стебла, який вирощується переважно на волокно’ [359: 498] та *льон-кучерявець* – ‘сорт льону з коротким, дуже розгалуженим при основі стеблом і великою кількістю коробочок’ [359: 498]. Терміни *льон-довгунець* та *льон-кучерявець* містять більше семантичних компонентів, ніж термін *льон*, їхня семантика конкретизується ще одним семантичним компонентом – ‘форма стебла’. Схематично це можна подати так (див.схему 2.2):

$$\boxed{\text{Значення гіпоніма} = \text{значення гіпероніма} + \text{новий семантичний компонент}}$$

або:

$$\boxed{\text{значення гіпоніма}} = \boxed{\text{значення гіпероніма}} + \boxed{\text{новий семантичний компонент}}$$

Схема 2.2. Семантична структура гіпоніма.

Послугуючись поняттям прототипу як зразка лексико-семантичної категорії, застосуємо його до понять гіперонім та гіпонім як компонентів іменника-юкстапозита. Прототип – це «концепт, що володіє сукупністю прототипних – повторюваних, частотних – ознак» [146: 11]. Компонент-гіперонім є «семантичним «зразком» гіпонімічної групи, що відображає загальне значення її членів; як зразкова гіпонімічна група і її ядрова частина» [146: 11]. Спробуємо схарактеризувати родовий та видовий компоненти термінів-юкстапозитів за допомогою прототипних характеристик.

1. Компонент із родовим значенням (гіперонім):

а) його значення абстрактніше, загальніше, ніж значення видового компонента. За відсутності диференційної семи (гіпосеми) він протиставлений компонентів з видовим значенням, напр.: *лікар* (гіперонім) – *бактеріолог* (гіпонім: лікар, який отримав підготовку в галузі медичної бактеріології); *реле* (гіперонім) – *дросель* (гіпонім: пристрій у формі клапана, заслінки і т. ін. для регулювання тиску рідини, пари або газу);

б) характеризується більшою частотністю вживання, ніж слово із загальнішим значенням; в) може слугувати гіперонімом на різних рівнях родової ієрархії, напр., *суд* → *суд-наступник* → *суд-правонаступник* (привативні відношення).

2. Компонент із видовим значенням (гіпонім):

а) характеризується конкретнішим значенням, яке членується на кілька семантичних ознак;

б) у структурі його значення обов'язково є сема, спільна з іншими гіпонімами ряду, напр.: *газ* (гіперонім) → *фермі-газ* (газ, частинки якого підпорядковуються квантовій статистиці, яка описує фізичні властивості рівноважної системи ферміонів) та *бозе-газ* (газ, що складається з частинок, підпорядкованих статистиці Бозе-Ейнштейна);

в) двосемна прототипна семантична структура за схемою «гіперсема + гіпосема» («інтегральна + диференційна семи»); г) перебуває у відношеннях еквіполентності з іншими гіпонімами мікрогрупи: у його значенні не тільки

інтегральна сема, але й однакова ознака видової відмінності, щоб бути протиставленим іншим гіпонімам за змістом цієї ознаки, тобто взаємозаміна видових компонентів у тексті є неможливою: *організація-консультант* не те саме, що *організація-виконавець*, хоч гіперонім загальний – *організація*.

Отже, гіперо-гіпоніміїні відношення встановлюються між компонентами іменників-юкстапозитів за допомогою інтегральних та диференційних сем (спільних та відмінних значеннєвих компонентів). Гіперонімом у складі іменника-юкстапозита названо родовий компонент, значення якого ширше, загальніше, а гіпонімом – видовий, його значення конкретніше. Особливість гіперо-гіпоніміїних відношень в іменниках-юкстапозитах, що відрізняє їх від однослівних термінів, – подвійна функція компонента-гіпероніма: щодо всього юкстапозита він є водночас і гіперонімом, і складником гіпоніма.

2.1.3. Лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями

За своїм лексико-семантичним змістом іменники-юкстапозити української термінології, що характеризуються гіперо-гіпонімійними відношеннями між компонентами (понад 1 500 одиниць), досить різноманітні. Вони об'єднані у вісімнадцять лексико-семантичних груп. Критеріями зарахування іменника-юкстапозита до певної лексико-семантичної групи слугували: 1) аналіз словникових визначень із погляду семантики терміна; 2) умовне значення гіпероніма; 3) належність іменників-юкстапозитів до однієї з терміносистем. У межах деяких груп виокремлено підгрупи за семантичним критерієм. У кожній групі і підгрупі виділено родо-видові мікрогрупи – гіпероніми зі співгіпонімами. Деякі лексико-семантичні групи нараховують велику кількість гіпонімів у різних мікрогрупах, інші – кількісно обмежені. Зважаючи на це, виокремлено **ядерні** (продуктивні, тобто кількість юкстапозитів у їхньому складі становить більше, ніж 3 % від кількості термінологічних іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями) та **периферійні** (малопродуктивні, менше 3 %) лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів. Ядерні лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями між їхніми компонентами охоплюють такі поняття:

1. Назви осіб за професією. У складі цієї лексико-семантичної групи найбільша кількість іменників-юкстапозитів, що об'єднані в 59 родо-видових мікрогруп (26% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними зв'язками). Найпродуктивніші мікрогрупи з гіперонімами *лікар* (68 гіпонімів), *технік* (36 гіпонімів), *інженер* (29 гіпонімів), *апаратник* (17 гіпонімів), *слюсар* (13 гіпонімів), *художник* (12 гіпонімів) та ін., пор.: *лікар* → *лікар-акушер-гінеколог*, *лікар-алерголог*, *лікар-анестезіолог*, *лікар-бактеріолог*, *лікар-вірусолог*, *лікар-гастроентеролог*, *лікар-гематолог*, *лікар-*

генетик, лікар-геріатр, лікар-гінеколог, лікар-гінеколог-онколог, лікар-дезінфекціоніст, лікар-дерматовенеролог, лікар-дієтолог, лікар-ендокринолог, лікар-епідеміолог, лікар-імунолог, лікар-інтерн, лікар-інфекціоніст, лікар-кардіолог, лікар-кардіоревматолог, лікар-комбістіолог, лікар-лаборант, лікар-лаборант-генетик, лікар-лаборант-імунолог, лікар-методист, лікар-нарколог, лікар-невролог, лікар-невропатолог, лікар-нейрохірург, лікар-нефролог, лікар-онколог, лікар-ортопед-травматолог, лікар-отоларинголог, лікар-офтальмолог, лікар-паразитолог, лікар-патологоанатом, лікар-педіатр, лікар-педіатр-неонатолог, лікар-профпатолог, лікар-психіатр, лікар-психолог, лікар-психотерапевт, лікар-психофізіолог, лікар-пульмонолог, лікар-радіолог, лікар-ревматолог, лікар-рентгенолог, лікар-рефлексотерапевт, лікар-санолог, лікар-сексопатолог, лікар-стажист, лікар-статистик, лікар-стоматолог, лікар-стоматолог-ортодонт, лікар-стоматолог-ортопед, лікар-стоматолог-терапевт, лікар-стоматолог-хірург, лікар-сурдолог, лікар-терапевт, лікар-токсиколог, лікар-трансплантолог, лікар-трансфузіолог, лікар-уролог, лікар-фізіотерапевт, лікар-фтизіатр, лікар-хірург-онколог, лікар-хірург-проктолог; **технік** → технік-агрометеоролог, технік-аеролог, технік-аерофотограмметрист, технік-будівельник, технік-геодезист, технік-геолог, технік-геофізик, технік-гідрогеолог, технік-гідрограф, технік-гідролог, технік-гідрометрист, технік-гідротехнік, технік-доглядач, технік-дозиметрист, технік-еколог, технік-електрик, технік-енергетик, технік-землевпорядник, технік-картограф, технік-конструктор, технік-лісопатолог, технік-маркшейдер, технік-метеоролог, технік-механік, технік-океанолог, технік-оператор, технік-ортезист-гіпсовиливальник, технік-програміст, технік-проектувальник, технік-протезист, технік-рибовод, технік-таксатор, технік-теплотехнік, технік-технолог, технік-топограф, технік-фотограмметрист; **інженер** → інженер-будівельник, інженер-гідротехнік, інженер-дефектоскопіст, інженер-диспетчер, інженер-дослідник, інженер-електрик, інженер-електронік, інженер-електрорадіонавігатор, інженер-

енергетик, інженер-землевпорядник, інженер-інспектор, інженер-інструктор, інженер-конструктор, інженер-контролер, інженер-лаборант, інженер-лісопатолог, інженер-матеріалознавець, інженер-металург, інженер-механік, інженер-програміст, інженер-проектувальник, інженер-протезист, інженер-радіолог, інженер-радіофізик, інженер-радіохімік, інженер-таксатор, інженер-технолог-протезист, інженер-технолог, інженер-хімік; **апаратник** → апаратник-відливальник, апаратник-гідрометалург, апаратник-дозувальник, апаратник-заварювальник, апаратник-індуліновар, апаратник-конденсаторник, апаратник-лаковар, апаратник-нейтралізаторник, апаратник-оліфовар, апаратник-підшарувальник, апаратник-поливальник, апаратник-сикативовар, апаратник-сірнильний, апаратник-сульфітувальник, апаратник-сульфувальник, апаратник-сушильний, апаратник-фірнісовар; **слюсар** → слюсар-випробувач, слюсар-дизеліст, слюсар-електрик, слюсар-електромонтажник, слюсар-інструментальник, слюсар-механік, слюсар-монтажник, слюсар-обпресувальник, слюсар-провідник, слюсар-ремонтник, слюсар-сантехнік, слюсар-складальник, слюсар-судноремонтник; **художник** → художник-графік, художник-гример, художник-декоратор, художник-зарисовник, художник-конструктор, художник-ляльковик, художник-модельєр, художник-мультиплікатор, художник-окопротезист, художник-оформлювач ігрових ляльок, художник-реставратор, художник-шифтовик; **лаборант** → лаборант-електроакустик, лаборант-кристалооптик, лаборант-металограф, лаборант-мікробіолог, лаборант-полярографіст, лаборант-радіометрист, лаборант-рентгеноструктурник, лаборант-сенситометрист; **інструктор** → інструктор-дезінфектор, інструктор-дельтапланерист, інструктор-методист, інструктор-парашутист, інструктор-перекладач, інструктор-пілот, інструктор-провідник, інструктор-радист; **ювелір** → ювелір-браслетник, ювелір-гравер, ювелір-закріпник, ювелір-ланцюжковик, ювелір-модельєр, ювелір-монтувальник, ювелір-філігранник. Мікрогрупи з гіперонімами *артист, інспектор,*

оператор, пресувальник, токар, юрист місять по 6 гіпонімів, у яких родовий компонент у препозиції, напр.: **артист** → *артист-вокаліст, артист-дресирувальник, артист-канатоходець, артист-соліст, артист-соліст-інструменталіст, артист-конферансьє*; **інспектор** → *інспектор-лікар, інспектор-методист, інспектор-пілот, інспектор-провідник, інспектор-ревізор, інспектор-товарознавець*, **оператор** → *оператор-випробувач, оператор-гальванік, оператор-інструктор, оператор-коваль, оператор-моторист, оператор-терміст*; **пресувальник** → *пресувальник-видувник, пресувальник-віджимач, пресувальник-вулканізаторник, пресувальник-освицювальник, пресувальник-прошивальник, пресувальник-формувальник*; **токар** → *токар-затилувальник, токар-карусельник, токар-напіваавтоматник, токар-револьверник, токар-розточувальник, токар-швидкісник*; **юрист** → *юрист-конституціоналіст, юрист-консультант, юрист-правознавець, юрист-практик, юрист-теоретик, юрист-стажист* та ін. Напр.: [...] Початком його [менеджменту – авт.] наукового розвитку необхідно вважати 1886 р., коли президент компанії «Йедль енд Таун» Генрі Таун виступив на щорічному зібранні Американської спілки **інженерів-механіків** із доповіддю «Інженер як економіст» про роль менеджменту як порівнчно самостійної сфери наукового знання [417: 18]; Безпосередніми підлеглими головного інженера є: завідувач ремонтної майстерні, інженер-механік з механізації процесів у тваринництві, **інженер-електрик** [...] [406: 165]; **Оптовики-консигнанти** працюють на умовах консигнації, тобто зберігають за собою право власності на товар, а рахунки роздрібним торговцям виставляють тільки за те, що розкуплено споживачами [406: 286].

Інші мікрогрупи мають у своєму складі 2 – 5 гіпонімів: **льотчик** → *льотчик-астронавт, льотчик-випробувач, льотчик-винищувач, льотчик-космонавт, льотчик-спостерігач*; **провізор** → *провізор-аналітик, провізор-гомеопат, провізор-інтерн, провізор-косметолог, провізор-токсиколог*; **складальник** → *складальник-добудовник, складальник-клеїльник*,

складальник-клепальник, складальник-монтажник, складальник-обробник;
експерт → експерт-бухгалтер, експерт-консультант, експерт-почеркознавець, експерт-юрист; **кесонник** → кесонник-апаратник, кесонник-електромонтажник, кесонник-прохідник, кесонник-слюсар;
машиніст → машиніст-бронзувальник, машиніст-обхідник, машиніст-регулювальник, машиніст-транспортувальник; **онколог** → онколог-гінеколог, онколог-отоларинголог, онколог-радіолог, онколог-хірург; **поліцейський** → поліцейський-жінка, поліцейський-констебль, поліцейський-регулювальник, поліцейський-стажер; **фахівець** → фахівець-аналітик, фахівець-електрик, фахівець-механік, фахівець-організатор; **адвокат** → адвокат-консультант, адвокат-практикант, адвокат-криміналіст; та ін.; **бухгалтер** → бухгалтер-аналітик, бухгалтер-експерт, бухгалтер-контролер, бухгалтер-ревізор та ін.;
дослідник → дослідник-географ, дослідник-філолог та ін., напр.: Дослідження, представлене в статті, ґрунтується на методах ретроспективно-географічного аналізу, який передбачає дослідження літературних джерел наукового характеру, більша частина яких не вивчалася **дослідниками-географами** з точки зору економічних та етнічних особливостей господарювання німецького населення та його вкладу у освоєння і розвиток даного регіону [415: 185]; Але з часом багато **вчених-економістів** (К. Менгер, Д. Візер, А. Бальрас, Д. Кларк) почали відходити від трудової теорії вартості і зосередили свої дослідження на проблемах розподілу й обміну [407: 19]; Наша країна [США – авт.] не відчуває потреби в «інженерах суспільства», або **економістах-плановиках** [за словами Р. Рейгана – авт.] [405: 54].

Серед назв професій часто вживаються запозичені з англійської мови терміноелементи чи цілі слова, напр.: *біл-брокер, борт-брокер, маркет-мейкер, ньюс-мейкер, імідж-мейкер* тощо. За традиційним трактуванням багато із цих менників не кваліфікують як юкстапозити, оскільки один із їхніх компонентів чи обидва не є самостійними лексичними одиницями в сучасній українській мові (детальніше про це подано в підрозділі 1.3).

2. Назви речовин, сполук та матеріалів. У цій групі зафіксовано меншу кількість термінів-юкстапозитів – 220 одиниць, розподілених між 42 родо-видовими мікрогрупами, що становить 18% від кількості іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними зв'язками. Із-поміж них найпродуктивнішою є підгрупа гіпонімів – назв хімічних речовин та сполук (35 мікрогруп). Найбільш уживані гіпероніми – назви хімічних речовин: *натрій* (12 гіпонімів), *літій* (10), *магній*, *манган* (по 9 гіпонімів), *самарій*, *хром* (по 8), *залізо*, *кобальт*, *торій*, *цезій* (по 6 гіпонімів). У таких юкстапозитах видовий компонент майже завжди є постпозитивним щодо означуваного (гіпероніма), напр.: ***натрій*** → *натрій-ацетат*, *натрій-карбонат*, *натрій-лактат*, *натрій-нітрат*, *натрій-нітрид*, *натрій-оксалат*, *натрій-силікат*, *натрій-сульфіт*, *натрій-фосфід*, *натрій-хлорид*, *натрій-цитрат*, *натрій-ціанід* (12 гіпонімів); ***літій*** → *літій-арсенат*, *літій-ацетат*, *літій-бромід*, *літій-карбонат*, *літій-нітрид*, *літій-силікат*, *літій-сульфід*, *літій-флюорид*, *літій-фосфат*, *літій-цитрат* (10 гіпонімів); ***магній*** → *магній-ацетат*, *магній-бромід*, *магній-карбонат*, *магній-нітрид*, *магній-силікат* та ін. (усього 9 гіпонімів); ***самарій*** → *самарій-ацетат*, *самарій-бромід*, *самарій-карбід*, *самарій-сульфід*, *самарій-форміат* та ін. (усього 8 гіпонімів); ***залізо*** → *залізо-бромід*, *залізо-карбонат*, *залізо-нітрид*, *залізо-силікат*, *армко-залізо* та ін. (усього 7 гіпонімів); ***торій*** → *торій-бромід*, *торій-йодид*, *торій-карбід*, *торій-хлорид* та ін. (усього 7 гіпонімів); ***рутеній*** → *рутеній-нітрат*, *рутеній-селенід*, *рутеній-флюорид*, ін. (усього 6 гіпонімів); ***золото*** → *золото-бромід*, *золото-йодид*, *золото-сульфід*, *золото-ціанід* та ін. (усього 5 гіпонімів); ***гадоліній*** → *гадоліній-ацетат*, *гадоліній-оксалат*, *гадоліній-селенат* та ін. (усього 5 гіпонімів); ***бісмут*** → *бісмут-йодид*, *бісмут-нітрат*, *бісмут-сульфат* та ін. (усього 4 гіпонімі); ***водень*** → *водень-селенід*, *водень-флюорид*, *водень-ціанід*; ***алюміній*** → *алюміній-нітрид*, *алюміній-сульфід* та багато інших. Напр.: *Стійкість шлаколужних литих бетонів в розчині 10 % натрій-сульфату перевищує стійкість литого бетону на сульфатостійкому цементі, який за цих умов зазнає корозії* [400,

1999, № 3: 15]; *Найбільш імовірним в цьому випадку, згідно з даними, є пряме руйнування новоутворення каменю в'язучого **магній-сульфатом** внаслідок порівняно високих концентрацій розчинів магній-сульфату, що використовувалися в цих експериментах* [400, 1999, № 3: 16].

Менш продуктивною є підгрупа назв речовин та матеріалів, які, на відміну від попередніх, не містять назв хімічних елементів та мають обмежувальний, видовий компонент і в пре-, і в постпозиції, напр.: **цукор** → *цукор-кристал, цукор-пісок, цукор-рафінад, цукор-сирець*; **сталь** → *сталь-армко, сталь-вальцівка, сталь-самогарт*; **спирт** → *спирт-ректифікат, спирт-сирець*; **метал** → *монель-метал, мунц-метал* (від прізвища англійського металознавця Дж. Мунца), *метал-основа, дельта-метал*; **рідина** → *бозе-рідина, фермі-рідина* (від прізвищ відповідно індійського та італійського фізиків Ш. Бозе й Е. Фермі); **бавовна** → *бавовна-основа, бавовна-сирець* тощо, напр.: *Титан та цирконій – елементи IVa підгрупи, що мають близькі значення атомних ресурсів, електровід'ємності та знаходяться поряд у ряді електрохімічних напружень з металом-осною, тому можуть утворювати з магнієм тверді розчини, незначно спотворюючи їхню кристалічну ґратку, та певною мірою впливати на корозійну стійкість* [416, 2012, № 1: 35]; *Рідкий гелій - квантова рідина (бозе-рідина), тобто рідина, в макроскопічному обсязі якої проявляються квантові властивості складових її атомів* [423: 97]; *Властивості фермі-рідини можна описати як властивості газу квазічастинок-ферміонів з ефективною масою приблизно в 3 рази більшою, ніж маса атома ^3He* [423: 97].

Паралельно з відношенням гіперо-гіпонімії деякі іменники-юкстапозити пов'язані одночасно синонімійними відношеннями. Синонімізація родових і видових найменувань, відзначає А. А. Брагіна, явище природне й типове для мовного процесу [31: 58–59]. Пор.: *антимон-бромід і стибій-бромід, антимон-сульфіт і стибій-сульфіт, антимон-хлорид і стибій-хлорид, спирт-ректифікат і спирт-сирець*.

3. Назви приладів, пристроїв, механізмів. Ця група налічує дещо меншу кількість іменників-юкстапозитів – 213 одиниць, об'єднаних в 61 родо-видову мікрогрупу, що становить 17% від кількості юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. У складі аналізованої групи юкстапозитів виокремлено три семантичні підгрупи: 1) назви приладів і пристроїв; 2) назви складних механізмів; 3) назви транспортних засобів.

У межах першої семантичної підгрупи – **назви приладів, пристроїв** – найуживанішими є гіпероніми *фільтр, апарат, прес, щогла*, пор.: **фільтр** → *фільтр-відстійник, фільтр-компенсатор, фільтр-конденсатор, фільтр-помпа, фільтр-уловлювач, вакуум-фільтр, нутч-фільтр* (8 гіпонімів); **апарат** → *блок-апарат, вакуум-апарат, гамма-апарат, лот-апарат, рентген-апарат, торкрет-апарат* та ін. (усього 8 гіпонімів); **прес** → *прес-автомат, прес-автоклав, прес-конвеєр, прес-маслянка, прес-ножиці, прес-підбирач, фільтр-прес* (7 гіпонімів); **щогла** → *бізань-щогла, грот-щогла, кабель-щогла, фок-щогла, щогла-антена* (5 гіпонімів), напр.: *Мокрі продукти збагачення зневоднюються методом природної фільтрації або дренаванням у бункерах, у центрифугах, фільтруванням у **фільтр-пресах** та термічним сушінням* [404: 18]. По 4 гіпоніми мають гіпероніми **бусоль** → *орієнтир-бусоль, секанс-бусоль, синус-бусоль, тангенс-бусоль*; **підсилювач** → *підсилювач-випрямляч, підсилювач-обмежник* (варіант – *підсилювач-обмежувач*), *підсилювач-переривач*; **реле** → *реле-дросьель, реле-комутатор, реле-лічильник, реле-обмежувач, реле-регулятор*; **пістолет** → *пістолет-кулемет, пістолет-розпилювач, пістолет-фарборозпилювач*; **спектрометр** → *альфа-спектрометр, бета-спектрометр, гамма-спектрометр, мас-спектрометр*; **спектрограф** → *бета-спектрограф, вакуум-спектрограф, куде-спектрограф, мас-спектрограф*; **телескоп** → *гамма-телескоп, зеніт-телескоп, телескоп-рефлектор* тощо; по 3 гіпоніми нараховують гіпероніми **свердло** → *свердло-коронка, свердло-розвертка, свердло-розширник*; **циліндр** → *крос-циліндр, сет-циліндр, стоп-циліндр*; **шприц** → *шприц-дозатор, шприц-оливниця, шприц-пістолет* та ін. Велика кількість родо-видових груп

із двома гіпонімами, напр.: **детектор** → *нуль-детектор, перикон-детектор*; **капсуль** → *капсуль-запальник, капсуль-детонатор*; **лампа** → *лампа-спалах, солюкс-лампа*; **транзистор** → *транзистор-давач, транзистор-формувач*; **молот** → *молот-обтискач, дизель-молот*; **поперечка** → *поперечка-виштовхувач, поперечка-виштовхувач* (терміни-антоніми); **штанга** → *штанга-гострозубці, штанга-кліщі*; **факс** → *факс-адаптер, факс-плата* та ін. Напр.: Структурну схему САЦП-021 наведено на рис. 4.3, де... Р – **реле-комутатор** перетворення-самокоригування... [411: 142]; Можна виділити такі основні джерела температурного дрейфу: ... 2) дрейф різниці напруг база-емітер між **транзистором-давачем** і **транзистором-формувачем** струму [411: 124].

У другій підгрупі – **назви складних механізмів** – часто вживані гіпероніми *машина* (14 гіпонімів), *генератор* (9 гіпонімів), *помпа* (6 гіпонімів), *кран* (5 гіпонімів), *трансформатор* та ін. Для них більш характерна препозиція видового компонента, що має здебільшого іншомовне походження, напр.: **машина** → *динамо-машина, зигзаг-машина, мюль-машина, трюк-машина, дуплекс-машина, компаунд-машина, рашель-машина, тандем-машина, шаржир-машина, шприц-машина, штамп-машина* та ін.; **генератор** → *блокінг-генератор, свіп-генератор, генератор-двигун, дизель-генератор, компаунд-генератор, сигнал-генератор* та ін.; **помпа** → *помпа-дозатор, помпа-ежектор, помпа-мотор, помпа-форсунка, компаунд-помпа, тандем-помпа*; **кран** → *кран-балка, кран-повітророзподільник, дерик-кран, кабель-кран, стоп-кран* та ін. Проте традиційна для української мови постпозиція видового компонента характерніша для іменників-юкстапозитів, що позначають назви складних механізмів, напр.: **мотор** → *мотор-вентилятор, мотор-компресор, мотор-конвертер, мотор-редуктор, дизель-мотор* (5 гіпонімів); **верстат** → *верстат-автомат, верстат-дуо, верстат-хиталка, майстер-верстат* (4 гіпоніми); гіпероніми із трьома гіпонімами: **сельсин** → *сельсин-давач, сельсин-приймач* (антоніми), *сельсин-фазообертач*; **трансформатор** → *пik-трансформатор, трансформатор-*

редуктор, зигзаг-трансформатор та ін.; по 2 гіпоніми мають гіпероніми *куля* → *куля-зонд, куля-пілот*; *насос* → *насос-форсунка, вакуум-насос*; *супутник* → *супутник-шпигун, супутник-балон* та ін. Напр.: *Область застосування водокільцевих вакуум-насосів: для створення вакууму в основних насосах при заливанні їх перед пуском; як повітродувки в технологічному циклі очищення води* [413: 15].

Третя семантична підгрупа – *назви транспортних засобів* – репрезентована гіперо-гіпонімійними мікрогрупами з 2 – 10 гіпонімами. Компоненти – виразники родового поняття (гіпероніми) виступають зазвичай у препозиції, напр.: *вагон* → *вагон-ваги, вагон-лісовоз, вагон-майстерня, мотор-вагон, салон-вагон, вагон-льодовня, вагон-рефрижератор, вагон-самоскид, вагон-тепляр, вагон-цистерна* (10 гіпонімів); *літак* → *літак-винищувач, літак-заправник, літак-перехоплювач, літак-ретранслятор, літак-розвідник* (6 гіпонімів); *культиватор* → *культиватор-підгортач, культиватор-полільник, культиватор-проріджувач, культиватор-розпушувач, культиватор-рослиноідживлювач* (5 гіпонімів); *автомобіль* → *автомобіль-тягач, автомобіль-цистерна, автомобіль-самоскид* (3 гіпоніми); *ракета* → *ракета-зонд, ракета-носій, ракета-перехоплювач* (3 гіпоніми). Гіпероніми цієї підгрупи мають переважно тільки 2 гіпоніми, напр.: *бункер* → *бункер-поїзд, бункер-перевантажувач*; *звід* → *звід-екскаватор, звід-трубоукладач*; *підбирач* → *підбирач-волокуша, підбирач-тягач*; *причіп* → *причіп-вагозов, причіп-контейнеровоз*; *скрепер* → *скрепер-волокуша, скрепер-планувальник*; *танк* → *танк-паротяг*; *трактор* → *трактор-підіймач, трактор-тягач* та ін.

4. Назви явищ. Терміни-юкстапозити цієї лексико-семантичної групи нараховують 154 лексичні одиниці, об'єднані в 53 родо-видові мікрогрупи, що становить 13% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями між компонентами. Серед них виокремлено п'ять лексико-семантичних підгруп.

Перша семантична підгрупа – це **назви фізико-математичних понять**. У їхньому складі юкстапозити із часто вживаними назвами букв грецького алфавіту в препозиції до означуваного компонента *альфа-*, *бета-*, *гамма-*, *дельта-*, *ета-*, *мю-*, *ксі-*, *ікс-* та ін. У спеціальній літературі зафіксовано паралельне вживання форм із назвою деяких літер та форм із графічним позначенням цих літер, пор.: *альфа-проміння* і *α-проміння*, *мю-частинки* і *μ-частинки* тощо. Гіперо-гіпонімічні мікрогрупи налічують 2 – 16 гіпонімів, напр.: **йон** (іон) → *алкоксид-йон*, *ацетиленід-йон*, *бромід-йон*, *галогенід-йон*, *діазоній-йон*, *йодат-іон*, *карбоксилат-йон*, *тіолат-йон*, *фталімід-йон*, *хлорид-йон* та ін. (16 гіпонімів); **функція** → *гамма-функція*, *дельта-функція*, *ета-функція*, *ключ-функція*, *ксі-функція*, *функція-процедура*, *функція-мінімум*, *сплайн-функція* та ін. (9 гіпонімів); **ефект** → *кластер-ефект*, *оже-ефект*, *пінч-ефект*, *скін-ефект*, *флікер-ефект*, *динамо-ефект* та ін. (8 гіпонімів); **частинка** (варіант – частинки) → *альфа-частинки*, *бета-частинки*, *бозе-частинки*, *дельта-частинки*, *мю-частинки*, *сигма-частинки*, *хвиля-частинки* (7 гіпонімів); **проміння** (варіант – промені) → *альфа-проміння*, *бета-проміння*, *гамма-проміння*, *дельта-проміння*, *ікс-проміння* (5 гіпонімів); **вектор** → *нуль-вектор*, *вектор-функція*, *радіус-вектор*, *кватерніон-вектор* (4 гіпоніми); **спектроскопія** (розділ ядерної фізики) → *альфа-спектроскопія*, *бета-спектроскопія*, *гамма-спектроскопія*, *оже-спектроскопія* (4 гіпоніми); **програма** → *програма-диспетчер*, *програма-оригінал*, *програма-планувальник* (3 гіпоніми); **модель** → *динамо-модель*, *модель-копія*, *майстер-модель* (3 гіпоніми); **радіоактивність** → *альфа-радіоактивність*, *бета-радіоактивність*, *гамма-радіоактивність* (3 гіпоніми); **відтин** → *альфа-відтин*, *бета-відтин* (2 гіпоніми); катіон → *алкіларсоній-катіон*, *нітроній-катіон* (2 гіпоніми). Напр.: *За умов каталізованого купрумом (I) заміщення можуть бути проарильовані різні типи нуклеофілів, такі як карбоксилат-, алкоксид-, фталімід-, тіолат-, ацетиленід-йони, аміни [402: 89]; А саме: іони сірки S-2, як і хлорид-іони, сприяють активації сталі біля оксидів титану, крім того сірка, яка*

сегрегована на межі фаз, блокує стік дислокацій, що збільшує їх густину в цих місцях [416, 2012, № 1: 31]; Однією з них (частинок) є **нітроній-катіон...**, який був зафіксований спектроскопічними методами [402: 14]; У неполярному розчиннику **бромід-йон**, що відходить, потребує додаткової сольватації бромом [402: 3]; Циклопентадієнільний аніон може виштовхнути нуклеофіл з поверненням до вихідних реагентів або відщепити **галогенід-йон**, утворивши продукт заміщення [402: 73]; Розпізнають зображення шляхом порівняння отриманої **ключ-функції** з еталонними зразками бази знань [407: 209]; Щоб задовольнити граничні умови,... представимо **сплайн-функції** у вигляді (формули)... [416, 2011, № 2: 105).

У другій лексико-семантичній підгрупі – **назв фінансово-економічних понять** – гіпероніми об'єднують 2 – 3 гіпоніми в межах однієї гіперогіпонімної мікрогрупи, напр.: **баланс** → *брутто-баланс, екстерн-баланс, нетто-баланс*; **ставка** → *брутто-ставка, нетто-ставка, ставка-принада*; **бізнес** → *лендинг-бізнес, траст-бізнес*; **умова** → *крос-умова, франко-умова*; **вага** → *брутто-вага, нетто-вага*; **прибуток** → *нетто-прибуток, брутто-прибуток*; **ринок** → *спот-ринок, форвард-ринок*; **спред** → *дебіт-спред, дельта-спред* та ін.

Третя семантична підгрупа, у якій представлені **явища медичної сфери**, об'єднує обмежену кількість термінологічних іменників-юкстапозитів, напр.: **інфекція** → *віл-інфекція, колі-інфекція*; **синдром** → *демпінг-синдром, піриформіс-синдром, форпост-синдром*; реакція → *конфлікт-реакція, шик-реакція*; **шанкр** → *шанкр-амигдаліт, шанкр-панарицій*; **хромосома** → *хромосома-розв'язок* та ін., напр.: *Вибір прийнятого розв'язку на Паретно-оптимальній множині полягає у нормуванні множини хромосом-розв'язків* [407:73].

Кількісно обмеженою є лексико-семантична підгрупа **назв явищ – абстрактних понять**. Для них характерна препозиція компонента – виразника видового поняття, напр.: **зв'язок** → *відеоконференц-зв'язок,*

дельта-зв'язок, пі-зв'язок; проблема → *конгруенц-проблема, континуум-проблема; соціалізм* → *інтернаціонал-соціалізм, катедер-соціалізм* та ін.

5. Назви осіб за посадою чи статусом. Ця лексико-семантична група налічує 102 іменники-юкстапозити та 30 родо-видових мікрогруп, що становить 8% від кількості юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Для названої лексико-семантичної групи характерним є те, що майже всі іменники-юкстапозити утворені за зразком української мови, коли компонент – виразник родового поняття вжитий у препозиції. Юкстапозити цієї групи належать переважно до правничої термінології. Найпродуктивніші гіпероніми *жінка* (13 гіпонімів), *свідок* (9), *злочинець* (8). Напр.: *жінка* → *жінка-адміністратор, жінка-вбивця, жінка-відповідач, жінка-жертва, жінка-заступник, жінка-злочинець, жінка-охоронець, жінка-позивач, жінка-посол, жінка-президент* та ін. (усього 13 гіпонімів); *свідок* → *свідок-військовослужбовець, свідок-експерт, свідок-жінка, свідок-іноземець, свідок-поліцейський, свідок-психіатр* та ін. (усього 9 гіпонімів); *злочинець* → *злочинець-алкоголік, злочинець-вбивця, злочинець-іноземець, злочинець-наркоман, злочинець-невротик, злочинець-одинак, злочинець-дублер* тощо (усього 8 гіпонімів); *вбивця* → *вбивця-жінка, вбивця-людоїд, вбивця-одинак, вбивця-садист*; *чоловік* → *чоловік-відповідач, чоловік-гомосексуаліст, чоловік-позивач, чоловік-співучасник*; *власник* → *власник-бенефеціарій, власник-користувач, власник-розпорядник*; *мати* → *мати-героїня, мати-одиначка*; *директор* → *директор-розпорядник, директор-виконавець*; *дитина* → *дитина-делінквент, дитина-правопорушник*; *зłodій* → *зłodій-домушник*; *міністр* → *міністр-соціаліст, міністр-резидент*; *принц* → *принц-консорт, принц-регент*; *іноземець* → *іноземець-іммігрант, іноземець-нерезидент* тощо.

6. Назви понять мистецтва. Ця група нараховує 75 іменників-юкстапозитів, досить різноманітна за родо-видовими мікрогрупами і становить 6% від кількості юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Із-поміж гіперонімів 20 мікрогруп найпродуктивнішими є

назви музичних напрямків та тональностей, зокрема *рок* (18 гіпонімів), *мажор* (10 гіпонімів), *мінор* (9 гіпонімів), *метал* (8 гіпонімів), напр.: *рок* → *андеграунд-рок*, *бард-рок*, *блюз-рок* тощо; *метал* → *треш-метал* та ін.; *мажор* (музична мажорна тональність) → *до-мажор*, *ре-мажор*, *соль-мажор*, *соль-бемоль-мажор* та ін.; *мінор* (мінорна тональність) → *до-дієз-мінор*, *до-мінор*, *ре-мінор* тощо. Дещо менша кількість гіпонімів, що є назвами понять театрального мистецтва, опери, хореографії, музичного мистецтва, напр.: *опера* → *опера-балет*, *опера-буфф* (варіант – *опера-буффа*), *опера-водевіль*, *опера-семісерія* та ін. (усього 9 гіпонімів); *оркестр* → *джаз-оркестр*, *марш-оркестр*; *театр* → *театр-студія* та ін.

7. Назви соціальних явищ, інститутів. У цій лексико-семантичній групі 47 іменників-юкстапозитів, що становить 4% від кількості юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Група об'єднує тільки 3 родових мікрогрупи, але з найпродуктивнішими гіперонімами, до яких належать *держава* (27 гіпонімів), *країна* (17 гіпонімів). Усі термінологічні юкстапозитні одиниці утворені традиційно для української мови – із постпозицією видового компонента, напр.: *держава* → *держава-боржник*, *держава-власник*, *держава-гарант*, *держава-господар*, *держава-депозитарій*, *держава-заявниця*, *держава-ініціатор*, *держава-мандатарій*, *держава-опікун*, *держава-поручитель*, *держава-протекторат*, *держава-сателіт*, *держава-учасник* та ін.; *країна* → *країна-засновник*, *країна-виробник*, *країна-господар*, *країна-дебітор*, *країна-експортер*, *країна-імпортер* (терміни-антоніми), *країна-кредитор*, *країна-окупант*, *країна- правонаступник* тощо.

8. Назви одиниць виміру, обліку. У складі цієї лексико-семантичної групи 46 юкстапозитів, об'єднаних у 8 родових мікрогруп, що становить 4% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Із-поміж них найпродуктивніші родові мікрогрупи з гіперонімами *година* (17 гіпонімів), *грам* (8 гіпонімів), *секунда* (7 гіпонімів): *година* → *ампер-година*, *ват-година* та ін.; *грам* → *грам-атом*, *грам-*

еквівалент, грам-іон, грам-молекула, грам-моль, грам-рад, грам-сила, грам-маса; секунда → *ампер-секунда, ват-секунда, люкс-секунда, люмен-секунда, фот-секунда* та ін.

Дещо менша кількість співгіпонімів у гіперонімів *кілометр, кілограм, метр, міліграм*, напр.: **кілометр** → *пасажиро-кілометр, тонно-кілометр, локомотиво-кілометр, паровозо-кілометр, паротяго-кілометр; кілограм* → *кілограм-маса, кілограм-молекула, кілограм-сила, кілограм-сила-метр; день* → *людино-день, машино-день; метр* → *кулон-метр, ом-метр; міліграм* → *міліграм-еквівалент, міліграм-сила* та ін., напр.: *Так колишнє Міністерство сільського господарства УРСР рекомендувало користуватися диференційованими на дев'ять груп колгоспів процентами відрахувань на оплату праці управлінського й обслуговувального персоналу від 7 до 13 % залежно від середньої оцінки людино-дня* [406: 337].

Периферійні лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями між їхніми компонентами охоплюють:

1. Назви установ. У межах цієї лексико-семантичної групи зафіксовано 42 юкстапозити, розподілені між 8 родо-видовими мікрогрупами (3% від кількості іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними відношеннями). Гіперонім *банк*, що стоїть зазвичай у препозиції до видового компонента, є найпродуктивнішим, у його мікрогрупі зібрано 18 гіпонімів: *банк-акцептант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банк- правонаступник, банк-ремітент, банк-відправник, банк-одержувач* (терміни-антоніми), *банк-депозитарій, банк-партнер, банк-платник, банк-посередник, банк-трасант, банк-кредитор, райфайзен-банк* та ін.

Гіпероніми *колегія, кафе, бар, музей, магазин* та ін. мають меншу кількість гіпонімів, пор.: **колегія** → *адміралтейств-колегія, камер-колегія, конерц-колегія, мануфактур-колегія, юстиц-колегія* (у Росії 18 ст. – назви центральних урядових установ); **кафе** → *інтернет-кафе, кафе-автомат, кафе-кондитерська, кафе-морозиво; музей* → *музей-заповідник, музей-*

квартира, музей-садиба; клуб → *клуб-читальня, інтернет-клуб; бар* → *гриль-бар, коктейль-бар; магазин* → *салон-магазин* (варіант – *магазин-салон*), *інтернет-магазин; суд* → *суд-наступник, суд- правонаступник* та ін.

2. Назви документів. Іменники-юкстапозити цієї лексико-семантичної групи (40 лексичних одиниць), об'єднані у 8 родо-видових мікрогруп, що становить 3% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Найбільшу кількість гіпонімів зафіксовано в гіпероніма *лист* – 12: *лист-додаток, лист-доручення, лист-запевнення, лист-запит, лист-запрошення, лист-зобов'язання, лист-мандат, лист-нагадування, лист-повідомлення* та ін., напр.: *Для листів-запитів і листів-доручень вищих установ і організацій, а також листів установ, організацій і підприємств із резолюцією керівника господарства, встановлено 10-денний термін виконання* [406: 403]. Гіперонім *чартер* (договір про морське або повітряне перевезення вантажів, а також пасажирів, укладений між власником транспортного засобу і наймачем...) об'єднує 3 гіпоніми: *чартер-партія, грос-чартер, нетто-чартер* та ін. До менш продуктивних гіперонімів належать такі: *вексель* (борговий документ встановленого законом зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк) → *дата-вексель, депо-вексель, плац-вексель, прима-вексель, соло-вексель* та ін. (7 гіпонімів); *нота* (варіант – нот, від англ. *note* «примітка, записка») → *кредит-нота; карта* → *сервіс-карта; рахунок* → *рахунок-проформа, рахунок-фактура; чек* → *чек-розписка* та ін.

3. Назви організацій, об'єднань, підприємств. Ця лексико-семантична група налічує 37 юкстапозитів, що становить 3% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Із-поміж дев'яти родо-видових мікрогруп найпродуктивнішою є мікрогрупа з гіперонімом *компанія* – 14 гіпонімів, напр.: *компанія-клієнт, компанія-виробник, компанія-партнер, компанія-спадкоємець, компанія-відповідач, компанія-гарант, компанія-засновник, компанія-холдинг, траст-компанія, фактор-компанія, хайтек-компанія* тощо: ***Компанія-виробник Traco***

*Electronic AG з двома серіями 30-ватних DC/DC-перетворювачів THN 30 і THN 30W1 запускає нову лінійку високопродуктивних мініатюрних конвертерів [400, 2012, № 1: 53]. Як бачимо, компонент – виразник родового поняття може бути в різних позиціях щодо видового компонента, переважно є препозитивним, напр.: **організація** → організація-виконавець, організація-консультант, організація-засновник; **завод** → завод-виробник, завод-виготівник (терміни-синоніми), завод-постачальник, завод-автомат; **клуб** → жокей-клуб, яхт-клуб; **корпорація** → корпорація-відповідач, корпорація-місто; **підприємство** → підприємство-банкрут, підприємство-експедитор та ін. Проте запозичений терміноелемент, що позначає видове поняття, послідовно вживається в препозиції до гіперонімів *центр, фірма, фонд*, пор.: **фірма** → фактор-фірма, хедж-фірма, траст-фірма; **фонд** → хедж-фонд, траст-фонд.*

4. Назви військових та інших звань, чинів. У складі цієї лексико-семантичної групи 23 терміни-юкстапозити, об'єднані в 5 родо-видових мікрогруп, що становить 2% від кількості іменників-юкстапозитів із родо-видовими відношеннями. Найпродуктивніший гіперонім – назва військового звання *генерал*, зафіксовано 11 гіпонімів. Він займає препозицію до видового компонента, пор.: *генерал-аншеф, генерал-ад'ютант, генерал-бас, генерал-губернатор, генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал-полковник, генерал-хорунжий, генерал-фельдмаршал* тощо. Інші гіпероніми мають дещо меншу кількість гіпонімів, напр., **майор** → *майор-інженер, прем'єр-майор, секунд-майор*; **член** → *член-кореспондент, член-засновник* тощо, напр.: *Так, фундаментальні й клінічні аспекти проведення тромболітичної терапії при гострих коронарних синдромах висвітлив у своєму виступі завідувач відділу реанімації та інтенсивної терапії Інституту кардіології імені академіка М. Д. Стражеска член-кореспондент НАМН України Олександр Миколайович Пархоменко [401, 2012, № 2: 75].*

5. Назви методів, прийомів та способів. Ця лексико-семантична група налічує 23 юкстапозити, об'єднані в 7 родо-видових мікрогруп (2% від

кількості іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними зв'язками). У складі мікрогруп зафіксовано 2 – 7 гіпонімів, напр.: **терапія** → *альфа-терапія, вакуум-терапія, гамма-терапія, малярія-терапія* та ін. (усього 7 гіпонімів); **метод** → *гамма-метод, експрес-метод, отан-метод, сиплекс-метод* та ін.; **аналіз** → *андрогін-аналіз, експрес-аналіз, контент-аналіз*; **дефектоскопія** → *бета-дефектоскопія, гамма-дефектоскопія*; **тест** → *бета-тест, кліренс-тест*; **діагностика** → *бета-діагностика, експрес-діагностика*; **спектрографія** → *бета-спектрографія* та ін., напр.: Цифрові осцилографи MSO4000B/3000/2000B дозволяють проводити **експрес-аналіз** змішаних сигналів (цифрових та аналогових) в діапазоні частот до 1ГГц при швидкості поширення до 50000 осцилограм в секунду [400, 2012, № 2: 47]; Для вибору значень вектора констант швидкостей реакцій, мінімізувального значення функціонала квадратичних нев'язок використано алгоритм **комплекс-методу** Дж. Бокса, який, як відомо, зараховують до класу нелокальних неградієнтних методів [400, 1999, № 4: 82]; Комунікативна лінгвістика спирається на теоретичний потенціал комунікативістики, зокрема добре опрацьовані методика і прийоми **контент-аналізу** (тобто дослідження дискурсів і текстів за допомогою точних статистичних даних) [398: 13].

6. Назви процесів. 15 іменників-юкстапозитів цієї лексико-семантичної групи об'єднані в 5 родо-видових мікрогруп (1,2% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями). В усіх юкстапозитах цієї групи гіперонім є постпозитивним до видового компонента, а гіпонім здебільшого іншомовного походження, іноді виражений назвою букви грецького алфавіту – *альфа, бета, гамма*, напр.: **процес** → *дуплекс-процес, крекінг-процес, скрап-процес, триплекс-процес, шевінг-процес*; **випромінювання** → *альфа-випромінювання, бета-випромінювання, гамма-випромінювання*; **перетворення** → *альфа-перетворення, бета-перетворення, синус-перетворення*; **відтинання** → *альфа-відтинання, бета-відтинання*; **розпад** → *альфа-розпад, бета-розпад*.

7. Назви показників, критеріїв, ознак. У складі цієї лексико-семантичної групи є 13 іменників-юкстапозитів, об'єднаних у 4 родо-видові мікрогрупи, кількісна частка яких – 1,1% від іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними відношеннями. Усі гіпоніми цієї групи утворені за допомогою запозичених видових терміноелементів, ужитих у препозиції – за зразком мови-донора, напр.: *курс* → *крос-курс*, *нетто-курс*; *ефект* → *прес-ефект*, *брутто-ефект*; *коефіцієнт* → *брутто-коефіцієнт*, *бета-коефіцієнт*, *крос-коефіцієнт*; *індекс* → *колі-індекс* та ін.

8. Назви часових понять. У цій лексико-семантичній групі зафіксовано 9 іменників-юкстапозитів, кількісна частка яких – 0,7%. Вони об'єднані в одну родо-видову мікрогрупу: *фаза* → *альфа-фаза*, *бета-фаза*, *гамма-фаза*, *сигма-фаза* та ін., напр.: *Типовим є також виділення пластин сигма-фази, яка значно знижує характеристики стопу, але таких включень не спостерігається в експериментальному стопі* [416, 2010, № 1: 47].

9. Назви тканин. Лексико-семантична група налічує 8 термінів-юкстапозитів (0,7% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями), об'єднаних в одну родо-видову мікрогрупу з гіперонімом *креп*, що позначає збірну назву тканин із зернистою структурою: *креп-жоржет*, *креп-армюр*, *креп-гофре*, *креп-діагональ*, *креп-жакард*, *креп-кашемір*, *креп-шифрон*, *креп-шотландка*.

10. Назви частин простору, території. У цій лексико-семантичній групі зафіксовано 6 іменників-юкстапозитів, що становить 0,5% від кількості іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями. Терміни об'єднані в 3 родо-видові мікрогрупи, напр.: *місце* → *машино-місце*; *простір* → *простір-носій*, *простір-час*; *пункт* → *нуль-пункт* та ін.

Кількісні показники узагальнено в таблиці 2.3.

Отже, термінологічні іменники-юкстапозити з гіперо-гіпонімійними відношеннями об'єднано у вісім ядерних та десять периферійних лексико-семантичних груп.

Лексико-семантичні групи термінологічних іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями

Ядерні лексико-семантичні групи

<i>№</i>	<i>Назва лексико-семантичної групи</i>	<i>К-ть мікро-груп</i>	<i>К-ть гіпонімів</i>	<i>Відсоток %</i>
1.	<i>Назви осіб за професією</i>	59	475	26
2.	<i>Назви речовин, сполук та матеріалів</i>	41	220	18
3.	<i>Назви приладів, пристроїв, механізмів</i>	60	201	17
4.	<i>Назви явищ</i>	53	154	13
5.	<i>Назви осіб за посадою чи статусом</i>	30	102	8
6.	<i>Назви понять мистецтва</i>	20	55	6
7.	<i>Назви соціальних інститутів</i>	3	47	4
8.	<i>Назви одиниць виміру, обліку</i>	8	46	4

Периферійні лексико-семантичні групи

<i>№</i>	<i>Назва лексико-семантичної групи</i>	<i>К-ть мікро-груп</i>	<i>К-ть гіпонімів</i>	<i>Відсоток %</i>
1.	<i>Назви установ</i>	8	40	3
2.	<i>Назви видів документів</i>	8	38	3
3.	<i>Назви організацій, об'єднань, підприємств</i>	9	35	3
4.	<i>Назви військових та інших звань, чинів</i>	5	21	2
5.	<i>Назви методів, прийомів та способів</i>	7	21	2
6.	<i>Назви процесів</i>	5	13	1,2
7.	<i>Назви показників, критеріїв, ознак</i>	4	11	1,1
8.	<i>Назви часових понять</i>	3	7	0,7
9.	<i>Назви тканин</i>	1	6	0,7
10.	<i>Назви частин простору, території</i>	3	4	0,5

2.1.4. Кількісно-якісні та мотиваційні характеристики структури гіперо-гіпонімних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів

2.1.4.1. Привативні та еквіполентні опозиції гіпонімів

Гіперо-гіпонімні мікрогрупи іменників-юкстапозитів різні за характером підпорядкування та протиставлення термінів-гіпонімів. Як уже було зазначено, з парадигматичного погляду гіперо-гіпонімійні відношення характеризуються двома видами опозицій: 1) протиставлення гіперонімійного і кожного гіпонімійного значення за відсутністю / наявністю розрізняювального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх співгіпонімів за змістом розрізняювального компонента значень [226: 192]. У мовознавстві для позначення цих явищ використовують поняття *привативної та інклюзивної* [259: 81; 148: 269], або *привативної та еквіполентної опозицій* [217: 138 – 147; 316: 179], або відношення *привативності й еквівалентності* [146: 13]. Найточнішими видаються терміни *привативні та еквіполентні опозиції*, оскільки вони найповніше відбивають суть цього поняття.

Як відомо, терміни, які виражають видові поняття, «містять увесь той комплекс ознак, що становить значення терміна – виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки, що звужують обсяг їхнього значення. Ці додаткові змістові ознаки розрізняють родові і видові терміни, установлюючи так привативну опозицію або протиставляючи терміни на позначення видових понять, формують еквіполентну опозицію» [226: 192].

Еквіполентні опозиції (лат. *aequipolens* – рівносильний, рівноцінний) – опозиції, усі члени яких логічно рівноправні. У межах гіперо-гіпонімійних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів це зіставлення всіх гіпонімів гіпероніма за змістом диференційного семантичного компонента. Гіпоніми, зазначає Л. А. Новиков, «лексично підпорядковані одному

гіпероніму, є стосовно один одного *співгіпонімами*, пор.: *слон, лев, тигр, барс...* (тварина); *тюльпан, троянда, айстра, гладіолус...* (квітка), *день, ніч, ранок, вечір* (доба)..., тобто це відношення еквіполентне до протиставлених одиниць» [217: 241].

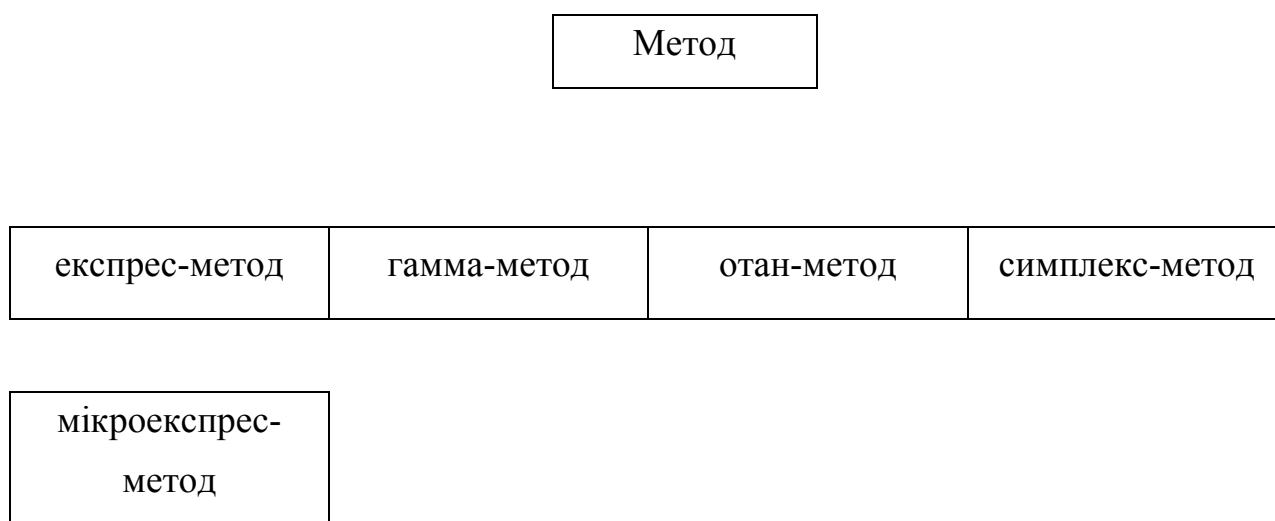
А. М. Павлова з цього приводу зазначає: «Семантичне відношення співгіпонімів – це відношення елементів одного класу; гіпоніми містять значеннєвий компонент (сему) гіпероніма і протиставляються один одному відповідними диференційними семами» [224: 114]. Наприклад, гіпоніми *брутто-баланс, екстерн-баланс, нетто-баланс* утворюють еквіполентні опозиції протиставленням розрізнявальних сем: *брутто-баланс* – ‘пробний баланс’; баланс, що його складено до розподілу прибутку [359: 64], *екстерн-баланс* – ‘зовнішній баланс’, *нетто-баланс* – ‘співвідношення сальдового та оборотного балансу’ [359: 619]. В еквіполентних опозиціях перебувають гіпоніми переважної більшості гіперо-гіпонімійних мікрогруп, напр: гіпоніми до гіпероніма *банк* – *банк-акцептант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банк- правонаступник, банк-ремітент, банк-відправник, банк-одержувач, банк-депозитарій, банк-партнер, банк-платник, банк-посередник, банк-трасант, банк-кредитор* та ін.; гіпоніми до гіпероніма *інженер* – *інженер-будівельник, інженер-випробувач, інженер-кораблебудівник, інженер-нафтовик, інженер-проектувальник, інженер-суднобудівник, інженер-резидент, інженер-інспектор*; гіпоніми до гіпероніма *фільтр* – *фільтр-відстійник, фільтр-компенсатор, фільтр-конденсатор, фільтр-настка, фільтр-помпа, фільтр-уловлювач, вакуум-фільтр, нутч-фільтр*; гіпоніми до гіпероніма *залізо* – *залізо-бромід, залізо-карбонат, залізо-нітрит, залізо-силікат, армко-залізо* та багато ін.

Привативна опозиція (*англ.* privative, *франц.* privatif, *нім.* Privativum) – ‘мовна опозиція, коли один член опозиції відрізняється від іншого наявністю або відсутністю розпізнавальної ознаки...’ [387: 560]. Гіпонімія, підкреслює М. П. Кочерган, «характеризується привативною опозицією: видові назви завжди є семантично багатшими від родових. Саме

тому на відміну від синонімії, яка допускає взаємну заміну, гіпонімія характеризується односторонньою заміною гіпоніма на гіперонім, але не навпаки» [148: 269]. Привативними М. С. Трубецької називав опозиції, «один член яких відзначається наявністю, а інший відсутністю ознаки, наприклад, *дзвінкий – недзвінкий, лабілізований – нелабілізований*. Член опозиції, який характеризується наявністю ознаки, називається «маркованим», а член опозиції, у якого немає ознаки, «немаркованим» [297: 82 – 83]. В. М. Немченко витлумачує гіпоніми як «слова, що означають предмети і явища дійсності, які перебувають у родо-видових відношеннях», ілюструючи їх такими прикладами: «слово *береза* означає видове поняття щодо слова *дерево*; *дерево* так само називає видове поняття щодо *рослини*. І навпаки, слово *рослина* означає родове поняття щодо слова *дерево*, назва якого є родовим поняттям щодо *берези*. Пор. також семантичні відношення між словами *колли – вівчарка – собака – тварина; озеро – водойма* і под.» [206: 321]. Привативні опозиції встановлюються між гіперонімом та кожним із гіпонімів родо-видової мікрогрупи за допомогою накладання, нашарування нових сем.

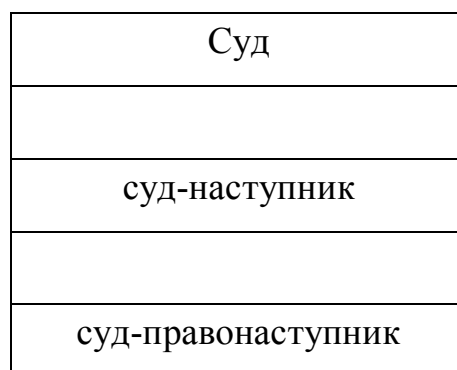
Досить часто у зв'язку з подальшим розвитком наукових знань і появою нових наукових понять, що потребує введення їх до наявної системи поняттєвої класифікації, а отже, й до відповідної термінологічної системи, гіпоніми можуть стати гіперонімами, створивши родо-видові групи на нижчому рівні узагальнення [321: 207]. Наприклад, гіперонім *лікар* має 68 гіпонімів: *лікар-алерголог, лікар-анестезіолог, лікар-бактеріолог, лікар-вірусолог, лікар-гастроентеролог* та ін. (повний список подано у підрозділі 2.1.3.). Водночас термін *лікар-гінеколог* є гіперонімом до гіпоніма *лікар-гінеколог-онколог*; термін *лікар-лаборант* є гіперонімом до гіпонімів *лікар-лаборант-генетик, лікар-лаборант-імунолог*; термін *лікар-стоматолог* установлює гіперо-гіпонімійні відношення з термінами-гіпонімами *лікар-стоматолог-ортодонт, лікар-стоматолог-ортопед, лікар-стоматолог-терапевт, лікар-стоматолог-хірург* тощо.

Кількарівневу ієрархічну структуру, яка ґрунтується на родо-видових відношеннях, також утворює гіперонім *метод* (спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [359: 602]), що має чотири гіпоніми: *гамма-метод*, *експрес-метод*, *отан-метод*, *симплекс-метод*; серед них – *експрес-метод* – є гіперонімом до гіпоніма нового рівня *мікроекспрес-метод*. Гіпоніміїну структуру гіпероніма *метод* зображено схематично (див.схему 2.4).

Схема 2.4. Гіпоніміїна структура гіпероніма *метод*

Усі члени гіпоніміїної структури гіпероніма *суд* (державний орган, який розглядає цивільні, кримінальні та деякі адміністративні справи; приміщення для судових засідань [359: 977]), а саме *суд-наступник* – *суд- правонаступник*, перебувають у привативній опозиції. Це відображено у схемі 2.5.

Схема 2.5. Гіпоніміїна структура гіпероніма *суд*

У гіперо-гіпонімійних мікрогрупах зрідка трапляються привативні опозиції між іменниками-юкстапозитами, оскільки найпродуктивнішими є еквіполентні опозиції термінів-гіпонімів.

2.1.4.2. Формально-семантичні і власне семантичні зв'язки в родо-видових мікрогрупах

Прийнято вважати, що гіперо-гіпонімійні відношення між термінами конкретних систем «виникають або внаслідок синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень» [226: 192]. У першому випадку «співгіпоніми мають стійкий експліцитний характер, вони ілюструють з'єднання попередньо розчленованих образів сприйняття в певні семантичні сутності, що відтворюють зміст видового поняття і тим самим формують семантику гіпоніма» [226: 192]. «Оскільки для найменування нового значення, тобто видового поняття, одного тільки родового терміна недостатньо, номінація відбувається завдяки актуалізації мовною одиницею її синтагматичних властивостей — з опорою на значення лексичного конкретизатора. Реалізація синтагмозначень відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями: «родовий термін» → «видовий термін». Нові конкретизатори вносять у сигніфікат сформованої складеної номінації, у якій актуалізовано родо-видові відношення між поняттями певної науки, нові дані про родові поняття» [148: 14]. Спільність гіпонімів однієї родо-видової мікрогрупи в цьому випадку виражається не тільки семантично – за допомогою інтегральних сем, а й спільними терміноелементами. Відношення, які при цьому встановлюються, називають *формально-семантичними*. Д. П. Шапран, яка вивчала цю категорію на основі термінів журналістики, зазначала: «Якщо розвиток гіпонімії відбувається формально-семантичним способом, гіпонімічні парадигми на рівні словотвору часто утворюють термінологічні словотвірні гнізда, що підтверджує системний взаємозв'язок плану вираження та плану змісту» [321: 208].

Формально-семантичні відношення – це основний тип вираження гіпонімів у гіперо-гіпонімійних мікрогрупах іменників-юкстапозитів, їхнім гіпонімічним опозиціям характерне «існування спільних елементів як у семах, так і в лексемах» [321: 208]. Цю думку можна проілюструвати такими родо-видовими мікрогрупами: **країна** → *країна-засновник, країна-виробник, країна-господар, країна-дебітор, країна-експортер, країна-імпортер, країна-кредитор* та ін. (усього 17 гіпонімів із формально-семантичним вираженням); **організація** → *організація-виконавець, організація-консультант, організація-засновник, організація-прикриття* (усього 5 гіпонімів, організованих на основі формально-семантичної опозиції); **літак** → *літак-винищувач, літак-заправник, літак-перехоплювач, літак-ретранслятор, літак-розвідник*; **апарат** → *блок-апарат, вакуум-апарат, гамма-апарат, лот-апарат, рентген-апарат, торкрет-апарат*; **аналіз** → *андрогін-аналіз, експрес-аналіз, контент-аналіз*; **коефіцієнт** → *брутто-коефіцієнт, бета-коефіцієнт, крос-коефіцієнт*; **синдром** → *демпінг-синдром, піриформіс-синдром, форпост-синдром*; **принц** → *принц-консорт, принц-регент* та багато інших.

Гіперо-гіпонімійні відношення, що утворені через актуалізацію парадигматичних значень і мають імпліцитний характер та лише семантичне вираження, кваліфікують як **власне семантичні**. Власне семантичним гіпонімійним опозиціям властива лише семантична близькість. Але для гіперо-гіпонімійних мікрогруп іменників-юкстапозитів вони не характерні.

2.1.4.3. Гіпонімійно сильні та слабкі компоненти-гіпероніми в родо-видових мікрогрупах

Залежно від особливостей складу і структури родо-видових мікрогруп іменників-юкстапозитів, урахуваючи лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники, що впливають на гіпонімійну активність слів, використовують поняття «гіпонімійно сильні та слабкі гіпероніми» – компоненти юкстапозитів. Ці терміни ввела до наукового обігу О. Є. Котцова. Дослідниця

застосувала їх до гіпонімів-дієслів російської мови, використовуючи прототипні характеристики [146: 20].

Здатність гіперонімів приєднувати гіпоніми в українській термінології є різною і залежить від семантики понять, які вони позначають. Найбільш продуктивні, гіпонімійно сильні компоненти-гіпероніми є **назвами осіб за професією**. Це гіпероніми:

лікар (68 гіпонімів): *лікар-алерголог, лікар-анестезіолог, лікар-бактеріолог, лікар-вірусолог, лікар-гастроентеролог, лікар-гематолог, лікар-генетик, лікар-геріатр, лікар-гінеколог, лікар-дезінфекціоніст, лікар-дерматовенеролог, лікар-дієтолог, лікар-ендокринолог, лікар-епідеміолог, лікар-імунолог, лікар-інфекціоніст, лікар-кардіолог, лікар-кардіоревматолог, лікар-комбістіолог, лікар-рентгенолог, лікар-рефлексотерапевт, лікар-санолог, лікар-сексопатолог* та ін. (повний перелік – у підпункті 2.1.3);

технік (36 гіпонімів): *технік-будівельник, технік-геодезист, технік-геолог, технік-геофізик, технік-гідролог, технік-гідрометрист, технік-гідротехнік, технік-доглядач, технік-дозиметрист, технік-еколог, технік-електрик, технік-енергетик, технік-землевпорядник, технік-картограф, технік-конструктор, технік-лісопатолог, технік-маркшейдер* та ін. (повний перелік – у підпункті 2.1.3);

інженер (29 гіпонімів): *інженер-будівельник, інженер-гідротехнік, інженер-диспетчер, інженер-дослідник, інженер-електрик, інженер-електронік, інженер-електрорадіонавігатор, інженер-енергетик, інженер-землевпорядник, інженер-інспектор, інженер-інструктор, інженер-конструктор, інженер-контролер, інженер-лаборант, інженер-лісопатолог, інженер-матеріалознавець, інженер-металург* та ін. (повний перелік – у підпункті 2.1.3);

апаратник (17 гіпонімів): *апаратник-гідрометалург, апаратник-дозувальник, апаратник-заварювальник, апаратник-індуліновар, апаратник-конденсаторник, апаратник-лаковар, апаратник-нейтралізаторник, апаратник-оліфовар, апаратник-підшарувальник, апаратник-поливальник,*

апаратник-сикативовар, апаратник-сірнильник, апаратник-сульфувальник, апаратник-сушильник та ін. (повний перелік – у підпункті 2.1.3).

Назви соціальних явищ, інститутів, установ містять такі гіпоніміюно сильні гіпероніми:

держава (27 гіпоніміів): *держава-боржник, держава-власник, держава-гарант, держава-господар, держава-депозитарій, держава-донор, держава-завойовник, держава-заявниця, держава-ініціатор, держава-мандатарій, держава-опікун, держава-поручитель, держава-протекторат, держава-сателіт, держава-учасник та ін.*;

банк (18 гіпоніміів): *банк-акцептант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банк- правонаступник, банк-ремітент, банк-відправник, банк-одержувач, банк-депозитарій, банк-партнер, банк-платник, банк-посередник, банк-трасант, банк-кредитор та ін.*;

країна (17 гіпоніміів): *країна-засновник, країна-виробник, країна-господар, країна-дебітор, країна-експортер, країна-імпортер, країна-конкурент, країна-кредитор, країна-окупант, країна- правонаступник та ін.*

Серед інших семантичних груп (**назви приладів, механізмів, установ, осіб за статусом, назви документів, хімічних речовин** тощо) виокремлено такі гіпоніміюно сильні компоненти-гіпероніми іменників-юкстапозитів:

машина – (14 гіпоніміів): *динамо-машина, зигзаг-машина, мюль-машина, трюк-машина, дуплекс-машина, компаунд-машина, рашель-машина, тандем-машина, шаржир-машина та ін.*;

компанія (13 гіпоніміів): *компанія-партнер, компанія-спадкоємець, компанія-відповідач, компанія-гарант, компанія-засновник, компанія-холдинг, стелс-компанія, траст-компанія, фактор-компанія та ін.*;

слюсар (13 гіпоніміів): *слюсар-випробувач, слюсар-дизеліст, слюсар-електрик, слюсар-електромонтажник, слюсар-інструментальник, слюсар-механік, слюсар-монтажник, слюсар-провідник, слюсар-ремонтник та ін.*;

жінка – (13 гіпонімів): *жінка-вбивця, жінка-відповідач, жінка-жертва, жінка-заступник, жінка-злочинець, жінка-охоронець, жінка-позивач, жінка-посол, жінка-президент* та ін.;

лист (12 гіпонімів): *лист-додаток, лист-доручення, лист-запевнення, лист-запит, лист-запрошення, лист-зобов'язання, лист-мандат, лист-нагадування, лист-повідомлення, лист-підтвердження, лист-відмова* та ін.;

натрій (12 гіпонімів): *натрій-ацетат, натрій-карбонат, натрій-лактат, натрій-нітрат, натрій-нітрид, натрій-оксалат, натрій-силікат, натрій-сульфіт, натрій-фосфід, натрій-хлорид, натрій-цитрат* та ін.;

літій (10 гіпонімів): *літій-арсенат, літій-ацетат, літій-бромід, літій-карбонат, літій-нітрид, літій-силікат, літій-сульфід, літій-флюорид, літій-фосфат, літій-цитрат* та ін.

Компоненти-гіпероніми, що мають низьку здатність вступати в гіпонімійні зв'язки, є гіпонімічно слабкими. До них належать гіпероніми з двома-чотирма гіпонімами, пор.: **срібло** → *срібло-борат, срібло-гідрид, срібло-нітрид, срібло-хромат*; **ракета** → *ракета-зонд, ракета-носій, ракета-перехоплювач*; **регістр** → *індекс-регістр, регістр-клямка* тощо.

Зрідка трапляється, що гіпонімійно сильний гіперонім має гіпоніми, які неможливо зарахувати до однієї родо-видової мікрогрупи. Для поділу понять, які перебувають у гіперо-гіпонімійних відношеннях, у мовознавстві використовують такі основні правила, рекомендовані Д.С. Лотте: 1) «підстава поділу (тобто ознака, за якою відбувається поділ обсягу поняття) повинна бути тією самою під час утворення будь-якого видового поняття; 2) обсяги видових понять повинні вичерпувати обсяг родового поняття» [108: 29]. Оскільки гіперонім – це поняття, «схарактеризоване з різних боків, конкретизоване за різними критеріями» [148: 85], то на основі одного гіпероніма сформовано кілька гіперо-гіпонімійних мікрогруп, відмінних своїми класифікаційними ознаками. Об'єднувальним чинником ряду гіпонімів слугує одна класифікаційна характеристика гіпероніма, інша класифікаційна характеристика того ж гіпероніма є підставою для об'єднання

інших гіпонімів. Наприклад, компонент *ефект* є гіперонімом у мікрогрупах, що належать до різних за семантикою груп:

– назв фізико-математичних явищ: *кластер-ефект, оже-ефект, пінч-ефект, скін-ефект, флікер-ефект, динамо-ефект* та ін. (усього 8 гіпонімів);

– назв показників, ознак: *прес-ефект, брутто-ефект*.

Компонент *клуб* є гіперонімом у таких мікрогрупах, що називають:

– угруповання людей за різними ознаками: *бізнес-клуб* тощо;

– організації: *жокей-клуб* та ін.

У термінознавстві така можливість утворення різних родо-видових мікрогруп з однаковим родовим компонентом «дає змогу подати розгорнуту семантичну структуру поняття, представити незафіксовані в дефініції видові значення» [254: 119].

Отже, до гіпоніміїно сильних зараховуємо компоненти-гіпероніми термінологічних іменників-юкстапозитів, що мають високу здатність приєднувати гіпоніми.

2.1.4.4. Правильні та неправильні гіперо-гіпонімні мікрогрупи

У системі термінологічних іменників-юкстапозитів зафіксовано різні моделі гіперо-гіпонімних мікрогруп – так звані «правильні» та «неправильні». Ці поняття ввели до наукового обігу автори посібника «Лингвистическая терминология в системе и развитии» Н. П. Романова та М. І. Черемсіна [252]. До «правильних» вони зарахували групи з двома гіпонімами, які утворені протиставленням за наявністю / відсутністю певної ознаки (*поперечка-виштовхувач – поперечка-виштовхувач*), а до «неправильних» – групи, у складі яких понад два гіпоніми.

Термінологічні іменники-юкстапозити утворюють переважно **неправильні** гіперо-гіпонімні мікрогрупи, бо вони налічують більше, ніж два гіпоніми. Наприклад, *фаза* → *альфа-фаза, бета-фаза, гамма-фаза, сигма-*

фаза; **випромінювання** → альфа-випромінювання, бета-випромінювання, гамма-випромінювання; **перетворення** → альфа-перетворення, бета-перетворення, синус-перетворення та багато інших.

Правильних гіперо-гіпонімних мікрогруп зафіксовано небагато. Іменники-юкстапозити, що входять до їхнього складу, означають:

1) пристрої, прилади, пор.: *поперечка-виштовхувач* і *поперечка-виштовхувач*; *аналізатор-передавач* і *аналізатор-приймач*, напр.: *Синхронізація аналізатора-передавача*, що знаходиться на початку тракту, й *аналізатора-приймача* на його кінці здійснюється пристроєм синхронізації, що генерує і детектує сигнал запуску певної форми [411: 154];

2) фінансово-економічні поняття, пор.: *брутто-вага* і *нетто-вага*;

3) поняття інформатики, пор.: *вектор-стовпець* і *вектор-рядок*, напр.: *Кожній вершині відповідає тестова матриця t_1 , яка подається у вигляді двох множин: множина векторів-стовпців... і множина векторів-рядків... [400, 1994, № 4: 21]; Цей показник фактично вказує на множину векторів-рядків матриці T , реалізація яких передбачає наступне вимірювання стану внутрішньої контрольної точки X_1 [400: 1994, № 4: 24].*

Отже, термінологічні іменники-юкстапозити з гіперо-гіпонімійними відношеннями об'єднані в гіперо-гіпонімні мікрогрупи за двома видами опозицій – привативною та еквіполентною, за допомогою формально-семантичних зв'язків, формують правильні та неправильні мікрогрупи, містять гіпонімійно сильні та слабкі компоненти-гіпероніми.

2.1.5. Позичії гіпероніма в структурі іменників-юкстапозитів

Залежно від позиції гіпероніма (компонента, що називає родове поняття) та словотвірного типу виокремлено дві групи термінологічних іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями між їхніми компонентами: 1) іменники-юкстапозити, побудовані за традиційним для української мови словотвірним типом та 2) іменники-юкстапозити, побудовані за запозиченим словотвірним типом.

До **першої групи** належать деривати, утворені за українським зразком, тобто компонент – гіперонім у їхньому складі є препозитивним щодо гіпоніма – видового компонента, напр.: *технік-агрометеоролог, технік-аеролог, технік-аерофотограметрист, технік-будівельник, технік-геодезист, технік-геолог, технік-геофізик, технік-гідроголог, технік-гідрограф; кесонник-апаратник, кесонник-електромонтажник, кесонник-прохідник, кесонник-слюсар; банк-акцептант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банк- правонаступник, банк-ремітент; залізо-бромід, залізо-карбонат, залізо-нітрит, залізо-силікат; помпа-дозатор, помпа-ежектор, помпа-форсунка; програма-диспетчер, програма-оригінал, програма-планувальник* тощо. Переважна більшість термінологічних іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними відношеннями побудовані за вказаним словотвірним типом.

З-поміж термінологічних іменників-юкстапозитів **другу групу** формують лексичні одиниці, структура яких не характерна для української мови. Їхній видовий компонент розташований у препозиції до родового, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу. Під впливом структури запозичень перший компонент таких юкстапозитів є незмінюваним, пор.: *альфа-випромінювання, бета-випромінювання, гамма-випромінювання, демпінг-синдром, піриформіс-синдром, форпост-синдром, кліренс-тест, контент-аналіз, дуплекс-автотипія, симплекс-метод, бруто-ефект, соло-вексель* та ін.

Складні утворення із запозиченими препозитивними компонентами дедалі активніше поповнюють склад української термінологічної лексики. Проте в українській літературній мові вони не всі набувають статусу складних слів, хоч за формальною структурою (дефісний правопис у мові-джерелі і в українській) подібні до юкстапозитних утворень, пор.: *софт-рок*, *спейс-рок*, *вест-коуст-джаз*, *лід-менеджер*, *прайм-тайм*, *біл-брокер*, *нюс-мейкер*, *берс-нот*, *плей-оф* тощо. Переважно вони позначають назви економічних, суспільно-політичних, спортивних та мистецьких понять. Ці лексичні одиниці треба розрізняти за чіткими критеріями від складних слів і давати правильну лінгвістичну кваліфікацію⁷.

Зафіксовано поодинокі випадки термінологічних іменників-юкстапозитів без закріпленої позиції гіпероніма, напр.: *холдинг-компанія* і *компанія-холдинг*, *банк-агент* і *агент-банк*, *магазин-салон* і *салон-магазин*, *підпрограма-процедура* і *процедура-підпрограма*, *антенник-щогловик* і *щогловик-антенник*, *жінка-адміністратор* і *адміністратор-жінка*, *вбивця-жінка* і *жінка-вбивця*, *злочинець-алкоголік* і *алкоголік-злочинець*, *рахунок-проформа* і *проформа-рахунок* тощо. Такі утворення без закріпленої позиції гіпероніма варто виокремлювати і визначати їх як свідчення перехідності суміжних явищ – словосполучення та складного слова, як свідчення синкретизму мовних одиниць, зараховуючи до складних слів (юкстапозитів). Залежно від позиції гіпероніма в таких іменниках змінюється головний компонент, відповідно й відтінки в значенні слова: *жінка-адміністратор* – жінка, що обіймає посаду адміністратора, *адміністратор-жінка* – адміністратор певної установи жіночої статі; *банк-агент* – фінансова установа – банк, що виступає агентом у фінансових операціях, *агент-банк* – агент, юридична особа (банк), який виконує функції надання кредиту покупцям.

Однією з особливостей термінологічних іменників-юкстапозитів є те, що гіпонімом у їхньому складі може бути поняття-епонім. Епонімом

⁷ Детальніше про проблему статусу запозичень із дефісним правописом та критерії їхнього розмежування описано в підрозділі 1.3.

дослідники кваліфікують назву, утворену від імені чи прізвища особи [189: 53; 88: 47]. Епонім у юкстапозитах може бути в препозиції, поєднуючись або з національним словом (гібридні терміни), наприклад, *ампер-виток*, *ампер-ваги*, *ват-година*, *вольт-лінія*, *мах-одиниця*, *оже-злива*, або з чужомовним словом, напр., *бозе-рідина*, *фермі-рідина*, *кюрі-еквівалент*, *оже-електрон*, *оже-ефект*, *оже-рекомбінація*, *оже-спектроскопія*, *фур'є-образ*.

У разі якщо епонім розташований у постпозиції, то перший терміноелемент епонімних іменників-юкстапозитів – іншомовного походження (наприклад, *електрон-вольт*, *кілограм-кельвін*). Іноді препозитивний щодо епоніма компонент ускладнений префіксоїдом (наприклад, *гігаелектрон-вольт*, *кілоелектрон-вольт*, *мегаелектрон-вольт* та ін.). Окрему групу формують юкстапозити з препозитивним епонімом, ускладненим префіксоїдом *мегават-година*, *мілікюрі-година*, *меганьютон-метр*, *міліампер-секунда*, *міліпаскаль-секунда*. Окрема модель – «епонімний компонент з абропрефіксом + епонімний компонент-комполит» (наприклад, *мілівольт-амперметр*).

2.2. Відношення подібності як семантична мотивація термінологічних іменників-юкстапозитів

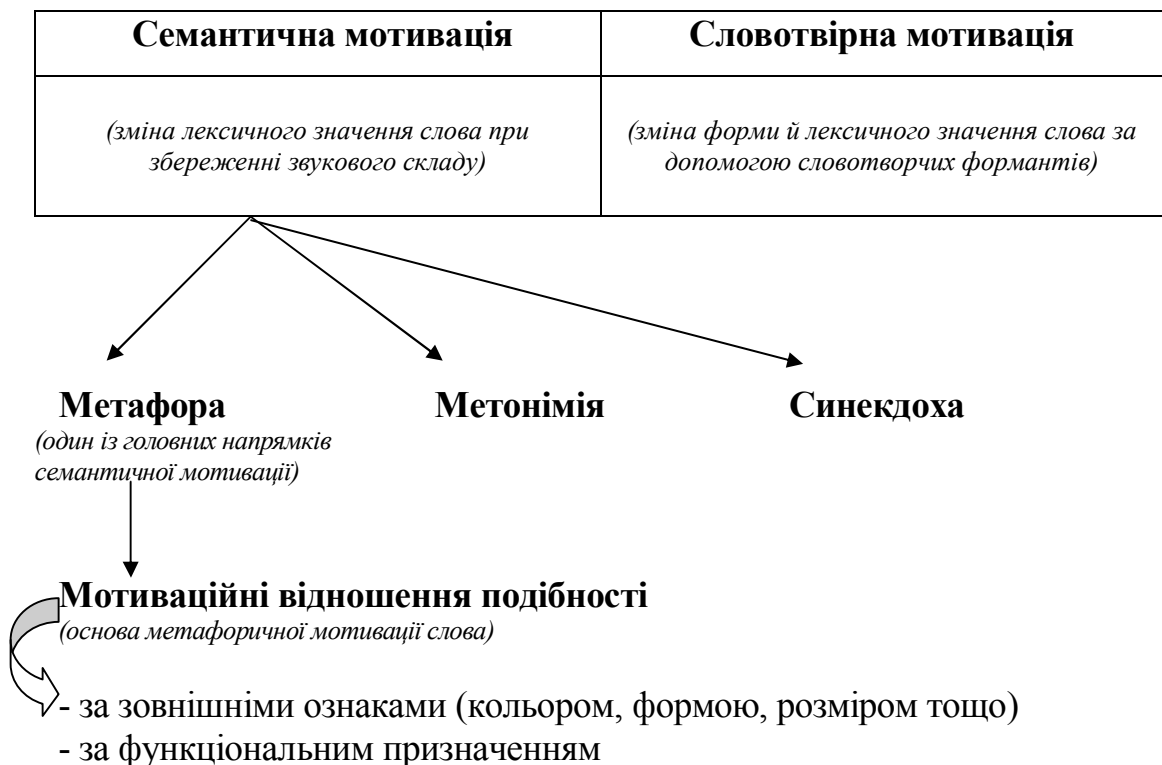
2.2.1. Теоретичні засади термінологічної номінації на основі відношень подібності

Мотиваційні відношення подібності є основою метафоричної мотивації слова. Метафору вважають одним із головних засобів розвитку лексики взагалі й, можливо, одним із головних напрямків семантичної мотивації зокрема [281: 23]. *Семантична мотивація* – коли слово вживається в переносному значенні – відрізняється від словотвірної. О. О. Тараненко так пояснює природу переносного значення: «Пряме значення є для слова первинним, із цим значенням слово вперше з'являється в мові, переносні – вторинними. Багатозначність слів можлива тому, що між предметами, явищами є багато спільного, одне явище певними своїми ознаками подібне до інших. Унаслідок цього одним і тим самим словом можуть називатися схожі між собою предмети, тобто певна назва (слово) з одного предмета може переноситися на інший. На цій підставі виділяються три основні типи переносного значення – метафора, метонімія, синекдоха» [292: 124].

Словотвірна мотивація – це відношення між двома однокорневими словами, семантика одного з яких встановлюється через значення іншого або збігається з ним у всіх своїх компонентах, крім граматичного значення частини мови [256: 133]. При словотвірній мотивації обидва слова мають один корінь, значення одного із слів або повністю входить до значення іншого (*перемогти* – *переможець* “той, хто переміг”), або тотожне з лексичним значенням іншого, але синтаксичні позиції цих слів різні в стилістичному плані [301: 7]. Мовець може сприймати слово як мотивоване в тому випадку, якщо йому відомі три семантичні компоненти: значення цього слова, значення мотивувального слова, семантичні ознаки, що ілюструють зв'язок між мотивувальним і мотивованим словами [302: 79]. Отже, для

словотвірної мотивації характерна зміна форми (структури) й семантики похідних одиниць за допомогою словотворчих формантів, а для *семантичної* – зміна лексичного значення лексеми при збереженні звукової структури твірного слова [295: 10].

Поруч із поняттям *семантична мотивація* використовують термін *семантичний словотвір*, значення якого звужують до метафоризації. Проте, як зазначає І. С. Олійник, «ця чисто логічна точка зору лише вказує на відношення видового й родового значень. Унаслідок семантичного словотвору виникає нова дериватема, з новими семантичними й граматичними ознаками. Семантичні процеси мають місце в кожному явищі словотвору, але семантичний спосіб, на відміну від них, ґрунтується лише на цій основі» [221: 33]. Таким чином, метафора, основою якої є відношення подібності зовнішніх чи внутрішніх ознак або функцій, належить до різновидів семантичної мотивації. Ієрархію взаємозв'язку понять «семантична мотивація» та «відношення подібності» можна подати у вигляді схеми (див. *схему 2.6*).

Схема 2.6. Ієрархія взаємозв'язку понять «семантична мотивація» та «відношення подібності» [245: 144].

Метафора – найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні [261: 326 – 327]. Тобто метафора – це перенесення значення за подібністю предметів чи явищ.

Дослідження метафори – одна з найбільш суперечливих проблем мовознавчої науки, оскільки, як зазначають науковці, значною є кількість розходжень у поглядах аж до твердження, що метафора є «постійним розсадником алогічного в мові – дозволяє порівнювати непорівнюване – елементи різної природи – конкретне і абстрактне, час і простір» [22: 367]. Тому потреба системного аналізу лексики, виявлення семантичних змін у ній – досить актуальна [318: 121].

До «метафороманії», як характеризує сучасний етап лінгвістичних досліджень наукової мови Н. З. Цісар [311: 54], явище метафори вивчали ще з часів античності. Зокрема, Ізократ вперше використав термін «метафора», застосувавши її як спеціальний риторичний прийом у творі «Еварог». Основи теоретичного вивчення метафори заклав Арістотель (у працях «Поетика» та «Риторика»). Було визначено джерело метафори – відношення подібності предметів, вказано на причини її виникнення – «під тиском убогості й злиденності словника» [314: 235].

Проте у зв'язку з дослідженням лише літературної, художньої метафори, її характеризували як поняття ірраціональне. Сплутування мовних та літературних метафор спричинене тим, що довгий час лінгвістика та літературознавство не розмежовувались, а належали до однієї наукової галузі – філології [311: 44]. Проте мовна та художня метафори відмінні: наслідком вторинної метафоричної номінації в художній літературі є літературний троп, а в мовній системі – лексична одиниця, слово (у термінології – термін). Підтвердженням відмінності цих явищ слугує ряд диференційних ознак, визначений сучасними дослідниками. Зокрема, Н. З. Цісар, вивчаючи метафору та метонімію, вказує такі критерії: 1) наявність чи відсутність автора; 2) рівень

суб'єктивності; 3) системність і безсистемність; 4) наявність та відсутність образності та ін. (див. *табл. 2.7*).

Таблиця 2.7.

Критерії розмежування мовних та художніх метафори й метонімії

[311: 44 – 45]

<i>художні</i>	<i>мовні (у т. ч. термінологічні)</i>
1. Наявність автора	1. Відсутність автора
2. Вжиті один раз	2. Багаторазове вживання
3. Суб'єктивність автора	3. Поєднання суб'єктивного з об'єктивним
4. Безсистемні	4. Системні
5. Образність	5. Відсутня або завуальована образність
6. Основна функція – естетична	6. Основна функція – номінативна
7. Залежність від контексту	7. Контекстуальна незалежність
8. Можливість розгортання в ліричний сюжет	8. Результат: мовна одиниця
9. Позакодовість	9. Кодифікація
10. Надреальність	10. Істинність
11. Можливість цитування	11. Неможливість цитування
12. Можливість перефразувати	12. Неможливість перефразувати
13. Відсутність історії	13. Наявність історії
14. Ідейність	14. Номенклатура

В українському мовознавстві М. Довгалецький у праці «Сад поетичний» вперше здійснив спробу аналізу *мовної* метафори, визначивши основну її функцію – найменування предметів та явищ навколишньої дійсності, які не мають власної назви [90]. Згодом у науці про мову з'явилася велика кількість розвідок про метафору, які де в чому були суперечливими, проте однозначно можна погодитися з висновками російського мовознавця В. Г. Гака про те, що метафора – «універсальне явище в мові. Її ніверсальність виявляється в просторі і в часі, у структурі мови і в функціонуванні. Вона властива для всіх мовам і всім епохам; вона охоплює різні аспекти мови і виявляється у всіх її функціональних різновидах» [54: 11].

На сучасному етапі визначають дві основні функції метафори: номінативно-пізнавальну для позначення понять, які ще не мають найменування (*морський котик, механізм ціноутворення, тверда валюта*), та номінативно-характеризувальну (естетико- або експресивно-стилістичну, зокрема оцінну, – при вторинній номінації: *він орел, вишневі губи*) [300: 352].

Метафоричні перенесення найменувань між поняттями предметності, ознаки, дії, стану, кількості та ін. можливі лише за тих умов, коли збігаються визначальні, суттєві ознаки того предмета чи явища, які для його найменування вже існують, і нового, у процесі розвитку суспільства пізнаного, відкритого або винайденого. Такі перенесення можливі за подібністю форми предметів, їх розміру, зовнішніх чи внутрішніх властивостей тощо [221: 33]. О. О. Тараненко кваліфікує метафору як «семантичний процес, за якого форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності останніх при відбитті у свідомості мовця» [291: 108].

Тобто відношення подібності є основою метафоричної мотивації слова у процесі формування понять. «Вроджене почуття аналогії, – зазначає Г. М. Склярєвська, – змушує людину відшукувати подібність між найвіддаленішими сутностями: не тільки між предметами, що сприймаються чуттєвою сферою людини, але й між конкретними предметами та абстрактними поняттями. Здатність метафори виражати постійну подібність однаково сприймається всіма членами мовного колективу» [271: 59-60]. Проте дослідники вказують і на те, що не завжди мотиваційною основою новоутвореного за відношеннями подібності слова можуть бути «загальні схеми, властиві словниковим визначенням двох слів. Тут ідеться швидше про загальні асоціації, які часто важко визначити, оскільки метафора зароджується на базі розмитих понять, якими оперує людське пізнання» [56: 484].

За *інтераційною теорією метафори*, засновниками якої вважають А. А. Річардса та М. Блека (60-ті роки ХХ століття), ввели поняття *наукової*

метафори і обстоювали її необхідність у науці. Положення вказаної теорії поділяють В. М. Телія [294], В. Г. Гак [54 – 56], Н. Д. Арутюнова [22].

Передумовою розвитку семантики терміна є певні лінгвальні чинники, серед яких: «1) належність терміна до лексико-семантичного складу мови (це є підґрунтям того, що він підпорядковується усім загальномовним законам, і семантичним також); 2) асиметричність знака і значення (непаралельність плану змісту й плану вираження знака спричинює деякі явища в мові, зокрема вільне варіювання семантичної структури мовної одиниці за умови її сталого формального вираження); 3) певна обмеженість словникового матеріалу, що є властивим кожній мові» [251: 101].

Автори посібника «Українська термінознавство» послуговуються терміном *вторинна лексична номінація* (з різновидами – метафорою та метонімією) для характеристики семантичних відношень у термінології. Вони визначають вторинну номінацію як «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування» [226: 161]. Використання вторинної номінації в термінології пояснюють тим, що понять науки значно більше, ніж слів для їх номінації, а процес метафоризації – «не просто розвиток переносних значень, оснований на подібності предметів, це формування абстрактних понять» [226: 161]. У цій же праці визначено підстави для метафоричного переносу, серед яких основними є наступні:

1) **подібність зовнішнього вигляду об'єкта номінації** (пор. *човник* – зменшено до *човен* – «невеличке, найчастіше веслове судно» і «тримач для пластин, що використовуються у дифузійних печах»; «деталь швейної машини, ткацького верстата» (зовнішня схожість – контур човна);

2) **функціональна подібність** (пор. *місток* – зменшене до *міст* – «споруда для переходу або переїзду через річку, автомагістраль»; «частина шасі автомашини, трактора» (схожість – функція з'єднання);

3) **функціональна та зовнішня схожість** (пор. *жила* – «судина, по якій тече кров у тілі людини чи тварини» і «провід кабелю»; підстава для

перносу – переносити що-небудь (функціональна схожість) і вигляд трубки (зовнішня подібність) [226: 161 – 162].

Часто дослідники, які заперечують метафоричну мотивацію в термінології, вказують на виникнення таким чином образності, експресивного забарвлення терміна, що суперечить традиційному трактуванню терміна як одиниці експресивно нейтральної. Проте така образність не сприймається у зв'язку з досить тривалим вживанням слова в контексті наукової термінології. «Експресивність характерна для термінів лише на початкових етапах існування в певній терміносистемі. Із часом, коли термін стає широковживаним, його метафорична ... яскравість втрачається, образність пригасає, оскільки на перший план висувається логічна схема або взаємозв'язок певних наукових побудов» [226: 163].

В. А. Татарінов зауважує, що метафоризація, яка супроводжує структурне формування терміна, не призводить до його полісемантизації в загальнономовному плані [293: 214]. Головною функцією термінів, які були утворені метафорично, на думку В. А. Татарінова, є функція називання нових предметів, процесів, явищ, тобто *номінативна функція*. У зв'язку з прозорістю семантичної мотивації, терміни, що були утворені метафорично, опосередковано через мотиваційну семантичну ознаку допомагають пізнати нове явище, тобто такі терміни виконують *когнітивну (гносеологічну) функцію*. Деякі терміни, особливо авторські, виконують *дистинктивно-емотивну функцію*. З цією функцією тісно пов'язана *дефінітивна функція*. Крім того, В. А. Татарінов виділяє *систематизуючу функцію* термінів, які були утворені через метафоризацію [293: 215 – 216]. Таким чином, метафорично утворені терміни і терміни, утворені іншими способами, виконують ряд однакових функцій. Дослідник констатує, що метафоризація є досить продуктивним способом термінотворення і часто використовується тоді, коли фахівцям якої-небудь галузі потрібно назвати якесь нове явище чи предмет до того, як підбереться кращий, більш вдалий термін для позначення цього явища чи предмета [293: 216].

Л. М. Алексєєва у праці «Термін і метафора» трактує явище термінологічної метафори ширше – як універсальний семантичний процес переосмислення змістового плану терміна. Авторка визначає процес термінотворення різновидом, складовою частиною метафоризації [16].

Автори монографії «Общая терминология. Вопросы теории» (А. В. Суперанська та інші), характеризуючи значення метафори для термінології, зауважують: «Метафора допомагає зрозуміти й пояснити різні факти початково не очевидні, створюючи асоціації за формою, кольором, фактурою, розміром і т.д.» [286: 93 – 94].

У сучасній науці до розгляду метафори застосовують три основні аспекти:

- 1) філософський (гносеологічний, когнітивний) – метафора як основа мисленневих операцій людини, спосіб пізнання світу;
- 2) лінгвістичний – як процес розвитку мовної системи;
- 3) літературознавчий – як художній троп [311: 59].

Наукову метафору (метафоричну мотивацію в термінології) аналізують у лінгвістичному аспекті. За дослідженням Н. З. Цісар, функції наукової метафори є різними, а саме:

- *номінативна* – метафора служить для творення назв нових реалій;
- *пізнавальна* – спосіб пізнання світу;
- *когнітивна* – метафора є центром мислення людини;
- *описова* – наукова метафора не лише позначає нове поняття, але й описує його за посередництвом внутрішньої форми, тобто виділяє найхарактерніші ознаки;
- *прагматична* – відображає зміни, які відбулись в науці, або взаємодію між різними галузями знань та звичним життям;
- *креаційна* – відкриває та структурує наукове мислення;
- *сенсотвірна* – відкриває нові значення та смисли;
- *конструктивна* – за допомогою метафори відбувається творення нових наукових понять, які реалізуються у мовній формі – термінах;

- *орієнтаційна* – дає змогу апелювати до попередніх знань людини та з'ясовувати їх рівень;
- *дидактична* – виявляється в діалозі між спеціалістом та неспеціалістом;
- *естетична* – метафора – це мовна гра, ознака вишуканості мови [311: 61].

Отже, відношення подібності зовнішніх чи внутрішніх ознак або функцій є основою метафори і належить до різновидів семантичної мотивації новоутворених лексичних одиниць. Наукова метафора має важливе значення для термінології: за її допомогою ми розуміємо і сприймаємо один тип об'єктів у термінах-назвах об'єктів другого типу – унаслідок установалення мотиваційних відношень подібності.

2.2.2. Семантична структура термінологічних іменників-юкстапозитів із відношеннями подібності між компонентами

Значна частина термінологічних іменників-юкстапозитів – це лексичні одиниці, компоненти яких характеризуються відношеннями подібності за зовнішніми ознаками чи функціями. Значення одного з компонентів – залежного, означального (мотивувального) – демонструє переосмислення первинного значення слова, перенесення назви предмета (ознаки, властивості, функції) з одного на інший, яким у структурі іменника-юкстапозита є головний, означуваний (мотивувальний) компонент.

Терміни, як і загальноживані лексичні одиниці, мають семантичну структуру, яка виражається в поєднанні змісту (власне значення) і внутрішньої форми (смысл, мотивованість, тобто спосіб, яким репрезентується значення) [163: 165]. У мовознавстві план змісту досліджують за допомогою компонентного аналізу, методика якого «полягає в послідовному розкладенні значення на найдрібніші, семантично неподільні одиниці смислу – семи» [194: 21]. На думку Т. В. Михайлової, застосування саме компонентного аналізу має важливе значення для встановлення семантичної структури термінологічних одиниць (в автора – науково-технічної термінології), а також з'ясування сутності наявних семантичних відношень у термінології [194: 21–22]. Для виділення мінімальних значенневих елементів у плані змісту термінологічних іменників-юкстапозитів використано їхні дефініції у словниках.

Семантичні відношення подібності устанавлюються між семемами компонентів іменників-юкстапозитів, що виявляється в їхній семантичній мотивації. Для з'ясування мотивації термінологічного іменника-юкстапозита необхідно виявити три семантичні компоненти:

- значення мотивувального, залежного компонента;

- семантичні ознаки (спільні семи), що ілюструють зв'язок між мотивувальним, залежним і мотивованим, головним компонентами;
- значення новоутвореного юкстапозита.

Використання компонентного аналізу для виокремлення спільної семи (або сем) у семантичній структурі термінологічних іменників-юкстапозитів демонструють такі приклади:

Фільтр-пастка: 1. *Фільтр* – пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок [384, Т. 10: 596]; 2. *Пастка* – пристрій для ловіння звірів, птахів, рідше – риби [384, Т. 6: 91]; 3. *Спільна сема* – «пристрій для виокремлення, відмежування чогось» – ілюструє подібність функції мотивувального, що стоїть у постпозиції, та головного компонентів. Утворене нове поняття можна подати описовою конструкцією «пристрій очищення речовини, що діє як пастка, подібний функціонально до пастки», відповідно до значення новоутвореного за законом мовної економії термінологічного іменника-юкстапозита *фільтр-пастка*.

Куля-болід: 1. *Куля* – геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра, предмет, що має таку форму [384, Т. 4: 392]; 2. *Болід* – великий яскравий метеор [384, Т. 1: 214]; 3. *Спільна сема* – «предмет, явище округлої форми» – виражає зовнішню подібність за формою компонентів і є підставою для номінації нового явища. Напр.: *Незадовго до цього на великій території – від берегів Єнісею на заході до Вітиму на сході, протяжністю близько 1500 км, – спостерігалася сліпуча вогняна куля-болід з довгим пиловим хвостом* [412: 207].

Блок-схема: 1. *Блок* – утворення, поєднане певним чином; частина чогось; механізм для блокування. 2. *Схема* – розташування частин, елементів у певній послідовності, взаємозв'язку. 3. *Блок-схема* – схема, елементи якої розміщені у вигляді блоків. *Спільні семи* – «поєднання», «взаємозв'язок» – характеризують відношення зовнішньої подібності (частково

функціональної) мотивувального компонента *блок* до нового номінованого поняття «схема, схожа за розміщенням до блокового» – *блок-схема*.

Семантичну структуру термінологічних іменників-юкстапозитів, утворених на основі подібності схематично можна зобразити так (див.схему 2.8):

Схема 2.8. Семантичну структуру термінологічних іменників-юкстапозитів, утворених на основі подібності.

За характером лексичних категорій компонентів юкстапозита, утвореного на основі відношень подібності, можна виокремити дві моделі іменників-юкстапозитів:

- 1) поєднання компонента, що є загальноживаним поняттям, із компонентом – термінологічним поняттям:

$$\mathbf{T + Z, Z + T}^8;$$

- 2) поєднання двох термінологічних понять:

$$\mathbf{T + T.}$$

⁸ Де літерою **T** позначено компонент, що виражає термінологічне поняття, а літерою **Z** – компонент, що є виразником загальноживаного поняття.

Найпродуктивнішою серед термінологічних іменників-юкстапозитів є перша модель, яка реалізується у двох схемах – **Т + З**, **З + Т**, залежно від позиції головного – компонента-терміна; означальним, залежним зафіксовано компонент – виразник загальноживаного поняття, напр.: *бич-хлопавка*, *об'єкт-подія*, *образ-ідол*, *образ-символ*, *балон-поплавець*, *комп'ютер-блокнот* та ін.

Менш численною є група юкстапозитів, побудованих за другою моделлю – **Т + Т**. Така модель виражає подібність двох компонентів – термінологічних понять, напр.: *присяга-гарантія*, *блок-схема*, *державадонор*, *павук-вовк* та ін.

Серед компонентів – загальноживаних понять зафіксовано такі, що мають виразники емоційно-експресивного забарвлення, напр., *павук-косарик*, *шестірня-паразитка*, *бич-хлопавка*, *зоря-велепень*. У зв'язку з функціонуванням у термінології одиниць, що виражають емоційне ставлення до висловленого, виникла дискусійна лінгвістична проблема про можливість, нормативність емоційно-експресивного забарвлення терміна. Особливо актуальною ця проблема є для підтвердження статусу термінологічних іменників-юкстапозитів, утворених на основі метафоричного перенесення змісту компонента – загальноживаного слова на інший компонент. Такі юкстапозити є свідченням хиткої, умовної межі між терміном та загальноживаним словом. Адже відомо, що «між загальноживаною та спеціальною лексикою відбувається постійне взаємопроникнення на рівні обміну мовними знаками (термін – загальноживане слово і навпаки), використання спільних словотвірних моделей тощо» [265: 218]. Мовознавці кваліфікують явища емоційного навантаження слів (на прикладі суфіксів зі зменшувальним чи збільшувальним значенням) як засоби вираження оцінки з одночасною передачею лексичного значення через призму суб'єктивного сприйняття їх мовцем [26: 91]. Крім того, із закріпленням певного поняття в термінологічному вжитку його метафорична яскравість втрачається,

поступаючись логічній схемі, логічному взаємозв'язку певних наукових структур.

Отже, головною функцією термінологічних іменників-юкстапозитів, утворених на основі метафоричної мотивації подібності, є функція називання нових предметів, явищ, властивостей тобто *номінативна функція*. У зв'язку з прозорістю семантичної мотивації мотивувальний компонент, який найчастіше у постпозиції до мотивованого, головного, опосередковано через мотиваційну спільну сему допомагає пізнати нове явище, зрозуміти певним чином значення іменника-юкстапозита. Тобто можна констатувати, що такі термінологічні іменники-юкстапозити виконують і *гносеологічну (когнітивну) функцію*.

2.2.3. Типові вияви відношень подібності між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів

Термінологічні іменники-юкстапозити з відношеннями подібності між їхніми компонентами формують групу з близько 100 лексичних одиниць. Серед типів метафоричних перенесень⁹ на основі відношень подібності у мотиваційній структурі термінологічних іменників-юкстапозитів розрізняємо такі:

- 1) метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності;
- 2) метафоричне перенесення на основі функціональної подібності;
- 3) метафоричне перенесення на основі функціональної та зовнішньої подібності.

2.2.3.1. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі зовнішньої подібності

Метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності характерне для 52 термінологічних іменників-юкстапозитів із відношеннями подібності між їхніми компонентами (52 % від загальної кількості іменників-юкстапозитів із семантичними відношеннями подібності). Метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності полягає в тому, що мотивувальний, підрядний компонент юкстапозита виражає зовнішню подібність до нового означуваного предмета чи явища. Наприклад, компоненти іменника-юкстапозита *риба-метелик* позначають такі поняття: *риба* – водяна хребетна тварина з непостійною температурою тіла, яка дихає жабрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою [387, Т. 8: 526]; *метелик* – комаха ряду метеликів [387, Т. 4: 687]. На основі відношень зовнішньої подібності утворено новий термін – *риба-метелик* із новим

⁹ На противагу узвичаєному в термінології поняттю «перенос» у своєму дослідженні вживаємо термін «метафоричне перенесення», оскільки слово «перенос» не є українським, суперечить нормам української літературної мови.

значенням: вид прісноводних риб, великі грудні плавці яких схожі на крила, єдиний представник родини Pantodontidae класу Променеперих.

Компоненти астрономічних понять-антонімів *зірка-карлик* (варіант *зоря-карлик*) і *зірка-велетель* (варіант *зоря-велетень*) утворюють юкстапозити на основі мотиваційних відношень подібності між їхніми значеннями. Пор.: *зірка* – самосвітне небесне тіло, що є скупченням розжарених газів [387, Т. 3: 576]; *карлик* – неприродно мала на зріст людина [387, Т. 4: 107]; *велетень* – величезного зросту і сили людина в народних повір'ях і легендах, предмет або істота, що своїми розмірами значно переважає інші подібні предмети, істоти [387, Т. 1: 318]. Таким чином мотивувальні, підрядні компоненти *карлик* і *велетень* виражають зовнішню подібність за формою до нових означуваних явищ і утворюють нові терміни: *зоря-карлик* – зоря невисокої світності, тьмяніша від Сонця; *зоря-велетень* – зоря високої світності, яскравіша від Сонця.

Термінологічні іменники-юкстапозити сформовані на основі таких виявів зовнішньої подібності (зображено схематично: **А** – головний компонент, мотивований, **Б** – підрядний, мотивувальний компонент, → – позначає подібність, подібний до...):

– **А** → **Б** за *формою*, напр.: *корал-мозковик* (корал зі звивистими рядами), *павук-хрестовик* (павук із забраженням на тілі, схожим на зображення хреста), *льон-довгунець*¹⁰ (сорт льону з довгою продуктивною частиною стебла), *льон-кучерявець* (сорт льону з розгалуженим стеблом і великою кількістю коробочок), *вулик-бочка* (спеціально зроблена дерев'яна скринька для тримання бджіл у формі бочки – великої дерев'яної або металевієї циліндричної посудини, опуклої посередині, з двома плоскими днищами), *вулик-ступа* (вулик у формі ступи), *куля-болід* (великий вогненно-яскравий метеор, що має вигляд вогненної кулі), *зразок-призма* (зразок

¹⁰ Утворення на зразок *льон-довгунець*, *льон-кучерявець* зараховуємо до іменників-юкстапозитів, оскільки мотивувальні компоненти *довгунець*, *кучерявець* вважаємо авторськими новотворами, які уточнюють лексичне значення мотивованих компонентів: *довгунець* вказує на продовгувату форму стебла цього сорту льону, *кучерявець* – розгалужену, «кучеряву» форму. Обидва ці компоненти, хоч і не мають бібліографічного закріплення та не вживаються як окремі слова, проте мають лексичне значення і є похідними, утвореними власне українськими словотворчими засобами.

матеріалу, схожий за формою на геометричну фігуру – призму), *меню-каскад* (розміщення вікон меню на екрані дисплея каскадом, перекривання вікон таким чином, що їхні заголовки доступні для сприймання і подання команд за допомогою «миші»), *вапняк-черепашник* (різновид гірської породи – вапняка, назва черепашника відображає його структуру: він складається переважно з раковин молюсків та інших морських організмів) та ін., напр: *Дослідження корозійної стійкості здійснювали на зразках-призмах розміром 1*1*6 см із литого дрібнозернистого бетону* [400, 1999, № 3: 14]; *Як карбонатну компоненту використовували відходи каменерізання вапняка-черепашника кар'єрів Вінницької області (родовище Джуринське-1) фракцій 0 – 20 мм такого хімічного складу <...>* [400, 1999, № 4: 25]; *Корали-мозковики мешкають у Тихому океані, ззовні їхні звивисті ряди нагадують мозок людини* [420: 51]; *У повутинних бородавках павуків-хрестовиків міститься до 600 павутинних залоз, що виробляють павутину різного призначення* [420: 10];

– *A → B за розміром*, напр.: *зірка-карлик* (зірка з невисокою світністю), *зірка-велетель* (зірка з високою світністю), *зірка-надвелетень* (зірка з надвисокою світністю), *диск-гігант* (грамплатівка розміром 12 дюймів, «гігант» порівняно з вініловими грамплатівками розміром 10 та мінйонами розміром 7 дюймів) та ін., напр.: *Сонце – центральне тіло Сонячної системи, розпечена плазмова куля, типова зірка-карлик спектрального класу G2; маса $M_C \sim 2 \cdot 10^{30}$ кг, радіус $R_C = 696$ т. км, середня густина $1,416 \cdot 10^3$ кг/м³, світність $L_C = 3,86 \cdot 10^{23}$ квт, ефективна температура поверхні (фотосфери) близько 6000 K* [422]; *A «звичайні», подібні до Сонця, зірки-карлики мають середню густина речовини в межах від 0,1 до 10 г / см³* [424: 24];

– *A → B за кольором*, напр.: *засць-біляк* (тварина із білим забарвленням хутра), *засць-русак* (тварина із сірим забарвленням хутра), *сталь-сріблянка* (вид сплаву, шліфувана сталь із характерною чистою, гладкою і світлою поверхнею сріблястого відтінку), *метелик-*

*перламутрівка*¹¹ (метелик із перламутровим відтінком крил і черевця), *метелик-адмірал* (метелик із поперечними яскраво-червоними смугами на крилах, схожими на стрічки і лампаси в адміралів) та ін., напр.: *Отримане значення коефіцієнта кореляції свідчить, що за умов збільшення кількості внесених пестицидів відповідно зменшується кількість зайця-русака, і цей зворотній зв'язок є статистично значим ($r = -0,797, p \leq 0,05$) [399: 294].*

Серед іменників-юкстапозитів із мотиваційними відношеннями зовнішньої подібності найбільш продуктивною лексико-семантичною групою є **назви тварин**. Їхню мотиваційну структуру репрезентовано в таких іменниках-юкстапозитах: *метелик-парусник* (різновид великих метеликів, розмах його крил сягає 23 см, утворено на основі подібності форми і розміру), *навук-свідлянка* (див. подібність за кольором), *навук-хрестовик* (див. подібність за формою), *жук-вусач* (назва відображає особливості антен жука: за формою, довжиною вони схожі на вуса), *вусач-товстун* (подібність за формою тільця), *вусач-великозуб* (подібність за великим розміром антен жука, належить до найбільших комах на землі – до 170 мм у довжину), *жук-олень* (подібність антен за формою та розміром: є найбільшим із твердокрилих фауни України, досягаючи разом із «рогами» 7,5 см завдовжки), *жук-носоріг* (назва пов'язана із зовнішньою подібністю: у самця цього виду жуків більшу частину голови займає ріг), *їжак-риба* (інша назва – *риба-куля*; зовнішня подібність установлена у зв'язку зі здатністю риби під час небезпеки змінювати форму тіла, утворюючи кулю, вкриту гострими шипами), *меч-риба* (мотивувальний компонент у змінній позиції, варіант – *риба-меч*; назва спричинена подібністю форми її верхньої щелепи – видовжена й сплющена, як меч, займає до третини довжини тіла риби), *молот-риба* (мотивувальний компонент не має фіксованої позиції, варіант – *риба-молот*, *акула-молот*; тварини цієї родини відрізняються своєрідною

---

¹¹ Деривати на зразок *засць-біляк*, *засць-русак*, *сталь-сріблянка*, *метелик-перламутрівка* зараховуємо до іменників-юкстапозитів за зразком до поданих вище іменників *льон-довгунець*, *льон-кучерявець*, оскільки мотивувальні компоненти *біляк*, *русак*, *сріблянка*, *перламутрівка* вважаємо авторськими новотворами, які уточнюють лексичне значення мотивованих компонентів, указуючи на їхній колір.

формою голови – вона сплющена зверху вниз, із боків два вирости, на зовнішніх краях яких розташовані очі й ніздрі; така будова у відповідній проекції схожа на молот або кувалду), *пила-риба* (мотиваційні відношення подібності назви пов'язані з формою голови і розташуванням зубів тварини: це велика хижа риба підряду скатів із відростками, схожими на зуби пили), *ремінь-риба* (назва репрезентує подібність за формою: це риба з довгим стрічкоподібним тілом), *заєць-біляк*, *заєць-русак* (див. подібність за кольором) та ін.

У складі термінологічних іменників-юкстапозитів, побудованих на основі метафоричного перенесення значень компонентів за зовнішньою подібністю, переважна кількість дериватів – із характерним для української мови препозитивним головним компонентом (наприклад, *льон-довгунець*, *метелик-парусник*, *заєць-русак*, *жук-олень*, *павук-косарик*, *диск-гігант*). Значно меншу групу формують іменники-юкстапозити з постпозитивним головним компонентом (наприклад, *їжак-риба*, *меч-риба*, *молот-риба*, *пила-риба*, *ремінь-риба*, хоча в усному мовленні мовці вживають ці лексичні одиниці без фіксованого в постпозиції мотивувального компонента *риба*, тобто паралельно використовуючи *меч-риба* і *риба-меч*).

2.2.3.2. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі функціональної подібності

Метафоричне перенесення на основі функціональної подібності характерне для 41 термінологічного іменника-юкстапозита з відношеннями подібності між компонентами (41 % від загальної кількості іменників-юкстапозитів із семантичними відношеннями подібності).

Метафоричне перенесення на основі функціональної подібності полягає в тому, що залежний, мотивувальний компонент юкстапозита виражає функціональну подібність до нової номінованої реалії. Наприклад, за допомогою компонентного аналізу юкстапозит *танк-амфібія* можна умовно поділити на складники: головний – *танк* (бойова броньована всюдихідна машина на гусеницях, озброєна гарматою та кулеметами, встановленими на башті, що обертається [384, Т. 10: 33] і підрядний *амфібія* (земноводна тварина, личинка якої дихає зябрами, а дозріла особина – легенями; земноводна рослина, яка може жити і у воді, і на суші [384, Т. 1: 40]). Унаслідок установа мотиваційних відношень подібності функцій складника *амфібія* (можливість перебувати і діяти на суші й у воді) до нового номінованого поняття «танк, подібний до амфібії» утворено новий термін – *танк-амфібія*, тобто бойова броньована машина, здатна самостійно долати водні перешкоди, утримуватися на поверхні води, здійснювати бойові дії на суші й у воді.

Головний, мотивований компонент іменника-юкстапозита *телескоп-гід* *телескоп* позначає оптичний прилад для спостереження за небесними тілами [384, Т. 10: 63]; мотивувальний компонент *гід* має значення особи, провідника-професіонала, який супроводить туристів і знайомить їх із визначними пам'ятками місцевості [384, Т. 2: 64]. Властивість телескопа бути пристроєм для спостереження за небесними тілами, «супроводжувати» спостерігача як провідник була підставою для номінації нового поняття –

телескоп-гід, напр.: *Телескоп-гід* для спостереження небесних об'єктів містить оптичні деталі, розташовані в металевому циліндрі [419].

У групі термінологічних іменників-юкстапозитів, об'єднаних відношеннями функціональної подібності, виокремлено такі лексико-семантичні підгрупи:

1. Назви приладів, пристроїв, механізмів, їхніх деталей: *фільтр-пастка*, *балон-поплавець*, *верстат-хиталка*, *сляб-вливанець*, *драбина-штурмівка*, *драбина-приступка*, *вагон-термос*, *вагон-льодовня*, *літак-амфібія*, *літак-безхвістка* та ін. Усі юкстапозити цієї групи утворені за моделлю «Т + З», де головним, означуваним препозитивним компонентом є термін (Т), а мотивувальним, залежним – загальноживане поняття (З). Використання компонентного аналізу для виокремлення спільної семи (або сем) у їхній семантичній структурі вможливорює визначення відношень функціональної подібності між компонентами, напр.:

фільтр-пастка: підставою для номінації є здатність фільтра виконувати функцію вловлювача (пастки), відокремлювати; відмежовувати;

балон-поплавець: здатність триматися на поверхні певної рідини, не тонути, не опускаючись на дно – як поплавець;

вагон-термос: здатність зберігати певну температуру;

верстат-хиталка: властивість виконувати коливальні рухи;

літак-амфібія: здатність виконувати функції, працювати у двох середовищах – і на воді, й у повітрі – як амфібія тощо, напр.: *Конструктивно система очищення оргпротікань і продувальної води першого контуру СВО-2 містить два абсолютно однакові ланцюжки (нитки), що складаються з двох паралельно ввімкнених катіонітних фільтрів, послідовно ввімкненого аніонітного фільтра і фільтра-пастки зернистих матеріалів* [425]; *Сьогодні при створенні нових літаків-амфібій постає завдання забезпечення міцності, надійності і великих ресурсів авіаційних двигунів у найкоротші терміни і з мінімальними витратами* [393: 34].

2. Назви тварин: *павук-птахоїд, павук-бокохід, павук-вовк, павук-стрибун, павук-нірник; жук-гнойовик, жук-стрибун, краб-плавунець, краб-скрипаль, рак-самітник, снот-полоскун, метелик-листоквертка, метелик-капустянка, метелик-коконопряд* та ін. Ця група яскраво демонструє потужні можливості української мови послуговуватися власними виражальними засобами у термінотворенні. Юкстапозити цієї групи побудовані за моделлю «Т + З» із постпозицією мотивувального компонента. За допомогою компонентного аналізу виокремлено спільні семи між значеннями мотивувального (залежного) компонента і новоутвореного на основі відношень функціональної подібності поняття, пор.:

метелик-капустянка: номінація спричинена властивістю цього виду метеликів відкладати жовтуваті яйця на нижній поверхні листків капусти – виконання функції в певному визначеному місці;

метелик-коконопряд: властивість відкладати сірі яйця щільним кільцем навколо тонких гілок плодкових дерев – «прясти кокони»; виконання функції певним чином;

жук-гнойовик: визначальним для номінації є спосіб життя цих тварин, вони харчуються екскрементами і органічними речовинами, що розкладаються; підстава – виконання дій, спрямованої на певний об'єкт;

жук-стрибун, павук-стрибун: властивість полювати і рухатися стрибаючи – виконання дії певним чином;

краб-скрипаль: властивість за допомогою значно більшої однієї правої клешні видавати залякувальні або принаджувальні звуки під час руху – виконання функції схоже, як позначуваного залежним компонентом об'єктом;

павук-бокохід: здатність павуків цієї родини пересуватися боком – виконання функції, дії певним способом;

павук-птахоїд: властивість споживати в їжу птахів, представники цієї родини павуків живляться птахами – виконання функції щодо певного об'єкта;

павук-вовк: властивість тривалий час пересуватися в пошуках наживи (як вовк), влаштовуючи засідки, не плетучи павутину – виконання функції схоже, як позначуваного залежним компонентом об'єктом тощо, напр.: **Павуки-птахоїди, павуки-вовки, павуки-стрибуни, водяний павук-сріблянка** під час полювання не використовують павутину, але деякі нею замотують схоплену здобич [420: 9]; **Павуки-нірники** сітку не плетуть, а підстерігають здобич у норах, заснованих павутиною [420: 9]; На сьогодні відомо близько 600 видів **павуків-птахоїдів** [420: 11]; У віночках квітів можна побачити павуків, зовні схожих на крабів, – це **павуки-бокоходи** [420: 10]; Їхніми жертвами можуть бути бджоли, оси, джемелі, **жуки-стрибуни** та бабки [420: 17]; Виокремлює з-поміж інших родичів **раків-самітників** те, що черевце вони не підгинають, а ховають у порожні мушлі [420: 45]; Ваблячий краб, або **краб-скрипаль**, населяє прибережну смугу тропічних морів, де у твані мангрових боліт викопує собі нірку [420: 45]; Представник родини **павуків-кругопрядів** дістав назву за малюнок у вигляді хрестика на спинному боці черевця [420: 10]; Інформація, що надходить від усіх очей **павука-стрибуна**, аналізується в комплексі [420: 10]; Особливість цього чорного **жука-гноювика** полягає в тому, що він, скачавши з гною великі кулі, відкладає в них яйця і закопує їх в землю в затишному місці [420: 20].

3. Назви явищ, об'єктів, абстрактних понять: *об'єкт-нащадок, об'єкт-предок, програма-консультант, програма-коректор, план-прогноз, плащ-дощовик, числа-близнюки, присяга-гарантія, хромосома-емігрант* та ін. Іменники-юкстапозити у групі побудовано за моделлю «Т + З», головний компонент стоїть у препозиції. Мотиваційні відношення функціональної подібності, виокремлені за допомогою компонентного аналізу, репрезентують такі семи:

об'єкт-нащадок, об'єкт-предок: підставою для номінації є функціональна ознака «бути в послідовному підпорядкуванні, бути спорідненим»;

програма-консультант: здатність надавати інформацію, містити довідку, консультувати;

програма-коректор: здатність коригувати, виправляти помилки;

хромосома-емігрант: властивість рухатися за межами, емігрувати, виходити за межі тощо. Напр.: *Для забезпечення виконання цього правила розроблено спеціальні процедури генерування початкової популяції та хромосом-емігрантів, а також схрещування та мутації* [407: 72];

4. Назви суспільних інститутів, організацій: *держава-донор, країна-конкурент, країна-окупант, організація-прикриття, фірма-одноденка* та ін. У межах цієї групи продуктивною є модель поєднання головного термінологічного компонента в препозиції та підрядного, мотивувального «Т + З». Структуру мотиваційних відношень подібності вказаних іменників-юкстапозитів репрезентовано за допомогою таких інтегральних сем:

держава-донор: властивість (переносно) віддавати щось для покращення стану іншого;

країна-конкурент: здатність конкурувати в чомусь, змагатися, протиставляти в чомусь;

організація-прикриття: властивість бути прикриттям, приховувати щось, давати змогу працювати приховано, прикривати тощо, напр.: *Rechtsanwaltskammern і організація-прикриття Österreichischer Rechtsanwaltskammertag є органами державної влади, на які покладено публічно-правові обов'язки, такі, як пояснення усіх нових законопроектів* [397]; *Методологічним підґрунтям для побудови концепції міжнародної взаємодії в системі «Україна – країна-конкурент – країна-партнер – ринок збуту» є визначення актуальних і перспективних потреб суспільства та цілеспрямоване формування факторів його розвитку* [414: 32].

Отже, метафоричне перенесення на основі функціональної подібності встановлюється, коли мотивувальний компонент іменника-юкстапозита виражає функціональну подібність до нової номінованої реалії за допомогою спільної семи.

2.2.3.3. Термінологічні іменники-юкстапозити, утворені на основі функціональної та зовнішньої подібності

Тип метафоричного перенесення на основі функціональної та зовнішньої подібності характерний для обмеженої кількості термінологічних іменників-юкстапозитів (7 дериватів – 7 % від загальної кількості іменників-юкстапозитів з відношеннями подібності). У таких утвореннях головний компонент, який є тільки препозитивним – за традиційною українською моделлю, – подібний за функцією та зовнішніми ознаками до підрядного. За допомогою компонентного аналізу виокремлено мотиваційні відношення подвійної подібності у наступних термінологічних іменниках-юкстапозитах.

Юкстапозит *застібка-блискавка* містить значеннєві компоненти: *застібка* – гудзик, гаплик, кнопка і т. ін., якими застібають одяг, взуття і т. ін. [384, Т. 3: 331] і *блискавка* – зигзагоподібна електрична іскра – наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози [387, Т. 1: 199]. *Спільні семи* – «швидкий», «зигзагоподібний» – є підставою для мотивації та номінації нового поняття *застібка-блискавка* (вид застібок, призначених для швидкого з'єднання деталей одягу, складається із двох текстильних стрічок, на яких закріплені в шаховому порядку пластмасові або металеві ланки).

Мотиваційна основа іменника-юкстапозита *жаба-бик* (*жаба-віл*) теж пов'язана з особливостями його лексичного значення. Пор. значення компонентів: *жаба* – невелика безхвоста земноводна тварина, задні кінцівки якої довші, ніж передні, і пристосовані до стрибання [384, Т. 2: 500], та *бик* – велика свійська рогата тварина [384, Т. 1: 165]. На їхній основі утворено іменник-юкстапозит, по-перше, мотивований зовнішньою подібністю означуваного поняття за розміром: *жаба-бик* – це велика земноводна тварина родини жаб'ячих, один із найбільших представників роду жаб із довжиною тіла до 20 см і вагою до 600 г; по-друге, установлена функціональна

подібність компонентів іменника-юкстапозита: самці цієї тварини видають голосні звуки, схожі на мукання (волів). За допомогою спільних сем «великий за розміром» і «властивість видавати голосні звуки» номіновано нове поняття – *жаба-бик*.

На основі відношень подібності між лексичними значеннями компонентів *миша* (йдеться про маніпулятор зразка «миша», «мишка»), один із вказівних пристроїв уведення, який дає змогу користувачеві через інтерфейс взаємодіяти з комп'ютером) і *ручка* (засіб для письма) утворено нове поняття *миша-ручка* – безпроводна оптична миша, що має вигляд ручки, призначена переважно для малювання.

За такою ж подвійною мотивацією утворено й іменники-юкстапозити *комп'ютер-блокнот*, *планшет-блокнот*, *плащ-палатка*, *плащ-намет* та ін.

Кількісні показники цієї категорії іменників-юкстапозитів узагальнено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9.

Типи метафоричних перенесень на основі відношень подібності у мотиваційній структурі термінологічних іменників-юкстапозитів

№	Тип	Кількість іменників-юкстапозитів	Частка від загальної кількості, %
1.	Метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності	52	52
2.	Метафоричне перенесення на основі функціональної подібності	41	41
3.	Метафоричне перенесення на основі функціональної та зовнішньої подібності	7	7

Отже, мотиваційні відношення подібності встановлюються між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів на основі метафоричних перенесень – за зовнішніми ознаками, функціями, або за обома цими критеріями і є засобом термінологічної номінації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах зі значеннєво нерівноправними компонентами репрезентовано двома типами: гіперо-гіпонімійні відношення та відношення подібності.

Тип семантичних відношень схарактеризовано за допомогою аналізу славникових визначень – із погляду семантики терміна, умовно визначено лексичне значення кожного із компонентів юкстапозита.

Основним типом семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів є гіперо-гіпонімійні відношення. Гіперонімом у складі іменника-юкстапозита визначено родовий компонент, загальніший за значенням, а гіпонімом – видовий, конкретніший. Один із компонентів іменника-юкстапозита, переважно перший, щодо усього юкстапозита є водночас і гіперонімом, і складником гіпоніма, у цьому полягає особливість подвійної функції компонента-гіпероніма.

На основі спільності позначуваних юкстапозитами понять їх поділено на вісімнадцять лексико-семантичних груп. У межах лексико-семантичних груп виокремлено підгрупи, у межах підгруп – родо-видові мікрогрупи. Родо-видові мікрогрупи формують гіпероніми зі співгіпонімами. За кількістю родо-видових мікрогруп лексико-семантичні групи поділено на ядерні (продуктивні) та периферійні (малопродуктивні – менше 3 % від кількості юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями).

Із парадигматичного погляду гіперо-гіпонімійні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів характеризуються двома видами опозицій – еквіполентні та привативні, другі є кількісно обмеженими. Для родо-видових мікрогруп іменників-юкстапозитів характерні тільки формально-семантичні відношення, коли спільність гіпонімів однієї родо-видової мікрогрупи виражається семантично, за допомогою інтегральних сем, і спільними терміноелементами. Здатність

гіпероніма приєднувати гіпоніми є підставою для виокремлення гіпонімічно сильних компонентів-гіперонімів. Термінологічні іменники-юкстапозити утворюють переважно неправильні родо-видові мікрогрупи, тобто мікрогрупи з більше, ніж двома гіпонімами.

Переважно термінологічні іменники-юкстапозити утворено за традиційним для української мови словотвірним типом, тобто компонент-гіперонім у їхньому складі є препозитивним щодо гіпоніма.

Відношення подібності встановлюються між компонентами іменників-юкстапозитів за допомогою спільної (інтегральної) семи. Для виділення мінімальних значенневих елементів у плані змісту термінологічних іменників-юкстапозитів із відношеннями подібності використано компонентний аналіз. У мотиваційній структурі термінологічних іменників-юкстапозитів виокремлено три типи метафоричних перенесень на основі відношень подібності: метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності, метафоричне перенесення на основі функціональної подібності, метафоричне перенесення на основі функціональної та зовнішньої подібності.

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ ЗІ ЗНАЧЕННЄВО РІВНОПРАВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

3.1. Неоднорідність семантичної мотивації іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами

Семантика іменників-юкстапозитів із сурядим зв'язком відрізняється від іменників-юкстапозитів із підрядним зв'язком, оскільки мотивується різними особливостями семантичних відношень між компонентами. Іменники-юкстапозити з підрядним типом зв'язку мотивовані лексико-семантичними відношеннями між складниками, тоді як іменники-юкстапозити із сурядним типом зв'язку мотивовані сукупністю лексико-семантичних значень компонентів (безпосередня мотивованість). Проте унаслідок цього іменник-юкстапозит виражає не суму значень, а нове значення, що виникло внаслідок відношень між компонентами іменника-юкстапозита [150: 83].

Іменник-юкстапозит із сурядим зв'язком між компонентами позначає певне поняття, співвідносне з поняттями, які позначають його складники. Поняття, яке виражає іменник-юкстапозит, «відображається тільки в самостійних одиницях, а не в компонентах цих одиниць» [241: 103].

Як зазначають дослідники, у мові поширене паралельне використання іменників-юкстапозитів і відповідних словосполучень із сурядними відношеннями між компонентами, що свідчить про «трансформацію синтаксичних словосполучень із сурядним зв'язком в іменники-юкстапозити» [150: 97]. Проте такій трансформації підлягають не всі іменники-юкстапозити із сурядним зв'язком, частина з них не має

відповідників серед сурядних словосполучень. За допомогою семантичного аналізу в таких іменниках-юкстапозитах виявляється безпосередній зв'язок семантики всього слова зі значенням його складників, до того ж простежується найвищий ступінь безпосередньої мотивованості змісту іменника-юкстапозита значеннями його структурних компонентів. Для позначення таких складних іменників ми, услід за Т. І. Кочетковою, послуговуватимемося термінологічним словосполученням *іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу*, на відміну від *іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень*. [151]. Під словотвірною моделлю розуміємо «схему творення слів у межах того самого словотвірного типу...» (як це подано в довідковому виданні «Українська мова. Енциклопедія» [300: 642]). Словотвірна модель є взірцем «структурної будови однотипних дериватів, які характеризуються належністю твірних і похідних до однієї і тієї ж частини мови і тотожністю форманта» [36: 165].

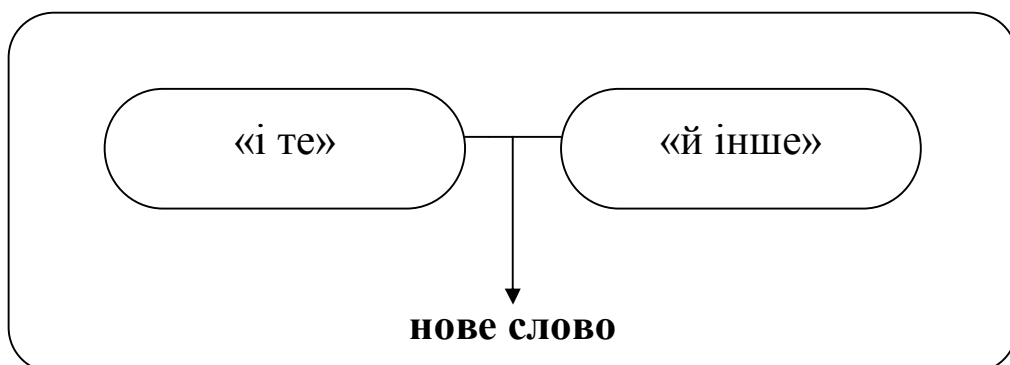
Попри те що в іменниках-юкстапозитах, утворених за моделлю сурядного типу, відзначається найвищий ступінь безпосередньої мотивованості змістом складників, для них, як і інших юкстапозитів, характерна ідіоматичність, тобто їхнє лексичне значення не збігається із сумою значень складників.

За будовою іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, та іменники-юкстапозити, утворені за моделлю сурядного типу, однакові. Ці два типи складних іменників можна розмежувати, тільки вдавшись до етимологічного й семантичного аналізу. У семантиці іменників-юкстапозитів першого типу є більше вказівок на безпосередню мотивованість їхнього змісту змістом складників, ніж в іменниках-юкстапозитах другого типу, утворених безпосередньо за словотвірною моделлю. Семантичний аналіз мотивованості юкстапозита *мати-й-мачуха*, компоненти якого втратили пряме лексичне значення і мотивовані позамовним чинником, ілюструє особливості семантичних відношень

іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень.

Складники іменника *мати-й-мачуха* позначають поняття об'єктивної дійсності: слово *мати* завжди має позитивний відтінок у значенні, *мачуха* – негативний. Ці слова, протилежні за значенням, використовують для номінації виду рослин з неоднорідною структурою листя: *мати-й-мачуха* (підбіл) – «багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих із великим листям, знизу пухнастим, зверху зеленим і холодним на дотик» [384, Т. 6: 399]. «Пухнасте» асоціюється зі словом *мати*, «холодне» – зі словом *мачуха*. Отже, іменник-юкстапозит *мати-й-мачуха* ґрунтується на метафоричному поєднанні, співвідношенні різнотипних, протилежних понять. У новоутвореному понятті поєднано і позитивне, і негативне, виражене словами *мати* і *мачуха*. В іменниках-юкстапозитах, утворених із сурядних сполучень, компонентами можуть бути не лише слова-антоніми, а й слова, що позначають асоціативні, парні предмети (*руки-ноги, батько-мати* тощо).

Отже, «у змісті іменників-юкстапозитів, утворених унаслідок трансформації сполучень із сурядними відношеннями між компонентами, яке б значення не мали ці компоненти (пряме чи переносне), завжди є вказівка на безпосередню мотивацію змісту іменника-юкстапозита сукупністю значень його компонентів, хоч лексичне значення іменника-юкстапозита не є сумою лексичних значень його компонентів» [150: 99 – 100]. Схематично це можна передати так (схема 3.1):

Схема 3.1. Семантична будова іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень.

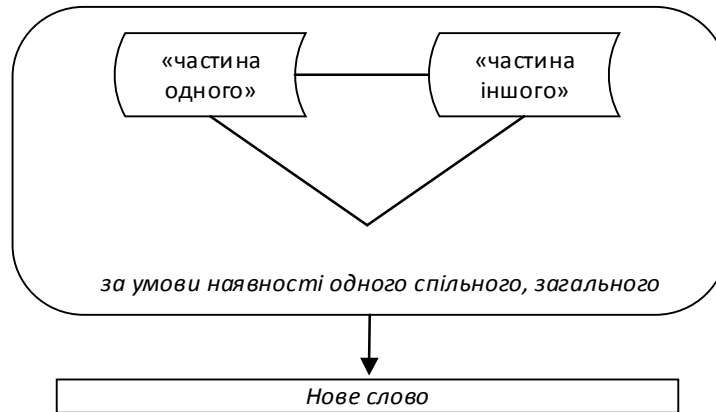
Мотивація іменників-юкстапозитів, утворених за словотвірною моделлю сурядного типу, відрізняється від мотивації попередніх іменників-юкстапозитів. Семантика таких юкстапозитів ґрунтується на «перехрещуванні» семантики їхніх складників. Значення одного складника доповнює значення іншого, проте не конкретизує його чи виражає певну ознаку, як у деяких юкстапозитах із нерівноправними відношеннями, а доповнює частиною інформації, якої немає в іншому складникові, за умови наявності певного загального, спільного значення в обох складниках. Наприклад, складники іменника-юкстапозита *порт-пристань* (пристань із портовим оснащенням) мають деяку спільність семантики, пор.: *порт* – «ділянка берега водойми разом із прилеглою водною площею, спеціально обладнана для стоянки суден, вантажно-розвантажувальних та ін. робіт» [384, Т. 7: 289] і *пристань* – «спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою або береговою спорудою для причалування і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів» [384, Т. 8: 39].

Отже, між складниками іменників-юкстапозитів виникають синоніміїні¹² відношення, вони «доповнюють один іншого тією частиною додаткової, специфічної для кожного слова інформації, яка притаманна для всіх слів-синонімів, тобто семантика синонімічних компонентів перехрещується так, що внаслідок семантичних відношень перехрещування постає нове значення. Це можна зобразити схематично (схема 3.2).

Іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу, не завжди ґрунтуються на синоніміїних відношеннях між їхніми складниками. Значна частина таких іменників-юкстапозитів об'єднана семантичним зв'язком, суть якого полягає у співвіднесенні частини значення

¹² На противагу узвичаєним у термінології поняттям *синонімічні* та *антонімічні відношення* у своєму дослідженні вживаємо терміни *синоніміїні* та *антоніміїні відношення*, оскільки вважаємо слова *синонімічні* та *антонімічні* такими, що суперечать нормам української літературної мови. За допомогою суфіксації від іменників *синонімія* та *антонімія* доцільно утворювати прикметники *синоніміїні* та *антоніміїні* (пор.: гіпонімія – гіпоніміїний).

одного компонента і частини значення другого, а ці значення не є синонімійними.

Схема 3.2. Семантична будова іменників-юкстапозитів, утворених за словотвірною моделлю сурядного типу.

Наприклад, іменник-юкстапозит *фабрика-кухня* – «велике підприємство громадського харчування з масовим механізованим приготуванням їжі» [384, Т. 10: 547]. Його складники співвідносні, пор.: *фабрика* – «промислове підприємство, що обробляє сировину машинним способом і якому властивий розподіл праці за операціями» [384, Т. 10: 547], *кухня* – «спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі» [384, Т. 4: 420]. Складники мають спільне значення місця виготовлення, виробництва, перероблення чого-небудь, але не мають синонімічного зв'язку.

Отже, іменники-юкстапозити з рівноправними складниками семантично неоднорідні. З-поміж них виокремлюємо:

1) іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, які мотивовані сукупністю всього змісту кожного зі складників; ці компоненти виражені словами-антонімами чи асоціативними, парними поняттями;

2) іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу, які не трансформуються зі словосполучень і мотивуються сукупністю лише частини змісту кожного зі складників; ці складники поєднані синонімійними відношеннями чи виражені співвідносними поняттями.

3.2. Семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів, утворених зі словосполучень із сурядним зв'язком

Іменники-юкстапозити з рівноправними відношеннями між компонентами представлені в українській термінологічній лексиці обмежено. Як уже зазначалося, залежно від особливостей мотивованості змісту вони поділяються на іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, та іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу. За типом семантичного зв'язку ці іменники-юкстапозити розпадаються на три підгрупи: іменники-юкстапозити з антонімійними відношеннями, іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями та іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями між складниками. Складники термінологічних іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень, поєднані лише антонімійними відношеннями.

3.2.1. Сутність явища антонімії в термінології

Для розв'язання проблеми впорядкування термінів особливого значення набуває аналіз явища антонімії, оскільки антоніми належать до одних із найважливіших категорій системної організації термінології. Праці багатьох учених-мовознавців, що займалися проблемою антонімії [194; 216; 226; 85; 266; 277 та ін.], свідчать про суперечливе ставлення лінгвістів до цього явища. Деякі дослідники заперечують існування антонімії в термінології, інші навпаки. Зокрема, В. П. Даниленко вважає, що «лексичі мови науки гіпонімія притаманна не менше, а скоріше більше, ніж загалом літературній мові, і для цього є свої підстави, що пов'язані з природою наукових понять» [85: 80].

За визначенням видання «Українська мова. Енциклопедія», антоніми – «слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями» [300: 28]. Антонімія є відображенням відношень протилежності, контрастності наукових понять.

Антонімію визначають у кількох аспектах: філософському, логічному та лінгвістичному. Відповідно до філософського аспекту антонімія опосередковано пов'язана з об'єктивною дійсністю і відбиває відмінності всередині однієї сутності. За логічним аспектом підґрунтям вивчення антонімії вважають думку логіків про контрарні поняття (протилежні, супротивні) і контрадикторні (суперечні, суперечливі). Лінгвістичний аспект передбачає аналіз семантичних структур термінологічних одиниць. Компонентний аналіз засвідчує в термінів-антонімів, як і в антонімії слів загальноживаної лексики, спільні семи, оскільки склад кожної з протиставлених термінологічних одиниць має інваріантну основу (спільну для цих антонімів родову сему), а також відмінну видову сему [251: 147]. Лінгвістичний аспект передбачає відображення в мові відношення між поняттями, які співвідносяться з об'єктивними реаліями. У деяких випадках між семантичними структурами багатозначних одиниць спостерігається повний паралелізм (*важкий – легкий*), однак дослідники зауважують, що такий повний паралелізм буває порівняно рідко, тому абсолютні антоніми в мові майже відсутні [230]. Антонімії значення можуть розвиватися в межах одного слова, пор.: слово *напевно* має два опозиційні значення «точно» й «мабуть», слово *прослухати* – «вислухати» і «пропустити, не почути». Таке явище називають енантіосемією, найчастіше описуючи його як різновид антонімії [216; 289]. Проте, на нашу думку, як і думку Л. М. Полюги, розвиток в того самого слова різних значень слід трактувати як омонімію [230: 19].

У словниковому складі мови функціонують мікросистеми лексичних одиниць, які відображають різні взаємозв'язки предметів і явищ реального світу. З-поміж них виокремлюють мікросистему лексичних одиниць із відношеннями протилежності – антоніми. Отже, антонімію розглядають як семантичну протилежність, протиставлення. Л. О. Новиков виокремив такі властивості загальнономовних антонімів:

- віднесеність до однієї категорії реальної дійсності;
- наявність протилежної семантики;
- належність здебільшого до певної лексико-граматичної парадигми;
- регулярна сумісна відтворюваність у тих самих (чи схожих) синтагматичних умовах;
- закріпленість у словниковому складі;
- однакове стилістичне забарвлення;
- відносно стійка стильова приналежність [216; 237].

У термінології антонімія – це регулярний принцип найменування понять із протилежним змістом. До цього часу дискусійним є питання про зміст поняття «антонімія» і які пари слів слід кваліфікувати як антоніми. З цього приводу О. О. Романова робить узагальнення про ідею змістової протилежності, аналізуючи на прикладах типу *тканий – нетканий, додавання – віднімання*. Щодо першого, то його компоненти відрізняються один від одного простим запереченням, є не протилежними, а протиставленими, тому їхня антонімічність сумнівна. Істинна ж протилежність виявляється в тих парах, які вказують на різні кінці шкали або координатної прямої і між якими розташовуються проміжні значення. Щодо другого прикладу (*додавання – віднімання*), то сама ознака побудована не градуально, а бінарно, тоді заперечення одного значення є ствердженням другого і між ними немає проміжної ланки: два значення ділять між собою всю шкалу без залишку. Тому за допомогою бінарної опозиції протиставлення збігається з протилежністю. Отже, як робить висновок дослідниця, відсутність проміжної

ланки не слід уважати підставою для того, щоб не визнавати пари типу *прийняття – передача* антонімами [251: 149]. Л. А. Лисиченко слушно зауважує, що «основним критерієм антонімічності слів є протилежність їхніх значень. Проте існують власне лінгвістичні ознаки антонімів» [171: 101].

Дослідники відзначають, що антонімія термінологічних одиниць істотно не відрізняється від ідентичного явища в загальноповсякденній лексиці і навіть більш притаманна термінам, ніж загальноповсякденним словам [251: 149]. Вони послуговуються поняттями «антонімія», «антонімічні відношення (зв'язки)», «антонімічні терміни», «терміни-антоніми», «антонімічна пара» (Т. В. Михайлова [194], Л. О. Симоненко [266-267]), зрідка – «антонімічний ряд» (Т. І. Панько [226]). У своєму дослідженні ми використовуємо термін «антоніміїні відношення», «антоніміїні терміни» (з огляду на їхню нормативність для української мови).

Для антоніміїного протиставлення необхідно, щоб у компонентному складі антонімів була інваріантна сема – для репрезентації загальної для певної антоніміїної пари ознаки та диференційні семи – для імплікації заперечення. Таким чином, специфіка антонімії, з одного боку, вможливорює її поширення в термінології, а з іншого – явище антонімії в термінології викликане природою наукових знань. Важливою є думка Т. Г. Соколовської: «Антонімія термінів можлива лише за наявності терміносистеми, тобто коли існують взаємопротиставлені або кореляційні пари термінопонять, або якщо існує єдиний гіперонім для обох членів антонімічної пари, крім того, значеннєві структури протиставлених термінів повинні бути однотипними та корелювати за якоюсь однією ознакою» [277: 173].

Для визначення термінів-антонімів у науковій літературі запропоновано семантичний, синтагматичний та дистрибуційний критерії. За першим, семантичним критерієм, яким послуговуємося ми у своїй роботі, антоніміїними є терміни зі спільними і протиставлюваними відмінними семами у їхній семантичній структурі. Другим і третім критерієм варто користуватися для визначення синонімів у контексті.

На думку мовознавців, для виявлення й систематизації термінів-антонімів у певній терміносистемі важливим є з'ясувати антоніміїні відношення. Т. В. Михайлової визначає їх так: це «відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечних видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень замінюють одна одну або одна усуває іншу» [194: 152].

О. О. Романова ілюструє антоніміїні відношення в мовних одиницях різних типів прикладами зі швацької термінології:

- 1) у семантичній структурі однословів: *розтяг – стиск*;
- 2) у композитах унаслідок приєднання до тієї самої частини складного слова антоніміїних основ: *високополий – низькополий*;
- 3) у складі термінів-словосполучень: *відкритий шліц – закритий шліц* [251: 151].

Серед аргументів прихильників позитивного значення термінів-антонімів для наукової термінології те, що вони сприяють поглибленому усвідомленню понять, допомагають точніше окреслити місце термінів у терміносистемі та їхні взаємозв'язки і взаємодію, виділяють глибинну сутність протиставлюваних понять, сприяючи цілісному сприйняттю інформації [251: 151]. «Антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття – складну й багатопланову мережу протиставлянь, суттєво впорядковуючи термінологічну сферу» [226: 188]. На думку Н. А. Цимбал, «антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, а, навпаки, може допомогти з'ясувати і розмежувати значення синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів. ...Виявлення антоніміїних відношень у термінолексичі допомагає систематизувати поняття, точніше визначити їх місце у терміносистемі, адже часто навіть пояснення через протилежне є ефективним способом доведення істини» [312: 192]. На користь антонімії в термінології

висловлюється й О. Ф. Кучеренко, вважаючи її наслідком постійного розвитку, збагачення та упорядкування термінології» [159: 425].

Антонімія в термінології відіграє позитивну роль, сприяючи системній організації спеціальних найменувань. В антонімії термінах відображена чітка, регулярна протиставлюваність понять певної галузі діяльності людини, їхня взаємозалежність [251: 150].

Таким чином функція антонімії відношень полягає в:

- систематизації поняття окремої досліджуваної галузі;
- з'ясуванні й розмежуванні значення термінів-синонімів та окремі семи полісемічних одиниць спеціальної лексики;
- поясненні наукових понять через протиставлювані їм інші назви [251: 150].

Отже, безсумнівно, що одним зі способів дати вичерпний аналіз й детально пояснити процеси та явища, пов'язані з певною наукою, є зіставлення й контрастність, що виражені в лінгвістиці антонімами.

3.2.2. Антоніміїні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів

В основі критеріїв виділення термінологічних антонімів у мовознавстві вважають такі ознаки: 1) наявність у семантичних структурах термінів як спільних, так і протиставлюваних відмінних сем; 2) регулярність протиставлення антонімів у мовленні (у типових синтаксичних конструкціях), що спричиняє появу асоціативних зв'язків у людській свідомості, коли ці одиниці розглядають поза контекстом; 3) можливість сполучатися з тими ж (однаковими) термінологічними одиницями [194: 150].

Для виявлення антоніміїних відношень між термінологічними іменниками-юкстапозитами визначальним є семантичний критерій, бо особливості сполучуваності мовних одиниць зумовлені їхньою семантикою, а не навпаки. Зауважимо, що, досліджуючи антонімію між складниками термінологічних іменників-юкстапозитів, ми брали до уваги саме семантичний критерій, який ґрунтується на аналізі дефініцій термінів, зафіксованих у лексикографічних працях. Наприклад, семантика іменника-юкстапозита **вмикач-вимикач** (прилад, пристрій для вмикання і вимикання електричного струму) безпосередньо пов'язана із семантикою його складників: це і *вмикач* («пристрій для вмикання електричного струму» [384, Т. 1: 707]), і *вимикач* («прилад для вмикання і вимикання електричного струму» [384, Т. 1: 430]) одночасно. Проте синтезований зв'язок цих значень не є сумою значень складників, а новим поняттям, адже *вмикач-вимикач* – це не з'єднані між собою прилади, а один, якісно інший, «універсальний» пристрій [150: 98].

Відомо, що одиницями аналізу антонімії в термінології є:

1) термінологічна антоніміїна пара (ТАП) напр.: *вузька спідниця – широка спідниця, натуральна тканина – штучна тканина* [194: 303];

2) термінологічне антоніміїно-синоніміїне об'єднання (ТАСО) [194: 303] – у такому об'єднанні члени ТАП, протиставлювані між собою, мають

синоніми, напр.: *нижній одяг (спідній одяг) – верхній одяг; висока мода (альта мода, від кутюр) – масова мода;*

3) термінологічне антонімічне гніздо (ТАГ) [194] – між членами такої ТАП є словотвірні зв'язки, напр.: *мода – антимода, модний – антимодний* (терміни мають спільну кореневу морфему) [251: 152].

Основною одиницею аналізу антонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів вважаємо термінологічну антонімічну пару (ТАП), що зумовлено особливостями структури виокремлених іменників-юкстапозитів.

Для характеристики антонімічних відношень між складниками термінологічних іменників-юкстапозитів пропонуємо класифікацію термінологічних антонімічних пар за такими параметрами: поняттєво-семантичні зв'язки та обсяг протиставлюваної семантики членів ТАП [194: 157 – 160; 251: 152 – 153].

Між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів виявлено такі їхні групи за типом **поняттєво-семантичних зв'язків**:

1) **комплементарні** ТАП, компоненти-антоніми яких позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок: *гістерон-протерон, вмикач-вимикач, додавання-віднімання мажор-мінор, купівля-продаж, приймач-передавач* та ін., напр.: *У процесі реалізації запропонованого алгоритму спочатку виконується одне ділення, а потім на ножному кроці – чотири додавання-віднімання і чотири порівняння* [400, 1997, № 4: 47]; *При реалізації лізингової взаємодії виробник майна і лізингодавач укладають договір купівлі-продажу і виступають як продавець і покупець* [406: 321];

2) **векторні** ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, ознаки або два протилежно спрямовані напрями, відношення тощо: *відщеплення-приєднання, навантаження-вивантаження, розтяг-стиск, ввід-вивід, вилівальник-заливальник, завантажувач-вивантажувач, приймальник-здавальник* та ін.,

напр.: *Такі експериментальні результати можна пояснити лише на підставі припущення щодо іншого механізму нуклеофільного заміщення – відщеплення-приєднання* [402: 80]; *Грос-термс застосовується в ирамповому судноплавстві з установленням у договорі перевезення норм навантаження-вивантаження* [361: 122];

3) **контрарні** ТАП, обсяги видових понять яких становлять лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між ними можливе одне або кілька проміжних понять, один з антонімів такої пари має в семантичній структурі відмінну сему, а другий – цю сему не тільки заперечує, але й заміняє іншою, напр., *горіння-гасіння: Більша ймовірність виникнення процесів, під час яких при декількох початкових циклах горіння-гасіння, напруга кожного подальшого запалювання постійна за величиною, яка може бути більшою амплітудного значення, проте з прогріванням каналу дуги напруга подальших запалювань знижується* [400, 1997, № 4: 40];

4) **координатні** ТАП, компоненти-антоніми яких позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, напр., *вхід-вихід: Запишемо цю модель у вигляді $y = F(X, A, B, C)$, де [...] F – оператор зв'язку вхід-вихід, що відповідає використанню співвідношень (5), (6), (9)* [400, 1997, № 4: 101].

У мовознавстві за цією класифікацією передбачено ще один різновид ТАП, у яких обсяги видових понять становлять увесь обсяг родового поняття і між ними немає проміжного поняття. Один з антонімів цієї пари заперечує відмінну сему в семантичній структурі іншого антоніма, але не замінює її ніякою іншою семою. Таку антонімійну пару визначають як **контрадикторну**, а відношення між її членами – суперечними, або контрадикторними [194: 157 – 160]. Проте серед компонентів термінологічних іменників-юкстапозитів таких відношень не виявлено.

За **обсягом протиставлюваної семантики** членів ТАП прийнято виділяти два типи ТАП – повні і неповні. ТАП у складі іменників-юкстапозитів здебільшого є повними (такі антонімійні одиниці можуть бути

моно- і полісемічними), тобто антонімізуються у всіх семемах, напр., **мажор-мінор**: *мажор* – «музичний лад, акорд якого складається з великої та малої терції й має бадьоре, радісне звучання» [384, Т. 4: 594] і *мінор* – «музичний лад, звуки якого утворюють малий тризвук із забарвленням суму, журби» [384, Т. 4: 743].

Компоненти іменників-юкстапозитів можуть утворювати термінологічні антонімічні гнізда (ТАГ) за допомогою різних словотвірних зв'язків. Наприклад, у компонентах антонімічних пар *виливальник-заливальник*, *завантажувач-вивантажувач*, *увід-вивід*, *вхід-вихід*, *умикач-вимикач* спільними є кореневі морфемі, напр.: *Втілення оптоелектроніки при реалізації ООС дозволили створити технічні пристрої паралельного вводу-виводу і обробки зображень з принципово якісним підвищенням комутаційної гнучкості та багатофункціональності* [400, 1994, №4: 17].

За значенням іменники-юкстапозити, що становлять термінологічно-антонімічні пари, об'єднано в лексико-семантичні групи. Основними лексико-семантичними групами ТАП є іменники-юкстапозити, що позначають: 1) назви процесів, дій: *купівля-продаж відщеплення-приєднання, навантаження-вивантаження; розтяг-стиск, розвал-сходження, горіння-гасіння, прийняття-передача* та ін.; 2) назви приладів, пристроїв, деталей: *вмикач-вимикач, приймач-передавач, вхід-вихід* та ін.; 3) назви осіб за професією: *виливальник-заливальник, завантажувач-вивантажувач, приймальник-здавальник* тощо. ТАП, що позначають назви математичних дій, стилістичних засобів, видів рослин, музичних тональностей менш уживані.

3.3. Семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів, утворених за словотвірною моделлю сурядного типу

Іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу, становлять найбільшу групу у складі термінологічних іменників-юкстапозитів із рівноправними відношеннями між компонентами (60 лексем). Вони репрезентовані двома підгрупами – юкстапозитами зі співвідносними відношеннями та юкстапозитами із синонімійними відношеннями.

3.3.1. Термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями

Термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями у групі іменників-юкстапозитів з рівноправними компонентами становлять найбільшу групу – 50 лексем (68,1%). За семантичною структурою вони не є однорідними. Наприклад, іменник-юкстапозит *блюмінг-слябінг* – це технічний термін, значення якого ґрунтується на перехрещуванні і взаємодоповнюванні семантики його складників: *блюмінг* – обтискний прокатний стан, призначений для обтискання сталевих зливків вагою від 3 до 10 т і більше на блюми; *слябінг* – потужний прокатний стан із горизонтальними і вертикальними прокатними валками, на якому сталеві зливки масою до 45 т обтискують на сляби. Новоутворений юкстапозит *блюмінг-слябінг* має нове значення – комбінований обтискний прокатний стан зі збільшеною висотою підняття верхнього валка, що дає змогу прокатувати, крім блюмів, плоскі широкі сляби. Отже, це якісно новий механізм, що вможливорює виготовлення і блюмів, і слябів, тобто частково це і *блюмінг*, і *слябінг*.

За такою ж схемою побудовані іменники-юкстапозити *поп-рок, полька-мазурка, вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом збирання-зварювання, згортка-розгортка, вибирання-зберігання, перетворення-самокоригування* тощо.

На противагу названим лексемам термін видавничої справи *альманах-журнал* створений на основі взаємної конкретизації складників: *альманах* – збірка літературних творів різних авторів-сучасників [387, Т. 1: 36], *журнал* – періодичне друковане видання у вигляді книжки [387, Т. 2: 549]. Новоутворене поняття можна схарактеризувати так: *альманах, оформлений, як журнал; журнал, оформлений, як альманах; альманах, що є журналом; журнал, що є альманахом*. За схемою взаємної конкретизації значень оформлені іменники-юкстапозити *бібліотека-музей, диван-ліжко, тижневик-журнал, дайджест-журнал, фабрика-кухня* та ін.

Термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями (близько 50 лексем) формують 10 семантичних груп:

1) назви хімічних сполук: *станат-ванадат, бісмут-хром, марганець-бісмут, оксид-хлорид бісмута, карбон-оксиген, вольфрам-мідь, титан-алюміній* та ін. (усього 13 лексем);

2) назви приладів, механізмів, предметів: *обприскувач-обпилювач, підживлювач-обприскувач, диван-ліжко, тріод-гексод, тріод-пентод, підсилювач-змішувач;*

3) назви геометричних фігур: *тріакіс-ікосаедр, тріакіс-октаедр, тріакіс-тетраедр, тетрагон-тріоктаедр, тетрагон-тритетраедр, тригон-тріоктаедр, тригон-тритетраедр;*

4) назви процесів: *блюмінг-слябінг, збирання-зварювання, вибирання-зберігання, перетворення-самокоригування, зчитування-записування* (терміни, що стосуються оброблення інформації в комп'ютері, обчислювальній техніці), *згортка-розгортка;*

5) назви одиниць вимірювання: *мегаелектрон-вольт, гігаелекторон-вольт, електрон-вольт, вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом;*

6) назви видань: *тижневик-журнал, дайджест-журнал, альманах-журнал;*

7) назви приміщень, установ: *фабрика-кухня, бібліотека-музей, школа-інтернат;*

8) назви музичних напрямків: *поп-рок, полька-мазурка;*

9) назви осіб за професією чи статусом: *вибірник-сортувальник, лідер-керівник;*

10) назви суспільно-політичних понять: *марксизм-ленінізм.*

Наприклад: У зв'язку з тим, що за рахунок використання існуючої технології виготовлення мікросхем конвеєрних АЦП досягається низький рівень точності конвеєрного АЦ-перетворення, яка переважно визначається відхиленням параметрів від заданих значень пристроїв **вибірки-зберігання (ПВЗ), пристроїв підсилення різниці, похибок каскадних АЦП та ЦАП** [399: 7]; Структурну схему САЦП-021 наведено на рис. 4.3, де... Р – реле-комутатор **перетворення-самокоригування...** [412: 142]; До таких матеріалів належать порошкові сплави систем **вольфрам-мідь, вольфрам-срібло, вольфрам-нікель, вольфрам-нікель-залізо**, вони поєднують високу електро- і теплопровідність із зносостійкістю вольфраму і відносяться до групи «важких» сплавів з високою густиною [417: 21]; Обидва виходи нечітких логічних систем $Y_c(X)$, $Y_e(X)$, відповідно для НЛСс та НЛСе, мають такі терми: **студентський лідер-керівник** низького рангу (Л-К-Н), **студентський лідер-керівник середнього рангу** (Л-К-С), **студентський лідер-керівник високого рангу** (Л-К-В) [408: 110].

Складні терміни, утворені за моделлю «епонім + епонім», трапляються лише зрідка, наприклад: *вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом.*

У наукових текстах трапляються речення, де вжито утворення, які за формальною структурою схожі на іменники-юкстапозити, пор.: *Можливі інші схеми перетворювачів, якщо використати структуру **метал-піроелектрик-напівпровідник**, яку подано на рис.8* [408: 137]; *Потужність випромінювання, яке падає на піротранзистор VT1 буде змінювати значення*

напруги , що існує на електродах затвор-витік польового транзистора VT1 і змінювати значення ємності коливального контуру, утвореного послідовним включенням повного опору з ємнісним характером на електродах **стік-колектор** польового піроелектричного транзистора VT1 і біполярного транзистора VT2 та індуктивним опором пасивної індуктивності L, а це викликатиме зміну резонансної частоти коливального контуру [408: 137]; Нітриди є нестійкими за таких сильноокислих умов та розкладаються з утворенням продуктів, що містять зв'язки **карбон-кисисен** [404: 14]; Композитні матеріали системи **алюміній-бор** не схильні до утворення тріщин в ядрі зварної точки, тому кувальне зусилля не обов'язкове, його застосовують тільки для зниження залишкових деформацій в конструкціях [417: 109]; Інтерметалідні фази на межі **титан-алюміній і сталь-алюміній** не утворюються; початкове розташування армуючих сталевих дротів залишається незмінним [417: 110]. Виділені утворення не є юкстапозитами, їхнє вживання стилістично неправильне, оскільки очевидною є їхня трансформація:

а) у прикменниково-іменникову конструкцію з атрибутивними відношеннями, пор.: *матеріали системи **алюміній-бор** – матеріали **алюмінієво-борної** системи; зв'язки **карбон-кисисен** – **карбонно-кисисенні** зв'язки;*

б) у сурядне словосполучення, пор.: *на межі **титан-алюміній і сталь-алюміній** – на межі **титану та алюмінію і сталі та алюмінію**.*

Отже, іменники-юкстапозити з лінійно-сурядними відношеннями ґрунтуються на взаємодоповненні чи взаємній конкретизації значень їхніх складників.

3.3.2. Термінологічні іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями

В українському мовознавстві синонімами вважають «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та в сполучуваності)» [300: 607]. На сучасному етапі семантична природа синонімів перебуває в колі дискусійних питань: в основі їхнього визначення називають або тільки семантичну близькість слів, або тільки тотожність, або обидві ці ознаки. Останнє є найпоширенішим, особливо в бібліографічних працях. Водночас недостатньо окреслене поняття семантичної близькості. З огляду на це О. О. Тараненко оперує поняттям «ступінь синонімічності слів», який змінюється залежно від різного контексту – відмінності між значеннями слів можуть нейтралізуватися в певних групах контекстів. «Ступінь синонімічності слів, таким чином, може коливатися від повної до більшої чи меншої мірою часткової – залежно від кількості таких позицій нейтралізації» [300: 607 – 608].

Синоніми, як зазначає Л. А. Лисиченко, «об'єднуються за своїм основним значенням, приналежністю до однієї частини мови і відрізняються за відтінками. Синонімічні відношення передбачають наявність не менше двох слів» [171: 71]. Однією з основних ознак синонімів О. О. Романова виокремлює їхню здатність означати те саме поняття, а тому вони обов'язково є мовними одиницями, спільними чи тотожними за своїм основним значенням. Лексичні синоніми здебільшого розрізняються між собою: мають додаткові значеннєві відтінки, різний змістовий обсяг, відрізняються мірою та якістю емоційного забарвлення, стилістичною

належністю до певного жанру мови; виявляють різну активність у мові, характеризуються неоднаковою сферою поширення та здатністю сполучатися з іншими словами в реченні [251: 136].

У лексикології традиційно виділяють такі типи синонімів: семантичні, чи ідеографічні, стилістичні та семантико-стилістичні [300: 608]. Синоніми групуються в синоніміїні ряди з домінантою – найуживанішим із-поміж інших словом, стилістично нейтральним і таким, що найточніше й найповніше виражає значення всього ряду.

Керуючись поданим вище визначенням синонімів, ми водночас усвідомлюємо, що поняття синоніма в термінології відрізняється від такого в літературній мові. Різниця полягає в тому, що синоніми літературної мови – це здебільшого слова однієї частини мови, а в термінології – терміни, що «належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності в понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності й особливостями функціонування». Крім того, синонімами можуть бути термінологічні одиниці різної будови й рівнів [98: 7].

Як зауважують В. В. Чумак та С. В. Овсейчик, «на відміну від літературної мови, синоніми у відповідних терміносистемах, виражаючи певне поняття, здебільшого не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різноманітних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування» [319: 212].

Своєрідність термінів-синонімів зумовлена характером значення (вони номінують наукове поняття), відносно замкненою галуззю використання (межі тієї або іншої термінології), способами позначення наукового поняття (з одного боку, однослівні терміни, з другого, – різновиди складених) [251: 136]. У термінів-синонімів немає емоційно-експресивного забарвлення. «Синоніми в термінології – це терміни, що належать до того самого денотата, але мають деякі відмінності в поняттєвому плані, окрім того, можуть

відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» [142: 6].

Щодо значення й доречності синонімії в термінології думки мовознавців є різними. Автори енциклопедії української мови заперечують аналізоване явище, зазначаючи: «Це явище є небажаним у сфері термінології, тут наявні переважно синоніми абсолютні» [300: 609]. Схожі твердження висловлює й Н. А. Цимбал, вважаючи синонімію в термінології небажаним явищем, адже «ідеальний» термін повинен бути симетричним щодо співвідношення знака та значення. Дослідниця заперечує часткову синонімію в термінології, вважаючи, що для термінології це поняття неприйнятне: якщо терміни повністю тотожні за семним складом (мають однакову дефініцію), то це дублети; якщо є відмінності у значеннях, то це вже різні терміни [312: 188 – 190]. На противагу їй В. П. Даниленко довела, що відмовлятися від синонімії не варто, оскільки вияви синонімії відчутні як на рівні синтагматики, так і на рівні парадигматики, якщо говорити про систему термінів загалом [85].

Схвальною щодо синонімії термінів є думка Т. В. Михайлової, вона виявляє синонімії відношення між термінами за допомогою компонентного аналізу їхніх значень, через зіставлення словникових дефініцій, установлюючи зв'язки цього типу на підставі обов'язкової наявності інваріантної частини семантичних структур і відмінних сем, яких достатньо для розмежування значень різних лексем, але недостатньо для протиставлення понять [194: 54]. Т. В. Лепеха визначила синонімії відношення в українській термінології як відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант» [166: 86].

О. О. Романова подає перелік екстралінгвальних та лінгвальних чинників, що зумовлюють явище синонімії в термінології. Серед екстралінгвальних причин такі:

- 1) постійний розвиток науки й техніки, що супроводжується появою

нових понять та потребою дати кожному поняттю найточнішу номінацію;

2) номінація того самого поняття різними науковими школами;

3) унормувальна діяльність українських мовознавців у 90-их рр. ХХ – поч. ХХІ ст.: перегляд української термінології з погляду відповідності термінів системним можливостям української мови [251: 148].

Лінгвальні причини такі:

1) кожна термінологія – це підсистема загальнолітературної мови, вона розвивається за її законами; синонімія в українській термінології – природне явище;

2) асиметрія знака і значення, що створює можливість найменування одного наукового поняття кількома мовними знаками (такими знаками в термінології можуть бути слова, словосполучення);

3) неуніфікованість термінологій [251: 148].

Т. Г. Соколовська зауважує, що синонімія в термінології «відіграє не лише деструктивну, а й конструктивну роль» [277: 171]. Для термінознавства важливими ознаками синонімії мовних одиниць є їхня здатність виконувати в науковому тексті функції заміщення та уточнення [251: 138].

Оскільки між термінами-синонімами немає градації й експресивності у вираженні спільної семантики, виникає проблема виділення синонімії рядів – проблема визначення одиниці аналізу термінологічної синонімії. Відомо, що термін визнається синонімом тільки в тому разі, коли він співвідноситься з іншим терміном, тотожним чи близьким йому за значенням. У зв'язку з цим для здійснення аналізу необхідно об'єднувати термінологічні синонімії одиниці [251: 138]. Для позначення сукупності термінологічних синонімів Т. В. Михайлова пропонує як основну одиницю термінологічної синонімії вважати сукупність термінів, пов'язаних синонімії відношеннями, і називати її «термінологічне синонімічне об'єднання» (ТСО). Члени такого об'єднання здебільшого різняться або походженням, або ступенем похідності й мотивованості, або ступенем сучасності чи частотності вживання, що деякою мірою наближає їх до

загальнономовних синонімів [194: 55]. Особливістю ТСО є те, що в ньому неможливо виділити домінанту. Отже, ТСО – це відносно незамкнена синхронічна група термінів, у якій виникають процеси, що спричиняють її змінення внаслідок: а) входження запозичень чи новостворених питомих термінів; б) вилучення окремих синонімів через невідповідність їх сучасним вимогам чи нормам сучасної української літературної мови або через вихід з ужитку застарілих термінів тощо [194: 55].

На позначення компонентів іменників-юкстапозитів, пов'язаних синонімійними відношеннями, ми також будемо послуговуватися терміном «термінологічне синонімієне об'єднання», проте таке синонімієне об'єднання у структурі іменників-юкстапозитів є замкненою групою термінів, що не підлягає зміні, оскільки іменники-юкстапозити характеризуються ідіоматичністю та цілісним оформленням.

Наприклад, юкстапозит *генерал-адмірал* позначає вищий військово-морський чин (у російській армії з 18 ст. до 1917 р.) і утворює ТСО – між компонентами цього іменника-юкстапозита наявні синонімієні відношення: *генерал* – «військове звання або чин вищого командного складу армії, а також особа з цим званням» [384, Т. 2: 49]; *адмірал* – «військове звання вищого командного складу військово-морського флоту, а також особа, що має це звання» [383, Т. 1: 21]. І перша, і друга особа має військове звання або чин вищого командного складу – армії (генерал) чи флоту (адмірал), тому слова *генерал* та *адмірал* можна визначати як синонімієно пов'язані. Вони вступають у семантичні відношення у складі іменника-юкстапозита *генерал-адмірал*, що має самостійне лексичне значення.

Термінологічний іменник-юкстапозит *блокування-замикання*, що характеризує явище комп'ютерної сфери, пов'язане із захистом доступу до певного ресурсу, також побудований за принципом урахування значень складників-синонімів, що мотивують семантику всього слова. Проте лексичне значення такого іменника-юкстапозита – це не сума значень «блокування» і «замикання», а якісно нове поняття: *блокування-замикання* –

це «процес невільного використання файла або запису бази даних» [367: 240].

Семантика іменників-юкстапозитів, компоненти яких перебувають у синоніміїчних відношеннях, ґрунтується на перехресчуванні їхньої семантики. Наприклад, компоненти іменника-юкстапозита **закон-декрет** доповнюють один одного певною частиною інформації, якої немає в значенні іншого компонента, але при цьому їх об'єднує деяке загальне, співвідносне значення, пор.: *закон* – «нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної законодавчої влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, втілює основні права людини та інші загальнолюдські цінності і має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів» [376: 142] і *декрет* – «один із видів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади» [376: 87], «постанова уряду, що має силу закону» [384, Т. 2: 236]. Юкстапозит **закон-декрет**, безпосередньо мотивований семантикою його складників, позначає акт виконавчої влади, що має законодавчу силу (в Іспанії та деяких інших країнах).

Компоненти термінологічних іменників-юкстапозитів переважно є відносними, а не абсолютними синонімами, тобто їхні значення не збігаються за всіма семами, а лише частково. Наприклад, компоненти юкстапозита **зв'язок-контакт** виражають синоніміїно наближені поняття: *зв'язок* – «спілкування, можливість спілкування з ким-, чим-небудь» (одне зі значень) [384, Т. 3: 504] і *контакт* – «спілкування, зв'язок, тісні стосунки» (одне зі значень) [384, Т. 4: 267]. Так само пов'язані компоненти іменника-юкстапозита *еталон-зразок*: *Необхідність ефективно управляти викликає потребу спеціальної підготовки керівних кадрів, проведення серйозних монографічних досліджень діяльності керівників різних ієрархічних рівнів із тим, щоб створити сучасну наукову базу, зокрема еталони-зразки вмілого виконання конкретних управлінських завдань* [405: 106].

Більш віддаленими є значення компонентів іменника-юкстапозита **кінець-консоль**, що належить до терміносистеми архітектури: *кінець* – «крайній пункт, межа протягності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі» [384, Т. 4: 163] і *консоль* – «виступ у стіні будинку, що підтримує карниз, балкон, архітектурні прикраси тощо» [384, Т. 4: 264] (одне зі значень); «опорна конструкція, балка чи ферма, закріплена одним кінцем, що підтримує частини будівлі чи інші предмети, що виступають» [369: 277], напр.: *Для шпінделя загалом становить інтерес також приведена жорсткість, тобто жорсткість, вимірна на **кінці-консолі**, де міститься технологічний інструмент* [400, 1997, № 4: 73].

Синоніміїні відношення встановлюються між компонентами іменників-юкстапозитів порівняно незначної кількості лексико-семантичних груп термінологічної лексики. Найбільше компонентів-синонімів у таких групах: назви осіб за професією, статусом чи званням (**фахівець-експерт, капітан-директор, генерал-адмірал** та ін.), назви документів (**закон-декрет**), явищ (**зв'язок-контакт**), процесів (**блокування-замикання**) тощо, напр.: *Вигляд функції та вибір алгоритму нечіткого виведення (Мамдані, Сугено, Цукамото та ін.) залежить від механізму побудови нечітких продукційних правил, що використовується в експертних і керуючих системах та у своїй основі мають базу знань, сформовану **фахівцями-експертами** предметної області, або отриману в результаті навчання нейромережі, навчальна множина якої, в свою чергу, базується на експериментальних даних у вигляді сукупності нечітких предикатних правил* [407: 62].

Кількісні показники термінологічних іменників-юкстапозитів з рівноправними компонентами узагальнено в таблиці 3.3.

**Семантичні відношення між термінологічними іменниками-
юкстапозитами з рівноправними компонентами**

<i>№</i>	<i>Модель юкстапозитів</i>	<i>Тип відношень</i>	<i>Кількість юкстапозитів</i>	<i>Частка від загальної кількості, %</i>
1.	Іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень	Антоніміїні відношення	19	24
2.	Іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу	Співвідносні відношення	50	68,1
		Синоніміїні відношення	10	7,9

Отже, синоніміїні відношення, якими пов'язані компоненти іменників-юкстапозитів, слугують для доповнення семантики кожного компонента додатковою інформацією, утворюючи внаслідок перехресчування значень нове поняття.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Отже, за семантичною мотивацією термінологічні іменники-юкстапозити із значеннєво рівноправними компонентами неоднорідні. Вони мотивовані сукупністю лексико-семантичних значень компонентів (безпосередня мотивованість). Іменники-юкстапозити виражають не суму значень, а нове значення, що виникло внаслідок відношень між їхніми компонентами.

За ступенем лексичної мотивації термінологічні іменники-юкстапозити із значеннєво рівноправними компонентами поділено на іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, та іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу.

Компоненти іменників-юкстапозитів першого типу поєднані тільки антонімійними відношеннями (24 % від кількості юкстапозитів із рівноправними компонентами). Основною одиницею аналізу антонімійних відношень визначено термінологічну антонімійну пару (ТАП), що зумовлено особливостями структури юкстапозитів (переважно двочленна структура). За типом поняттєво-семантичних зв'язків між компонентами виокремлено чотири групи термінологічних іменників-юкстапозитів: 1) комплементарні ТАП, компоненти-антоніми яких позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок; 2) векторні ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, ознаки або два протилежно спрямовані напрями, відношення тощо; 3) контрарні ТАП, обсяги видових понять яких становлять лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між ними можливе одне або кілька проміжних понять; 4) координатні ТАП, компоненти-антоніми яких позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка. За обсягом протиставлюваної семантики членів ТАП вони поділені на повні і неповні.

ТАП у складі іменників-юкстапозитів є здебільшого повними (такі антоніміїні одиниці можуть бути моно- і полісемічними), тобто антонімізуються у всіх семемах.

Термінологічні іменники-юкстапозити другого типу мотивовані сукупністю лише частини змісту кожного зі складників, їхнє значення ґрунтується на перехрещуванні семантики компонентів. Такі юкстапозити розпадаються на ті, компоненти яких поєднані співвідносними відношеннями, і ті, компоненти яких поєднані синоніміїними відношеннями.

Термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями в групі іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами становлять найбільшу групу – 50 лексем (68,1 %). За семантичною структурою вони неоднорідні: їхнє значення ґрунтується на перехрещуванні і взаємодоповнюванні семантики складників або утворюється на основі взаємної конкретизації складників.

Синоніміїними відношеннями пов'язані компоненти порівняно незначної кількості термінологічних іменників-юкстапозитів (10 лексем – 7,9 %). Вони утворюють термінологічне синоніміїне об'єднання, яке у структурі іменників-юкстапозитів є замкненою двокомпонентною групою термінів, що не підлягає зміні, оскільки іменники-юкстапозити характеризуються ідіоматичністю та цілісним оформленням. Значення компонентів збігається лише частково, тобто вони є переважно відносними, а не абсолютними синонімами.

ВИСНОВКИ

Сучасні лінгвістичні праці репрезентують різноманітні підходи до тлумачення іменників-юкстапозитів, що спричинено їхніми структурно-семантичними особливостями. Юкстапозити – особлива лексична категорія, що ґрунтується на різних типах семантичних відношень між значеннєво нерівноправними та значеннєво рівноправними компонентами, має формально-структурний і функціональний вияви.

Відповідно до поширенішого в мовознавстві визначення, юкстапозит передбачає наявність у його складі кількох оформлених слів без сполучного голосного з обов'язковою ознакою – правописом їх через дефіс. Крім того, важливе значення має наявність предметного значення в цих слів, відсутність скороченої прикметникової основи у складі юкстапозита. Від словосполучень іменники-юкстапозити відмежовані за такими ознаками, як: постійна номінативність, семантична цілісність, ідіоматичність лексичного значення та цілісність оформлення.

Термінологічні іменники-юкстапозити становлять дві структурно-семантичні моделі: іменники-юкстапозити зі значеннєво нерівноправними компонентами (що охоплюють гіперо-гіпонімійні відношення і відношення подібності) та іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами (що охоплюють антонімійні, співвідносні та синонімійні відношення). Кількісно переважають іменники першої моделі (95,4 % від загальної кількості), відповідно іменники другої моделі становлять 4,6 %.

Гіперо-гіпонімія – найхарактерніше лексико-семантичне відношення для термінологічних іменників-юкстапозитів (93 %). Воно виявляється в них інакше, ніж між однослівними термінами. Це відношення установлюється між гіпонімом (цілим іменником-юкстапозитом) і гіперонімом, який

водночас є першим чи другим компонентом гіпоніма. Такий перший або другий компонент термінологічного іменника-юкстапозита виконує подвійну функцію: слугує гіперонімом щодо всього юкстапозита і є складником гіпоніма.

Термінологічні іменники-юкстапозити з гіперо-гіпонімійними відношеннями між компонентами формують 18 лексико-семантичних груп. Найпродуктивнішими є назви осіб за професією, назви речовин, сполук, матеріалів, назви приладів, пристроїв, механізмів, явищ, назви осіб за посадою, статусом тощо. За умовним лексичним значенням гіпероніма всі іменники-юкстапозити об'єднані в родо-видові мікрогрупи (гіперонім + підпорядковані йому гіпоніми або співгіпоніми), у яких може бути від 2 до 68 гіпонімів. Формально-семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів особливі тим, що спільність гіпонімів однієї родо-видової мікрогрупи виражена семантично – за допомогою інтегральних сем, а також спільними терміноелементами, якими є компоненти-гіпероніми. Термінологічні іменники-юкстапозити утворюють переважно неправильні гіперо-гіпоніміні мікрогрупи, оскільки налічують більше ніж два гіпоніми.

Термінологічні іменники-юкстапозити з відношенням подібності становлять лише 7% серед юкстапозитів зі значеннєво нерівноправними компонентами. Це семантичне відношення встановлюються між компонентами іменників-юкстапозитів на основі спільних (інтегральних) сем, що виявляється в їхній семантичній мотивації. Вона репрезентована трьома типами метафоричних перенесень: 1) на основі зовнішньої подібності: за формою, розміром та кольором; 2) на основі функціональної подібності; 3) на основі функціональної та зовнішньої подібності.

Іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами менш характерні для української термінології і становлять невелику за обсягом структурно-семантичну модель. Вони репрезентовані двома підмоделями: іменниками-юкстапозитами, утвореними із сурядних словосполучень, які мотивовані всім змістом кожного зі складників, та

іменниками-юкстапозитами, утвореними за словотвірною моделлю сурядного типу, які мотивовані лише частиною змісту кожного зі складників. У межах цих підмоделей іменники-юкстапозити об'єднані в три підгрупи відповідно до типу семантичного зв'язку: 1) іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями (68,1 % від кількості лексем зі значеннєво рівноправними компонентами); 2) іменники-юкстапозити з антонімійними відношеннями (24 %); 3) іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями (10 %).

Іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями утворені на основі перехрещування семантики їхніх складників: взаємної конкретизації значень (перший компонент, як другий, другий компонент, як перший) або взаємодоповнення значень (і значення першого компонента, і значення другого компонента).

Антоніміїні відношення встановлюються між рівноправними компонентами іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень та мотивованих змістом кожного з таких компонентів. Особливості поняттєво-семантичних зв'язків та обсягу протиставлюваної семантики компонентів ТАП зумовлені лексико-семантичними параметрами термінологічних іменників-юкстапозитів. За обсягом поняттєво-семантичних зв'язків серед компонентів термінологічних іменників-юкстапозитів виявлено чотири з п'яти відомих у сучасному мовознавстві типи ТАП: комплементарні, векторні, контрарні та координатні. ТАП антонімізуються у всіх семемах, тобто є повними.

Термінологічні іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями становлять найменшу групу лексичних одиниць. Це пов'язано з тим, що синонімія не має значного поширення й на рівні однослівних термінів. У межах іменників-юкстапозитів ТСО ґрунтується на перехрещуванні семантики їхніх складників, що є переважно відносними, а не абсолютними синонімами.

Активне творення іменників-юкстапозитів у сучасній українській літературній мові зумовлює потребу подальшого дослідження особливостей формування семантики і принципів побудови складних слів. Перспективним напрямком вважаємо вивчення функціонально-стилістичних параметрів загальноновживаних іменників-юкстапозитів, а також поглиблення теорії освоєння запозичених компонентів у структурі складних іменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абакшина Г. М. Какого рода „вагон-библиотека”? / Г. М. Абакшина // Русская речь. – 1981. – №2. – С. 10 – 12.
2. Абакшина Г. М. Сложносоставные слова в современном русском языке (принципы лексикографической кодификации) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Абакшина Галина Михайловна. – Ленинград, 1982. – 203 с.
3. Агаронян И. В. Словообразование окказионализмов-существительных в эпистолярном наследии 2-й половины XIX—1-й четверти XX веков : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Агаронян. – Куйбышев : Куйб. гос. пед. ин-т им. В. В. Куйбышева, 1972. – 15 с.
4. Азарова Л. Є. Вивчення іменників-юкстапозитів в українському мовознавстві / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 20. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 792 с. – С. 16 – 19.
5. Азарова Л. Є. Проблема статусу іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика” : зб. наук. праць. Випуск ІХ. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – 406 с. – С. 238 – 242.
6. Азарова Л. Є. Складання як один із способів словотвору : [монографія] / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 123 с.
7. Азарова Л. Є. Складноскладені іменники як самостійні лексикограматичні одиниці / Л. Є. Азарова // Записки із загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – Одеса : АстроПринт, 1999. – Вип. 1. – С. 55 – 59.
8. Азарова Л. Є. Статус іменників-юкстапозитів у сучасній русистиці / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Науковий часопис Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2011. – Вип. 8. – С. 14 – 18.

9. Азарова Л. Е. Структура гиперо-гипонимических микрогрупп существительных-юкстапозитов в украинской терминологии / Л. Е. Азарова, Л. А. Радомская // Проблемы региональной лингвистики: Памяти д.ф.н., проф. Т. В. Кирилловой (к 90-летию со дня рождения) : материалы Междунар. науч. конф., Тверь, 26 – 27 апреля 2013 г. / [ред. кол. : И. М. Ганжина (отв. ред.) и др.]. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2013. – 248 с. – С. 66 – 70.
10. Азарова Л. Є. Структурна організація складних слів (концепція «золотої пропорції») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Є. Азарова. – К., 2002. – 32 с.
11. Азарова Л. Є. Структурна організація складних слів (концепція «золотої пропорції») : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Азарова Лариса Євстахіївна. – К., 2002. – 458 с.
12. Азарова Л. Є. Структурна та фонетична побудова складних одиниць у концепції „золотої” пропорції : [монографія] / Л. Є. Азарова. – Вінниця : Віноблдрукарня, 2001. – 284 с.
13. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: Структура, семантика, концепція «золотої» пропорції / Л. Є. Азарова. – Вінниця, 2000. – 222 с.
14. Азарова Л. Тракткування композитних утворень у русистиці / Лариса Азарова // Рідний край. – 2003. – № 1 (8). – С. 43 – 47.
15. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во Харьков. гос. ун-та, 1972. – 213 с.
16. Алексеева Л. М. Термин и метафора: семантическое обоснование метафоризации / Л. М. Алексеева – Пермь: ПГУ, 1998. – 250 с.

17. Аничков И. С. Об определении слова / И. С. Аничков // Морфологическая структура слова в языках различных типов. – М., Л. : АН СССР, 1963. – С. 14 – 20.
18. Антоненко О. В. Словотвор у дослідженнях чеських лінгвістів / О. В. Антоненко, О. Л. Паламарчук // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність : зб. наук. доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 41 – 49.
19. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Апресян Ю. Д. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
20. Ардовская Р. В. Структурно-семантические особенности простых и сложных терминологических единиц : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. В. Ардовская. – М., 1979. – 16 с.
21. Арзуманов Г. Г. Сложносокращенное словообразование в современной научно-технической терминологии : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. Г. Арзуманов. – Баку, 1976. – 18 с.
22. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М., 1998. – 896 с.
23. Ахманова О. С. О разграничении слова и словосочетания : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук / О. С. Ахманова. – М., 1954. – 18 с.
24. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
25. Безбородько Н. І. Композити в медичній термінології / Н. І. Безбородько // Мовознавство. – 1979. – №3. – С. 30 – 33.
26. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 212 с.
27. Белецкий А. А. Отношения компонентов языка / А. А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1977. – Вып. 5. – С. 3–9.

28. Белецкий А. А. Семантические корреляции (опыт суммарного обзора на материале лексики современного русского языка) / А. А. Белецкий // Математическая лингвистика. – К., 1973. – Вып. 1. – С. 5 – 13.
29. Белецкий А. А. Система и несистема в естественном языке / А. А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1974. – Вып. 2. – С. 20 – 31.
30. Беценко Т. Складні іменники в думках: структура, семантика, поетика / Тетяна Беценко // Актуальні проблеми українського словотвору : зб. наук. праць / [за ред. В. Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 575 – 583.
31. Брагина А. А. Синонимические отношения в лексике и словарных статьях / А. А. Брагина // Современная русская лексикография – 1980 / [отв. ред. В.Н. Сергеев]. – Л. : Наука, 1981. – С. 54 – 61.
32. Брітікова К. Роль юкстапозиції у творенні експресивно-оцінних номінацій особи / Катерина Брітікова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 14 / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 197 – 200.
33. Бурячок А. А. Спільні словотвірні процеси в іменниковій термінології східнослов'янських мов / А. А. Бурячок // Науково-технічний прогрес і мова. – К. : Наук. думка, 1976. – 85 с.
34. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : АН СССР, 1959. – 623 с.
35. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев – М. : Наука, 1963. – Ч. 1. – 511 с.
36. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах : словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
37. Валгина Н. С. Современный русский язык : [учебник] / Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. ; под ред. Н. С. Валгиной. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва : Логос, 2002. – 528 с.

38. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : дис. ...докт. філол. наук : 10.02.01 / Валюх Зоя Орестівна. – К., 2005. – 393 с.
39. Вартапетова С. С. Устойчивые сочетания аппозитивного типа в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. С. Вартапетова ; Моск. пед. ин-т. – М., 1968. – 28 с.
40. Василевская Е. А. О русском словосложении (Словосочетание, словосложение, аффиксация) / Е. А. Василевская. – М., 1968. – 35 с.
41. Василевская Е. А. Словосложение в русском языке / Е. А. Василевская. – М. : Учпедгиз, 1962. – 132 с.
42. Величко И. В. Приложение как явление номинационно-синтаксического семиозиса и его антропологические возможности в художественном тексте / И. В. Величко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – № 4. – 2008. – С. 145 – 149.
43. Верста І. Мікрополе терміна *мовна політика* / Ірина Верста // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 38. – Част. І. – Львів, 2006. – С. 89 – 94.
44. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – №3. – С. 56 – 59.
45. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В. В. Виноградов // Вопросы теории и истории языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – С. 141 – 149.
46. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии : науч. тр. / Г. О. Винокур. – М. : МИФЛИ, 1939. – Т. 5. – С. 3 – 54.
47. Винокур Г. О. Собрание трудов. Введение в изучение филологических наук / Г. О. Винокур. – М. : Лабиринт, 2000. – 192 с.
48. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ

- століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
49. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Віняр Ганна Миколаївна. – Дніпропетровськ, 1992. – 229 с.
  50. Волкова И. Н. Моделирование определений в терминологических стандартах / И. Н. Волкова // Современные проблемы русской терминологии : сб. ст. – М., 1986. – С. 140 – 162.
  51. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова / О. Т. Волох, М. Г. Чемерисов, Є. І. Чернов. – К. : Вища школа, 1989. – 334 с.
  52. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – СПб., 1839. – 402 с.
  53. Вюстер Е. Международная стандартизация языка в технике / Е. Вюстер. – Л.; М., 1935. – 302 с.
  54. Гак В. Г. Метафора – универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
  55. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова: Психолингвистические исследования : сб. статей / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – С. 78 – 96.
  56. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М., 1998. – 768 с.
  57. Галенко И. Г. О некоторых особенностях составных слов / И. Г. Галенко // Вопросы языкознания. – Кн. 4. – Львов, 1960. – С. 60 – 74.
  58. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.
  59. Гапонова Л. Є. Формування української криміналістичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

- 10.02.01 «Українська мова» / Л. Є. Гапонова. – Запоріжжя : ДВНЗ «Запорізький нац. ун-т», 2012. – 18 с.
60. Гинзбург Е. Л. Родо-видовые отношения в языке (словообразование, таксономия, оценка) / Е. Л. Гинзбург, Т. Е. Крейдлин // Научно-техническая информация: Сер. 2. Информационные процессы и системы. – М. : ВИНТИ, 1983. – № 11. – С. 25 – 28.
61. Гинзбург Е. Л. Синтаксическая типология сложных слов (внутренний синтаксис сложенных) / Е. Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 202 – 238.
62. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 264 с.
63. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [уч. пособие для филол. спец. вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
64. Головин В. Г. Принципы выделения словообразовательных частей слова и их характеристика : автореф. дис. на соискание учён. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Г. Головин. – СПб., 1991. 44 с.
65. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гонтар Марина Олексіївна. – К. : НАН Укр., Ін-т укр. мови, 2011. – 280 с.
66. Гонтар М. Родо-видові відношення в терміносистемі журналістики / Марина Гонтар // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 83 – 86.
67. Гонцова С. А. Словообразование в научно-технической терминологии / С. А. Гонцова. – Алма-Ата, 1990. – 187 с.
68. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Л. : Высшая школа, 1978. – 150 с.

69. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 189 с.
70. Городенська К. Г. Нові запозичення на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. редактор М. Я. Плющ. – К., 2009. – Випуск 5. – 286 с. – С. 3 – 7.
71. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 199 с.
72. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1988. – №3. – С. 27 – 34.
73. Городенська К. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. 5. – С. 3 – 6.
74. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Катерина Городенська ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
75. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Рад. школа, 1971. – 118с.
76. Горпинич В. О. Словотворення і словотвір української мови / В. О. Горпинич. – К., 1995. – 68 с.
77. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
78. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
79. Грамматика современного русского литературного языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1970. – 767 с.

80. Греч Н. И. Практическая русская грамматика / Н. И. Греч. – 10-е изд. – СПб, 1845. – 431 с.
81. Гречко В. А. Лексическая синонимика современного русского литературного языка / В. А. Гречко ; под. ред. М. И. Черемисиной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987.– 153 с.
82. Григорьев В. П. Заметки о сложных словах / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1958. – №5. – С. 102 – 104.
83. Григорьев В. П. К вопросу о «грамматических» отношениях между компонентами сложного существительного / В. П. Григорьев // Русский язык в школе. – 1958. – №5. – С. 23 – 29.
84. Григорьев В. П. О взаимодействии словосложения и аффиксации / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1961. – №5. – С. 71 – 77.
85. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – №4. – С. 76 – 86.
86. Дегтярова І. О. Стилістичний потенціал української постмодерністської прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. О. Дегтярьова ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2009. – 24 с.
87. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській мові к. XVI – XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Дем'янюк Анжела Анатоліївна. – К., 2004.
88. Дзюба М. М. Складні найменування з компонентами-епонімами в українській науковій термінології [Електронний ресурс] / М. М. Дзюба // Лінгвістика . – 2012. – № 2. – С. 45 – 49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ling_2012_2_8.pdf (дата звернення : 16.01.2015). – Назва з екрану.
89. Дідківська Л. П. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. – К. : Наук. думка, 1982. – 172 с.

90. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / М. Довгалевський. – К. : Мистецтво, 1973. – 436 с.
91. Донцова О. Г. Атрибутивні композити на позначення характеристик людини в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Донцова Олена Григорівна. – Донецьк, 2014. – 18 с.
92. Дрога М. А. Составные наименования в русском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Дрога Марина Анатольевна. – Белгород, 2010. – 174 с.
93. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціальні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
94. Жарко С. Ю. Типологія словотвірних значень відсубстантивних похідних : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. / Жарко Світлана Юріївна. – Дніпропетровськ, 2008. – 199 с.
95. Журавлєва Т. А. Особенности терминологической номинации : монографія / Т. А. Журавлєва. – Донецьк : АООТ Торговий Дом «Донбасс», 1998. – 252 с.
96. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 436 с.
97. Закреницька Л. А. Англійська християнсько-богословська терміносистема: генезис, структура, семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. А. Закреницька. – Одеса, 2011. – 20 с.
98. Заніздра Н. О. Явище синонімії в українській термінології / Н. О. Заніздра // Вісник КДПУ ім. М. Остроградського. – Випуск 2/2008 (49). – Частина 2. – С. 7 – 10.
99. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с.

100. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13.
101. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская ; Рос. акад. наук, Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1992. – 221 с.
102. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
103. Зеніна А. В. Адаптація англізмів у термінології української банківської справи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Зеніна. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2014. – 20 с.
104. Зенков Г. С. Вопросы теории словообразования / Г. С. Зенков. – Фрунзе, 1969. – 165 с.
105. Зенков Г. С. Исследование словообразования и лексики современного русского языка : сб. науч. трудов / Г. С. Зенков. – Фрунзе, 1985. – 123 с.
106. Іващишин О.М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – С. 41-44.
107. Каковская Л. Ф. Аббревиация как способ словообразования : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. Ф. Каковская. – Минск, 1980. – 24 с.
108. Как работать над терминологией. Основы и методы : [пособие сост. по трудам Д. С. Лотте и Ком. науч-техн. терминологии АН СССР]. – М. : Наука, 1968. – 76 с.
109. Калинина Р. П. Термины кузнечно-штамповочного производства в лексической системе русского языка (функционально-парадигматическое описание) : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. П. Калинина. – Днепропетровск, 1987. – 18 с.
110. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.

111. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства / Ю. В. Карпенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ-Одеса : Либідь, 1991. – 280 с.
112. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов : зб. темат. блоку на XIV Міжнар. з'їзді славістів (Охрид, Македонія). – К., 2008. – С.3 – 22.
113. Карпіловська Є. А. Тенденції засвоєння англіцизмів у сучасній українській мові / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 78 – 84.
114. Карпіловська Є. Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 3 – 29.
115. Каунова Е. В. Сложные имена прилагательные в современном русском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Каунова Екатерина Викторовна. – Волгоград, 2010. – 223 с.
116. Кислюк Л. П. Особливості засвоєння іншомовної лексики словотвірною підсистемою сучасної української мови / Л. П. Кислюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 6. – Кн. 1.– С. 182 – 186.
117. Кислюк Л. П. Паралелізм лексичної та синтаксичної деривації в термінології / Л. П. Кислюк // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип 2 (1). – С. 210-214.
118. Кияк Т. Р. Проблеми стандартизації та інтернаціоналізації української термінології / Т. Р. Кияк // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології : тем. зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1992. – 128 с. – С. 44 – 49.
119. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк, О. І. Каменська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – № 38. – Житомир, 2008. – С. 77 – 80.

120. Клименко Н. Ф. Вибрані праці / Н. Ф. Клименко ; [редкол.: П. Ю. Гриценко та ін. ; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2014. – 725 с.
121. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К., 2008. – 336 с.
122. Клименко Н. Ф. Морфологічна будова сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1975.
123. Клименко Н. Ф. Неологізування в українській мові в часи глобалізації / Н. Ф. Клименко // V Міжнародний конгрес Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 38 – 42.
124. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко. – К., 1998. – 182 с.
125. Клименко Н. Ф. Складні слова та проблеми їх гніздування / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 1982. – Вип. 10. – С. 66 – 73.
126. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 161 с.
127. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 251 с.
128. Климович С.М. Структурно-семантичні типи аброутворень в українській мові : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Климович Світлана Миколаївна. – Херсон, 2008. – 224 с.
129. Ключковський Б. Г. Апозитивні конструкції в сучасній українській літературній мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Ключковський Богдан Григорович. – Львів, 1962. – 377 с.

130. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: Словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін / І. І. Ковалик. – Львів, 1961. – 81 с.
131. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: Словотворчі частини слова / І. І. Ковалик. – Львів, 1958. – 78 с.
132. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль – К. : Вища шк., Вид-во при Київ. ун-ті, 1978. – 376 с.
133. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Козак. – К., 2002. – 20 с.
134. Козак Л. Запозичення як складова частина української технічної термінології / Людмила Козак // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. VII / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 63 – 65.
135. Коков Д. Н. Адыгская (черкесская) топонимия / Д. Н. Коков. – Нальчик, 1974. – 315 с.
136. Колган О. В. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській гірничій термінології / О. В. Колган // Збірник наукових праць НДІУ. – К. : Фоліант, 2006. – Т. X. – С. 202 – 207.
137. Колган О. В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Колган Олена Володимирівна. – Запоріжжя, 2009. – 195 с.
138. Колган О. Деякі аспекти деривації (на основі термінології гірничої справи) / О. Колган // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. VII. – К., 2007. – С. 158 – 161.
139. Коломієць В. Т. Словотвір неологізмів у слов'янських мовах / В. Т. Коломієць // Мовознавство. – 1973. – № 2. – С. 3 – 19.
140. Коновалова Е. А. Гипер-гипонимия в экономической терминологии / Е. А. Коновалова // Филологические студии. – Симферополь, 2001. – № 2. – С. 79 – 85.

141. Кононенко В. Синтаксис і словотвір: спільні процеси і тенденції / В. Кононенко // Актуальні проблеми українського словотвору : зб. статей / [за ред. В. Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 18 – 27.
142. Королева Е. В. Синонимы и варианты в терминологии / Е. В. Королева // Научно-техническая терминология. – 1986. – № 8. – С. 5 – 7.
143. Коряковцева Е. И. Инновации в словообразовании русских, польских и чешских *nomina abstracta* / Е. И. Коряковцева // Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование : доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов / под ред. Е. В. Петрухиной. – М., 2010. – С. 270 – 286.
144. Коряковцева Е. И. Словообразование в условиях глобализации: *NOMINA ACTIONIS* с новыми интернациональными формантами в русском, польском и чешском языках / Е. И. Коряковцева // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність : зб. наук. доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 144 – 153.
145. Костромина М. В. Биномины в русском языке : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : 10.02.01 / М. В. Костромина. – М., 1992. – 23 с.
146. Котцова Е. Е. Гипонимическая система русского языка (на материале глагола) : автореф. дис. на соискание учён. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Е. Котцова. – Архангельск, 2010. – 45 с.
147. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. М. Кочан. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с.
148. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – [2 вид., випр. і доп.]. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
149. Кочеткова Т. И. Проблема словосложения в современной русистике / Т. И. Кочеткова // Вестник Оренбургского государственного

педагогического университета. Гуманитарные науки. – № 1 (43). – Оренбург : Издательство ОГПУ, 2006. – 204 с.

150. Кочеткова Т. И. Сложносоставные имена существительные в современном русском языке (словообразовательный, лексико-семантический и грамматический анализ) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Кочеткова Татьяна Ивановна. – М., 1983. – 204 с.
151. Кочеткова Т. И. Словосложение как средство номинации и предикации в современном русском языке : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Кочеткова Татьяна Ивановна. – М., 2005. – 301 с.
152. Краўчанка З. Ф. Суадноснасьць паміж збліжэньнямі і кампазітамі / З. Ф. Краўчанка // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск, 1970. – С. 114 – 115.
153. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 235 с.
154. Ктитарова Н. К. Українська термінологія металургійної промисловості : дис... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Ктитарова Неонела Кіндратівна. – Д., 2000. – 169 с.
155. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа: На материале германских языков / Е. С. Кубрякова. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 328 с.
156. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
157. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 520 с.
158. Кучеренко О. Антонімія в сучасній українській пожежно-технічній терміносистемі / О. Кучеренко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 425 – 428.
159. Кучеренко О. Ф. Проблеми нормування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кучеренко Олена Федорівна. – Х., 2003. – 170 с.

160. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 543 с.
161. Левковская К. А. Именное словообразование в современной немецкой общественно-политической терминологии и примыкающей к ней лексике / К. А. Левковская. – М., 1960. – 161 с.
162. Левковская К. А. Словообразование : материалы к курсам языкознания / К. А. Левковская. – М. : Изд-во МГУ, 1954. – 38 с.
163. Лейчик В. М. Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии / В. М. Лейчик // Вестник Харьковского политехнического университета. – № 19 : Vocabulum et vocabularium. – Вып. 1. – Харьков : Изд-во ХПУ, 1994. – С. 147 – 180.
164. Лекант П. А. Изучение структуры предложения и словосочетания в курсе современного русского языка / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1977. – 154 с.
165. Леон Л. А. Словообразовательные модели «существительное + существительное» в современном русском языке / Л. А. Леон // Лингвистический сборник МОПИ им. Н. К. Крупской. – М., 1977. – Вып. 9. – С. 39 – 45.
166. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Лепеха. – Д., 2000. – 19 с.
167. Лещук Т. Й. Греко-латинські термінологічні запозичення – основа науково-технічної термінології / Т. Й. Лещук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2010. – С. 74 – 78.
168. Лещук Т. Й. Словотворення і науково-технічний поступ : монографічне дослідження на основі німецько-українських лексичних порівнянь / Т. Й. Лещук. – Львів : «Просвіта», «Світ культури», 1993. – 196 с.

169. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
170. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Лисенко. – Харків, 1999. – 19 с.
171. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид-во ХДПУ, 1997. – 132 с.
172. Лисиченко Л. А. Словоскладання як засіб словотворення в творах Лесі Українки / Л. А. Лисиченко // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К., 1969.
173. Литвин О. Деякі словотвірні особливості української технічної термінології / Оксана Литвин // Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення): Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції; 25 квітня 2014 року. – Дніпропетровськ : Адверта, 2014. – С. 55 – 63.
174. Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений: Труды по филологии / М. В. Ломоносов. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 7. – 422с.
175. Лось И. Л. Сложные слова в польском языке / И. Л. Лось. – СПб., 1901. – 20 с.
176. Лукашанец А. А. Элементы грэческага паходжаньня у сістэме лексічных інавацый сучаснай беларускай мовы / А. А. Лукашанец // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність : зб. наук. доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 168 – 177.
177. Лысякова М.В. Гиперо-гипонимическая таксономия в терминологии / М. В. Лысякова // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. Лингвистика. – 2006. – № 8. – С. – 23 – 27.

178. Лысякова М. В. Гипонимия в русском языке : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Лысякова. – М., 1986. – 24 с.
179. Любарський С. Б. Системна організація і творення сучасної української термінології землеробства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Любарський. – К., 2008. – 19 с.
180. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Ляшук. – К., 2007. – 20 с.
181. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 19 с.
182. Майборода А. В. Основоскладання як засіб поповнення словникового складу української мови / А. В. Майборода. – К. : Вища школа, 1961.
183. Малахов А. С. К вопросу о категории аппозитивности в русском языке / А. С. Малахов // Вестник Владимирского государственного университета им. А. и Н. Столетовых. Социальные и гуманитарные науки. – Владимир : ВлГУ, 2015. – № 1. – С. 56 – 64.
184. Мартиняк О. А. Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мартиняк Оксана Андріївна. – Львів, 2010. – 399 с.
185. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учеб. / Ю. С. Маслов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1987. – 272 с.
186. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Матвіяс Іван Григорович. – К., 1969. – 360 с.
187. Мельникова А. И. Новые типы сложных существительных без соединительной гласной : автореф. дис. на соискание учён. степени канд.

- філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Лысякова. – М., 1986. – 24 с./ А. И. Мельникова. – М. : Моск.пед.ин-т, 1961. – 30 с.
188. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1978. – 387 с.
189. Микульчик Р. Будова складних і складених епонімів української фізичної термінології / Роман Микульчик // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – 2007. – № 593 : Проблеми української термінології. – С. 53 – 56.
190. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 223 с.
191. Мислива-Бунько І. Виразальні можливості складних іменників у мові українських газет ХХІ ст. / І. Мислива-Бунько // Сучасна наука в мережі інтернет: Матеріали шостої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 25–27 лютого 2010 року. – К., 2010. – С. 43 – 45.
192. Мислива-Бунько І. Я. Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Мислива-Бунько. – Луцьк, 2014. – 18 с.
193. Мислива-Бунько І. Юкстапозиція як один із найпоширеніших способів творення слів у сучасній пресі / І. Мислива-Бунько // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 14 / 1. – С. 191 – 196.
194. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Михайлова Тетяна Віталіївна. – Харків, 2002 – 218 с.
195. Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність : зб. наук. доповідей. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с.
196. Моисеев А. И. Некоторые вопросы теорий словосочетаний / А. И. Моисеев // Филологические науки. – 1977. – № 2. – С. 54 – 60.
197. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском языке / А. И. Моисеев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 207с.

198. Монастирська Р. І. Термінологія цивільного законодавства в системному і семасіологічному аспектах (на матеріалі Цивільного кодексу України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. І. Монастирська. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара, 2012. – 20 с.
199. Мостовая А. Д. Гиперонимы класса и гиперонимы свойства / А. Д. Мостовая // Язык и когнитивная деятельность : сб. статей / отв. ред. Р. М. Фрумкина ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – С. 19 – 37.
200. Нагель В. Композиція та юкстапозиція як засіб формування оцінного потенціалу слова / Валерія Нагель // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 16 / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 224 – 228.
201. Нагіна В. О. Композити та юкстапозити в українській метеорологічній термінолексичній / В. О. Нагіна // Лексична і граматична деривація в українській мові. – К., 1983. – С. 56 – 61.
202. Науково-технічний прогрес і мова. – К. : Наукова думка, 1978. – 195 с.
203. Науково-технічний прогрес і проблеми термінології. – К. : Наукова думка, 1980. – 184 с.
204. Нелюба А. М. Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Нелюба. – К., 2008. – 35 с.
205. Нелюба А. М. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації / А. М. Нелюба // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 169 – 184.
206. Немченко В. Н. Ведение в языкознание : [учебник для вузов] / В. Н. Немченко. – М. : Дрофа, 2008. – 703 с.
207. Немченко В. Н. Основные понятия словообразования в терминах / В. Н. Немченко. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1985. – 204 с.

208. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование / В. Н. Немченко. – М. : Высшая школа, 1984. – 255 с.
209. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Непийвода Наталія Федорівна. – К., 1997. – 421 с.
210. Никитевич В. М. Основы номинативной деривации / В. М. Никитевич. – Минск, 1985. – 157с.
211. Никитевич В. М. Словообразование и деривационная грамматика / В. М. Никитевич. – Грозно, 1982. – Ч. 2. – 94 с.
212. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Науч. центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
213. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
214. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. О. Ніколаєва. – Х., 2002. – 16 с.
215. Ніколаєва А. Специфіка творення термінів-комполітів та юкстаполітів у терміносистемі програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації / Алла Ніколаєва, Людмила Фоміна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2010. – № 675. – С. 38 – 41.
216. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике : [учебн. пособие] / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
217. Новиков Л. А. Семантика русского языка : учебн. пособие [для филолог. спец. ун-тов] / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
218. Овчаренко Н. І. Способи номінації і словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Овчаренко Наталія Іванівна. – Донецьк, 1996. – 218 с.

219. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Харків, 1968. – 71 с.
220. Озеранська Л. Запозичення як складова частина іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери / Людмила Озеранська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. Випуск VII. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – 276 с. – С. 195 – 199.
221. Олійник І. С. Слово в лексичній системі української мови / І. С. Олійник // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 439 с. – С. 27 – 101.
222. Осипенко З. М. Словосочетания и композиты в русской научно-технической терминологии XIX – XX вв. : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / З. М. Осипенко. – Киев, 1974. – 23 с.
223. Островска Л. Апозитивні конструкції в системі атрибутивних відношень / Людмила Островська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 20. – С. 133 – 136.
224. Павлова О. І. Гіпонімія в музичній терміносистемі англійської, французької, російської та української мов / О. І. Павлова // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2009. – Вип. 15 – № 11. – Т. 2. – С. 113 – 119.
225. Панова А. А. Идиоматичность имён существительных и её возникновение : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Панова. – Воронеж, 1977. – 28 с.
226. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
227. Пілецька Н. Запозичення в чеській економічній термінології / Наталія Пілецька // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 38. – Част. І. – Львів, 2006. – С. 83 – 88.

228. Пілецький В. Мовна специфіка українського терміна / Володимир Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2005. – № 538. – С. 25 – 32.
229. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / М. Я. Плющ. – К. : Рад. школа, 1985. – 127 с.
230. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2001. – С. 5 – 22.
231. Попова Н. О. Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця ХХ та початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.О. Попова. – Х., 2002. – 17 с.
232. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : [в 4 т.] / А. А. Потебня. – М., 1958 – 1985. – Т. III : Об изменении значения и заменах существительного. – М. : Просвещение, 1968. – 552 с.
233. Привалова М. И. К определению понятия сложного слова в русском языке / М. И. Привалова // Вестник Ленинград. ун-та. – 1956. – Вып. 2. – № 8. – С. 69 – 78.
234. Процик І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ – ХХ століть / Ірина Процик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 177 с.
235. Пумпянский А. Л. Функциональный стиль научной и технической литературы / А.Л. Пумпянский // Вопросы языкознания. – 1977. – № 2. – С. 87 – 97.
236. Радомська Л. Антонімічні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах / Людмила Радомська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. – Вип. 18. – С. 201 – 204.

237. Радомська Л. А. Складні утворення із запозиченим препозитивним компонентом / Л. А. Радомська // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2014. – Вип. IV. – 360 с. – С. 165 – 171.
238. Радомська Л. А. Термінологічні іменники-юкстапозити з відношеннями подібності / Л. А. Радомська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / [відп. ред. М. Я. Плющ.] – К : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – 218 с. – С. 143 – 146.
239. Радомська Л. А. Трактуння іменників-юкстапозитів у слов'янському мовознавстві / Л. А. Радомська // Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали міжнар. науково-практ. конф. 22-23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 14. – 2010. – 540 с. – С. 116 – 121.
240. Распопов И. П. Строеие простого предложения в современном русском языке / И. П. Распопов. – М. : Либроком, 2009. – 192 с.
241. Резников Л. О. Неопозитивистская гносеология и знаковая теория языка / Л. О. Резников // Вопросы философии. – 1962. – № 2.
242. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – 544 с.
243. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103 – 126.
244. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові / Н. С. Родзевич // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 10 – 19.
245. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 2 изд. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.

246. Розенталь Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. – М. : Международные отношения, 1994. – 560 с.
247. Розина Р. И. Принципы классификации в лексической семантике (имя существительное): Научно-аналитический обзор / Р. И. Розина. – М. : ИНИОН, 1982. – 66 с.
248. Розина Р. И. Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол / Р. И. Розина. – М. : Издательский дом «Азбуковник», 2005. – 302 с.
249. Романова О.О. Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – № 765. – Вип. 50. – С. 32 – 35.
250. Романова О. Основно- та словоскладання як спосіб творення номінацій в українській швацькій термінології / Оксана Романова // Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 213. Серія Філологічні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 168 с. – С. 32 – 36.
251. Романова О. О. Українська термінологія швацької промисловості : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Романова Оксана Олександрівна. – Х, 2009. – 201 с.
252. Романова Н. П. Лингвистическая терминология в системе и развитии : [уч. пособие] / Н. П. Романова, М. И. Черемсина. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1987. – 92 с.
253. Рудницький Є. Складені слова в українській мові / Є. Рудницький // Збірник секції граматики української мови / ред. О. Курило. – К. : Вид-во ВУАН, 1930. – Кн. 1. – С. 141 – 193.
254. Руколянська Н. В. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. В. Руколянська // Українська

- термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 118 – 120.
255. Русанівський В. М. Історична лексика в поезії Т. Г. Шевченка / В. М. Русанівська // Мовознавство. – 1991. – № 4 – С. 3 – 10.
256. Русская грамматика : [в 2 т.] / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980.
257. Русский язык : [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, Л. П. Крысин и др. ; под ред. Л. Л. Касаткина. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 786 с.
258. Русский язык : [учеб. для студ. пед. ин-тов] / Н. В. Костромина, К. А. Николева, Г. М. Ставская, Е. Н. Ширяев ; под ред. Л. Ю. Максимова. – В 2-х ч. – Ч. 2 : Состав слова и словообразование. Морфология. Синтаксис. Пунктуация. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
259. Русский язык. Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. – 721 с.
260. Ряшенцев Ю. Н. Сложные слова и их компоненты в современном русском языке / Ю. Н. Ряшенцев. – Орджоникидзе : Изд-во СОГУ, 1976. – 285 с.
261. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
262. Селігей П. О. Питоме і чуже в українській термінології: гармонія чи конфлікт? / П. О. Селігей // Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 20 – 28.
263. Сизонов Д. Ю. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. Ю. Сизонов. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології, 2012. – 19 с.

264. Симоненко Л. О. Термінологічні студії в Україні / Л. О. Симоненко // Opera Slavica. Slavistické irozhledy jazykovědnýšeit. – Брно, 2011. – С. 41–49.
265. Симоненко Л. О. Термін у загальномовних словниках / Л. О. Симоненко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Ленідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови НАН України ; відп. ред. І. С. Гнатюк. – К. : КММ, 2012. – С. 218 – 225.
266. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. - К., 2001. – Вип. IV. – С.3 – 8.
267. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1991. – 152 с.
268. Сікорська З. С. Способи словотворення / З. С. Сікорська // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 11. – С. 74 – 81.
269. Сікорська З. С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка : [навч. пос.] / З. С. Сікорська. – Луганськ : Альма матер, 2000. – 174 с.
270. Сіренко Т. В. Застосування принципу гіперо-гіпонімічних рядів для поглиблення фреймової структури лексико-семантичної системи англомовної термінології індустрії моди (на прикладі субфрейму «Headwear») / Т. В. Сіренко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ II. Термінознавство. 6 (ч. 2). – Луцьк, 2011. – С. 197 – 201.
271. Складаревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складаревская ; отв. ред. Шмелев Д.Н.; РАН. Ин-т лингв. исслед. – СПб. : Наука, 1993. – 299 с.
272. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1971. – 240 с.
273. Скорейко-Свірська І. П. Освоєння англомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. П. Скорейко-Свірська. – К., 2009. – 20 с.
274. Современный русский язык / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская [и др.] ; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.
275. Современный русский язык / П. А. Лекант, Е. И. Диброва, Л. Л. Касаткин [и др.] ; под ред. П. А. Леканта. – М. : Дрофа, 2002. – 557 с.
276. Соколова С. О. Інтернаціональні та національні компоненти у словотворчій системі сучасного науково-технічного терміна / С. О. Соколова // Інтернаціональні та національні компоненти у сучасних терміносистемах / АН України, Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 1993. – 236 с. – С. 175 – 224.
277. Соколовська Т. Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики / Тетяна Соколовська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології ; ред. кол. : Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 171 – 174.
278. Срезневский И. И. Замечания об образовании слов из выражений / И. И. Срезневский. – Спб., 1873. – 305 с.
279. Ставская Г. М. Состав слова и словообразование / Г. М. Ставская // Русский язык : учеб. для студентов : [в 2 ч.]. – Ч. 2. Состав слова и словообразование. Морфология. Синтаксис. Пунктуация / Н. В. Костромина, К. А. Николаева, Г. М. Ставская, Е. Н. Ширяев ; [под ред. Л. Ю. Максимова]. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с. – С. 6 – 38.
280. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика) / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
281. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М., 1975. – 313 с.

282. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ століття / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7. – 20.
283. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переобл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
284. Стишов О. Сучасне українське словотворення : основні тенденції розвитку / Олександр Стишов // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – 348 с. – С. 136 – 147.
285. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Сукаленко. – К., 2009. – 20 с.
286. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
287. Сухобрус Л. С. Параметры определения мотивационной базы для номинатом типа «словосочетание + компрессионный коллокат» / Л. С. Сухобрус // Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – Вип. 14. – 2010. – 540 с. – С. 222 – 227.
288. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за заг.ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
289. Сучасна українська мова : довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко ; за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1993. – 336с.
290. Сучасна українська мова : [підручник] / А. П. Грищенко та ін. – 3-тє вид. – К. : Вища школа, 2002. – 440 с.

291. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К., 1989. – 256 с.
292. Тараненко О. О. Динаміка слов'янських іменних класифікацій у діахронії і синхронії / О. О. Тараненко // Слов'янське мовознавство: Доповіді на XI Міжнародному з'їзді славістів. – К., 1993. – С. 74 – 98.
293. Татаринов В. А. Теория терминоведения : [в 3 т.] – Т. 1. Теория термина: История и современное состояние / В. А. Татаринов. – М. : Московский лицей, 1996. – 311с.
294. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988.
295. Тилик О. Ф. Іменники зі значенням подібності: способи творення та сфери використання : дис... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Тилик Ольга Федорівна. – Запоріжжя, 2006. – 222 с.
296. Томіленко Л. М. Галузева термінологія в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови (лексико-семантичний та словотвірний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Томіленко. – К. 2010. – 16 с.
297. Трубецкой Н. С. Основы фонологии [пер. с нем. А. А. Холодовича ; под ред. С. Д. Кацнельсона] / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с.
298. Тур О. М. Українська термінологія землеустрою та кадастру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Тур. – К., 2008. – 20 с.
299. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г. М. Удовиченко. – К.: Наук. думка, 1968. – 227 с.
300. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

301. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
302. Улуханов И. С. Смысл и значение в словообразовании и лексике / И. С. Улуханов // Русский язык в школе. – 1992. – №2. – С. 37 – 40.
303. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 288 с.
304. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
305. Федорова О. Функційні особливості англіцизмів у сучасній українській прозі / Ольга Федорова // Дивослово. – 2007. – №12. – С. 36 – 37.
306. Фещенко М. М. Словотворча будова українських назв лікарських рослин / М. М. Фещенко // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 84 – 86.
307. Філюк Л. М. Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Філюк. – Одеса, 2007. – 20 с.
308. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Ф. Ф. Фортунатов. – М., 1956.
309. Фридрак В. Б. Принципы лексикографической интерпретации именных композитов современного украинского языка : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / В. Б. Фридрак. – К., 1986. – 20 с.
310. Фрумкина Р. М. Гиперонимия и таксономия: к биографии проблемы / Р. М. Фрумкина, А. Д. Мостовая // Речь: восприятие и семантика : сб. статей / отв. ред. Р.М. Фрумкина ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1988. – С. 8 – 31.
311. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Цісар Наталія Зіновіївна. – Львів, 2009. – 267 с.

312. Цимбал Н. А. Антонімічні відношення у термінології органічної хімії / Н. А. Цимбал // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С.188 – 192.
313. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения): монография / Ф. А. Циткина. – Львов, 1988. – 160 с.
314. Цицерон М. Т. Об ораторе / М. Т. Цицерон // Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон. – М., 1994. – С. 75 – 252.
315. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко. – К.: Радянська школа, 1978. – 152 с.
316. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Чорна Олена Віталіївна. – К., 2009. – 245 с.
317. Чемерисов М. Т. Складні слова в українській мові / М. Т. Чемерисов // Наукові записки Запорізького пед. ін-ту. – Запоріжжя, 1957. – С. 56 – 63.
318. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Чорновол Галина Василівна. – К., 2004. – 216 с.
319. Чумак В. Про синонімію і варіантність в екологічній терміносистемі / Володимир Чумак, Станіслава Овсейчик // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. 7. – С. 211 – 215.
320. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1975. – 239 с.
321. Шапран Д. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській маркетинговій терміносистемі / Дар'я Шапран // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 16 / [укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 439 с. – с. 205 – 208.

322. Шапран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. П. Шапран. –Д., 2005. - 19 с.
323. Шахматов Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шахматов. – М. Изд-во АН СССР, 1968. – 310 с.
324. Шелов С. Д. Родовидовые определения и родовидовая иерархия терминологических понятий: На материале определения лингвистических терминов / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1996. – № 6. – С. 72 – 83.
325. Шеляховская Л. А. Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов / Л. А. Шеляховская, Н. А. Богданов // Новые слова и словари новых слов. – Л. : Наука, 1983. – С. 82 – 92.
326. Шепель Ю. А. Моделирование словообразовательных рядов слов / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2000. – 254 с.
327. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навч. посіб. / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – 823 с.
328. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – 3-е изд. – М. : URSS, 2008. – 243 с.
329. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
330. Штейнберг Н. М. Словосочетание, сложное слово или суффиксальное слово? / Н. М. Штейнберг // Филологические науки. – 1977. – № 2. – С. 88 – 96.
331. Якубович Т. Д. Новые слова / Т. Д. Якубович. – М.: Просвещение, 1966. – 60 с.
332. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Ярошевич. – К., 2008. – 20 с.

333. Azarova Larysa Ye., Radomska Ludmila A. Hyper-hyponymic relations in noun-juxtapositions of the Ukrainian terminology // *Repozytorim Annales UMCS, Sectio FF – Filologia*. – Vol. XXXI. – Lublin, 2013. – C. 115 – 124.
334. Blicharski M. Złożenia imienne w języku rosyjskim I polskim: Studium konfrontatywne. - Warszawa-Wrocław : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
335. Bozděchová I. Hesla ke skládání (kompozici) / I. Bozděchová // Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. *Encyklopedický slovník češtiny*. – Nakladatelství Lidové noviny. – Praha, 2002.
336. Bozděchová I. Tvoření slov skládáním / I. Bozděchová . – Praha : Institut sociálních vztahů, 1994.
337. Daneš F. Tvoření slov v češtině 2. Odvozování, podstatných jmen / F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař. – Praha : Academia, 1967.
338. Dobrovský J. *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. – Praha, 1809.
339. Dobrovský J. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* : B. 1. – Praha, 1802 ; B. 2. – 1821.
340. Dobrovský J. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. – V Praze: Komise pro vydávání spisů J. Dobrovského při Královské české společnosti nauk, 1940.
341. Dobrovský Josef. 1753 – 1953. *Sborník studii k dvoustému výročí narození*. – Praha, 1953.
342. Dokulil M. *Teoria derywacji / Prezłożyli z języka czeskiego A. Bluszcz J. Stachowski*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – 292 s.
343. Dokulil M. *Vztach jazyka a myšlení ve struktuře pojmenování* / M. Dokulil, J. Kuchař. – Praha, 1962. – 234 s.
344. Doroszewski W. *Kategorie słowotwórcze* // Doroszewski W. *Studia i szkice językoznawcze*. – Warszawa, 1962. – S. 260 – 267.
345. Gebauer J. *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Vydání třetí, nově vzdělané. Dva díly v jednom svazku* / J. Gebauer. – Praha, Vídeň, 1901.

346. Grzegorzczkova R., Puzynina J. Słowótworstwo współczesnego języka polskiego (Rzeczowniki sufiksalne rodzime). – Warszawa, 1979. – 325 s.
347. Helcl M. Podstata kompozice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého. Nakladatelství ČSAV. – Praha, 1957.
348. Maretic T. Gramatika i stilistica hrvatskoga ili srpskoga knjizevnog jeziga. – Zagreb, 1899.
349. Maryniakowa I. Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem. – Warszawa : SOW, 1993.
350. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Bd. 2 Stammbildungs – lehre, Wien. 1875, t. I. – 378 s.
351. Šlosar D. Česká kompozita diachronně. – MU, Brno, 1999.
352. Šmilauer V. Novočeské tvoření slov. – SPN, Praha, 1971.
353. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny I. Slovanské nakladatelství. – Praha, 1951.
354. Yagic I. V. Die Slovischen composite in ikrem sprachegschiehlen anftreten. Arehiv fur slovischen filologil. – Berlin, 1898. – Band XX. – P. 519 – 556; Berlin, 1899. – Band XXI. – P. 28 – 43.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

355. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок [Текст] : Українсько-англійсько-російський тлумачний словник / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич та ін. – К. : Максимум, 2000. – 592 с.
356. Англо-українсько-російський словник з інформатики, програмування, обчислювальної техніки / уклад. А. Б. Бартків, О. Я. Гринчишин, Я. Т. Гринчишин. – К.: Вища школа, 1995. – 445 с.
357. Біологічний словник / за ред. К. М. Ситника, В. О. Топачевського. – 2-ге вид. – К. : Головна редакція УРЕ, 1986. – 680 с.

358. Большой русско-украинский политехнический словарь – около 160 000 слов и словосочетаний / сост. : А. С. Благовещенский, С. А. Лунев, М. В. Смутьская, Ф. П. Ухтинский ; [под ред. А. С. Благовещенского]. – К : Чумацький шлях, 2002. – 749 с.
359. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, ред.-лексикогр. : В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
360. Галяс В. Л. Біохімічний і біотехнологічний словник / В. Л. Галяс, А. Г. Колотницький. – Львів : Оріяна-Нова, 2006. – 468 с.
361. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії / уклад. В. С. Іфтемічук, В. А. Григор'єв, М. І. Маниліч, Г. Д. Шутак ; [за наук. ред. Г. І. Башнянина, В. С. Іфтемічука]. – К. : Магнолія плюс, 2004. – 688 с.
362. Головченко В. В. Юридична термінологія : [довідник] / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
363. Державний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003-95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до класифікатору : <http://yukko.kiev.ua/classificator/1.html> (дата звернення : 07.02.2014). – Назва з екрану.
364. Довідник з елементарної математики. Геметрія, тригонометрія, векторна алгебра / [під ред. П. Ф. Фільчакова]. – К. : Наукова думка, 1967. – 440 с.
365. Карачун В. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: Правопис. Граматика: понад 30000 термінів / В. Карачун. – К.: Криниця, 1999. – 528 с.
366. Козак Л. В. Словник-довідник з електротехніки, автоматики, промислової електроніки і метрології / Л. В. Козак. – Кривий Ріг : ВАТ Кривбасавтоматика, 1997. – 280 с.

367. Комп'ютерний словник / [пер. з англ. В. О. Соловйова]. – К. : Україна, 1997. – 470 с.
368. Коссак О. М. Англо-український словник з інформатики та обчислювальної техніки / О. М. Коссак ; лінгв. ред. О. Р. Микитюк. – Львів : СП «БаК», 1995. – 304 с.
369. Мала гірнича енциклопедія. В 3-х т. / за ред. В. С. Білецького. – Т. 1. – Донецьк : Донбас, 2004. – 640 с.
370. Математика в поняттях, означеннях і термінах : у 2-х т. / О. В. Мантуров, Ю. К. Солнцев, Ю. І. Соркін, М. Г. Федін. – К. : Радянська школа, 1986. – Т. 1 : А – Л. – 383 с. ; Т. 2 : М – Я. – 360 с.
371. Новий англо-український політехнічний словник. – К. : Арій, 2008. – 704 с.
372. Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики. Основні терміни : Близько 3300 термінів / уклад.: М. Д. Гінзбург, Л. І. Білоусова, І. М. Корніловська та ін. ; [за ред. М. Д. Гінзбурга]. – Харків : Корвін, 2002. – 656 с.
373. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / В. Я. Карачун. – К. : Криниця, 1999. – 528 с.
374. Осадчук М. Л. Словник математичних термінів (англо-російсько-український) : Близько 16 000 термінів / М. Л. Осадчук, О. В. Осадчук. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 379 с.
375. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : навчальний словник-довідник для студ. / уклали : В. М. Піча, Н. М. Хома ; [наук. ред. В. М. Пічі]. – К. : Каравела, Львів : Новий Світ-2000, 2001. – 320 с.
376. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
377. Російсько-український зовнішньоторговельний і зовнішньо-економічний словник / уклад. : Н. П. Башнякова, В. М. Бріцин, Г. П. Вишневська та ін. – К. : Вища школа, 2004. – 735 с.

378. Російсько-український математичний словник: 12000 термінів / уклад. Ф. С. Гудименко та ін. – 2-ге вид. – Х. : Основа, 1990. – 155 с.
379. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – 600 с.
380. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва та архітектури : у 2-х т. / співавт. С. Жуковський, Р. Кінаш, В. Базилевич, Н. Дрівко. – Львів : Ліга-Прес, 2005. – Т. I. – 960 с.
381. Саврук М.П. Українсько-англійський науково-технічний словник / М. П. Саврук. – К. : Наукова думка, 2008 – 912 с.
382. Словник законодавчих і нормативних термінів : термін. словник / уклад. М. І. Іншин, І. М. Шопіна, Г. О. Якимів. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 487 с.
383. Словник рекреаційних термінів / уклад. С. С. Беляєва. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 184 с.
384. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970. – 1980.
385. Соловійов В. О. Геологічний словник-довідник : у 2-х ч. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – Ч. 1. – 110 с. ; Ч. 2. – 126 с.
386. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; [під заг. ред. В. І. Воловича]. – К. : Укр. Центр духовн.культури, 1998. – 736 с.
387. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
388. Тлумачний термінологічний словник з органічної та фізико-органічної хімії: Українсько-російсько-англійський / уклад. : Й. Опейда, О. Швайка. – К. : Наукова думка, 1997 . – 532 с.

389. Український орфографічний словник : Близько 155 тис. слів / уклад. В. В. Чумак та ін. ; [відп. ред. В. М. Русанівський]. – 4-те вид., переробл. і доповн. – К. : Довіра, 2005. – 1069 с.
390. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л. О. Симоненко. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 416 с.
391. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; [за ред. В. Я. Тація]. – Харків : Право, 2001. – 560 с.
392. Шляхтун П. П. Конституційне право : словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

393. Авіаційно-космічна техніка і технологія : [науково-технічний журнал]. – Харків : Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського, 2009. – № 4.
394. Азаров О. Д. Високолінійні АЦП з ваговою надлишковістю для систем реєстрації і оброблення сигналів : [монографія] / О. Д. Азаров, О. А. Архипчук, С. М. Захарченко. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 125 с.
395. Азаров О. Д. Високопродуктивні АЦП із ваговою надлишковістю зі змінними тривалостями тактів порозрядного кодування : [монографія] / О. Д. Азаров, О. О. Решетнік, В. А. Гарнага. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 154 с.
396. Азаров О. Д. Конвеєрні аналого-цифрові перетворювачі з ваговою надлишковістю : [монографія] / О. Д. Азаров, О. В. Шапошніков, С. М. Захарченко. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 157 с.
397. Андрощук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Аліна Андрощук // Юридичний журнал. – 2011. –

- № 2. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3652>. – Назва з екрану.
398. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 44 с.
399. Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького : [науковий журнал]. – Мелітополь, 2013. – № 2 (8).
400. Вісник Вінницького політехнічного інституту : [науковий журнал]. – 1993 – 2014.
401. Вісник НАН України : загальнонауковий та громадсько-політичний журнал. – 2013. – № 1, 2.
402. Гордієнко О. В. Електрофільне та нуклеофільне заміщення в ароматичному ядрі : навч. пос. для студ. хім. фак-ту [Електронний ресурс] / О. В. Гордієнко, М. Ю. Корнілов, Ю. М. Воловенко. – К., 2006. – Режим доступу: http://organic.chem.univ.kiev.ua/upload/metod_electrofil_nucleofil.pdf (дата звернення : 14.04.2013). – Назва з екрану.
403. Дибкова Л. М. Інформатика та комп'ютерна техніка : посібн. для студ. вищих навч. закл. / Л. М. Дибкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 320 с.
404. Димитров О. Д. Теорія горіння органічного палива : конспект лекцій для студентів інженерних фахів / О. Д. Димитров, О. А. Климчук. – Одеса : Наука і техніка, 2006. – 140 с.
405. Завадський Й. С. Менеджмент: Menegement : підручник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. : у 3 т. / Й. С. Завадський. – Т. 1. – 3 вид., доп. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 542 с.
406. Завадський Й. С. Менеджмент: Menegement : підручник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. : у 3 т. / Й. С. Завадський. – Т. 2. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 640 с.
407. Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія : [науковий журнал]. – 2008. – № 1 (11).

408. Інформаційно-вимірювальні системи відновлення і ущільнення зображень : [монографія] / А. М. Петух, О. М. Рейда, В. П. Майданюк, В. П. Кожем'яко. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 144 с.
409. Колесницький О. К. Методи і засоби розпізнавання сигналів мультисенсорів газів на основі імпульсних нейронних мереж : [монографія] / О. К. Колесницький. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 120 с.
410. Колесницький О.К. Пристрої порівняння зображень на біспін-приладах для оптоелектронних паралельних процесорів та нейрокомп'ютерів : [монографія] / О. К. Колесницький, В. П. Кожем'яко. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 124 с.
411. Крупельницький Л. В. Аналого-цифрові пристрої систем, що самокоригуються, для вимірювань і оброблення низькочастотних сигналів / Л. В.Крупельницький, О. Д. Азаров. – Вінниця – УНІВЕРСУМ, 2005. – 167 с.
412. Кручиненко В. Г. Математико-фізичний аналіз метеорного явища : [монографія] / В. Г. Кручиненко ; НАНУ ; Головна астрономічна обсерваторія. – К. : Наук. Думка, 2014. – 295 с.
413. Насосні станції водопостачання і водовідведення : навчально-методичний посібник до практичних занять, виконання курсових і дипломних проектів / уклад. Ю. П. Тітов, М. М. Яковенко. – Харків, 2004. – 203 с.
414. Наука та наукознавство : міжнародний науковий журнал. – 2013. – № 2.
415. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип. 15.
416. Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні : [науковий журнал]. – Зароріжжя : Запорізький національний технічний університет, 2010. – № 1, 2; 2011. – № 1, 2; 2012. – № 1, 2.
417. Палеха Ю. І. Менеджмент для початківців : навч. посібник / Ю. І. Палеха. – Вид. третє, доповнене. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 217 с.

418. Патент 95783. Телескоп-гід для спостереження небесних об'єктів [Електронний ресурс] / Дейнека Р. М., Стоділка М. І., Білінський А. І. [та ін.] // База патентів України. – Режим доступу: <http://uapatents.com/4-95783-teleskop-gid-dlya-sposterezhennya-nebesnikh-obehktiv.html>. – Назва з екрану.
419. Прищак М. Д. Психологія. Ч. I : навч. посібн. / М. Д. Прищак, Л. А. Мацко. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 98 с.
420. Світ безхретних / автор-уклад. Т. С. Жабська. – Х. : Фактор, 2007. – 64 с.
421. Сергієнко І. В. Елементи загальної теорії оптимальних алгоритмів та суміжні питання : монографія / І. В. Сергієнко, В. К. Задірака, О. М. Литвин. – К. : Наук. думка, 2012. – 404 с.
422. Сонце [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geology.lnu.edu.ua/phis_geo/fourman/E-books-FVV/Arxiv%20books%20of%20FVV/Space/Looking%20to%20space/Looking%20to%20space-16.htm. – Назва з екрану.
423. Фізико-хімічна механіка матеріалів : міжнародний науково-технічний журнал Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України. – Львів, 2011. – № 3.
424. Цесевич В. П. Тісні подвійні зірки / В. П. Цесевич. – К. : Знання, 1980. – 48 с.
425. Щетько К. С. Дослідження поглинання борної кислоти на аніонітних фільтрах СВО-2 [Електронний ресурс] / К. С. Щетько // Сучасні інформаційні технології та телекомунікаційні мережі : тези доп. 48-ої наук. конф. молодих дослідн. ОНПУ-магістрантів ; Одеський нац. політехн. ун-т. – Одеса : ОНПУ, 2013. – Вип. 48. – Режим доступу: http://storage.library.opu.ua/online/conference/tez_48/8-6.pdf. – Назва з екрану.